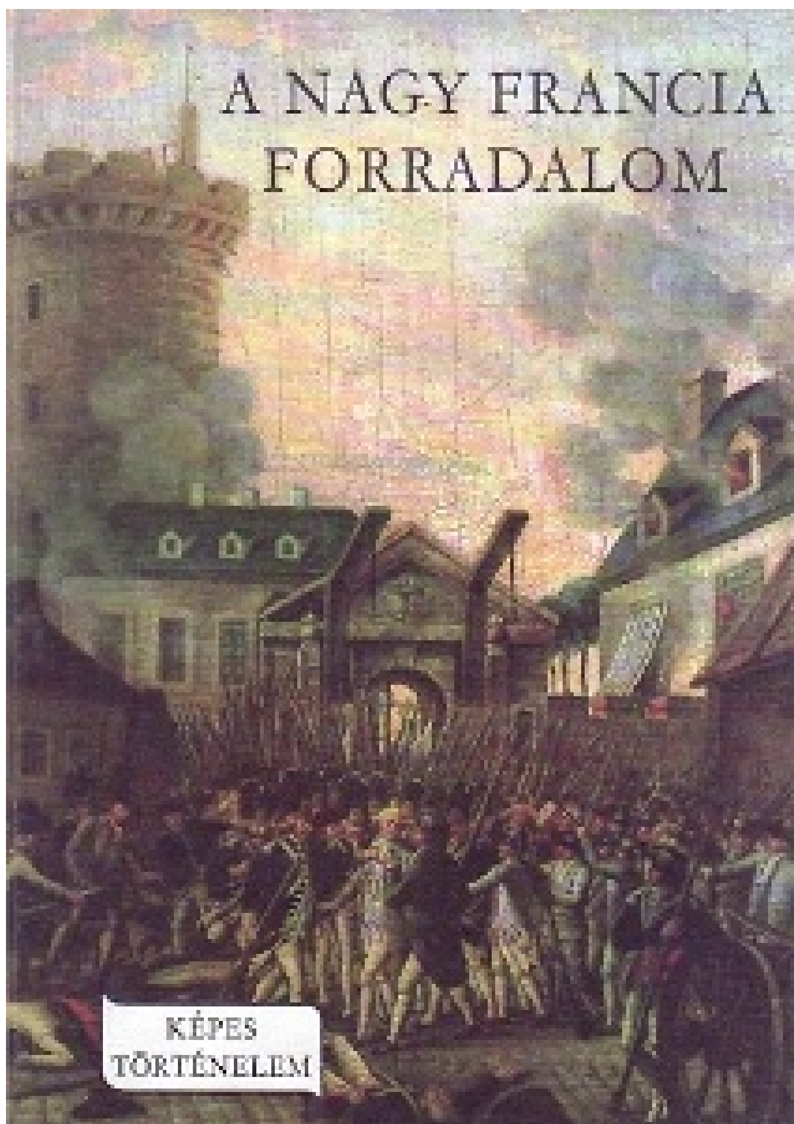
A NAGY FRANCIA FORRADALOM

KÉPES TÖRTÉNELEM


A NAGY FRANCIA
FORRADALOM
KÉPES
TÖRTÉNELEM

Fekete Sándor

A nagy francia forradalom

1972

TARTALOM

Időrendi táblázat

Az ancien régime ünnepei

1774. május 10-én délután három órakor kialudt a gyertya a versailles-i palota egyik esőverte ablakán. Pár pillanat múlva hallani lehetett a főkamarás hangját: „XV. Lajos király meghalt!… Éljen XVI. Lajos király!”

Egy év múlva, a koronázáskor a remény fényes jelszavaként ez az éljen harsant mindenfelé, amerre az új király megfordult. Maga a koronázás a nagy monarchia legnagyobb ünnepévé vált. Párizstól Reimsig átépítették a hidakat, az egyik városban még a nagykaput is lerombolták, hogy a hatalmas királyi hintó keresztül tudjon hajtani rajta. Reimsben a díszes fogatok százai sorakoztak az alkalomra újjávarázsolt székesegyház körül. Egy ország bizakodását tömörítette magába a három rövid szócska: „Vive le roi!” „Éljen a király!”

Ezt zúgták a Nagy Lajosról elnevezett párizsi kollégium diákjai is, amikor a koronázásról visszatérő király megállt intézetük előtt. És XVI. Lajos kegyeskedett is meghallgatni a diákok szónokát, aki hintója elé térdelve, reszketve és reszkető hangon olvasta fel az üdvözlő beszédet. A király fáradt volt, unta már a sok ceremóniát, s így aligha valószínű, hogy egyáltalán figyelmére méltatta a hebegő kamaszt. Pedig érdemes lett volna megjegyeznie ennek a tizenhét éves fiúnak halvány arcát, és megkérdezni a nevét.

Mert tizenhét évvel később ugyanez a szónok – Maximilien Robespierre – fogja legkeményebben követelni a nemzetgyűlésben a király kivégzését: „Lajosnak meg kell halnia, hogy a haza élhessen…” És Lajos vérpadra is került, és körötte Párizs népe zúgta a jelszót: „Vive la république!” „Éljen a köztársaság!”

Hogyan jutottunk idáig? A koronázási mámortól a nyaktiló dermesztő csattanásáig? A *vive le roi*-tól a *vive la république*-ig, a Lajost köszöntő kisdiáktól a Lajos halálát követelő képviselőig? Egyáltalán: mikor kezdődik a vihar? Az első villám eldördülésekor? Vagy az első sötét felhők felvonulásakor?

Sokkal korábban. A napot még nem takarják el a felhők, a legtöbb ember még gondtalanul élvezi a fényt és a meleget, amikor a légnyomásmérő kis

fémdobozában kimozdul a mutató, s aki olvasni tud jeleiből, felkészülhet a viharra.

A társadalomra nehezedő nyomást nehezebb mérni, mint a légoszlopokat. De a nagy történelmi viharok sem törnek ki váratlanul. Mindig akadnak tisztán látó emberek, akik felismerik a változtatás kérlelhetetlen szükségességét. Ha a hatalom hallgat szavukra, józan és értelmes *reformokkal* a forradalom megszelídíthető. Ha a hatalom nem akar engedni, következetes *erőszakkal* el is odázhatja, késleltetheti a robbanást.

A XVIII. század utolsó francia uralkodójában nem volt képesség sem erre, sem arra. Némi reformra hajlandó lett volna, de felbuzdulásait a kiváltságaihoz ragaszkodó nemesség újra és újra lehűtötte, és erőszakra biztatta az uralkodót, de XVI. Lajosból az erély is hiányzott.

Így azután fokozatosan elvesztette a nemesség megbecsülését, s nem tudta tartóssá tenni a nem nemesek reménykedő bizalmát. Anélkül, hogy a szerencsétlen sorsú királyt becsmérelni akarnánk, tárgyilagosan meg kell állapítani: semmiféle uralkodói tehetsége nem volt. Nem is izgatta a hatalom: sem annak nagyszabású gyakorlása, amely a Napkirályt, XIV. Lajost úgy lekötötte, sem a nagyapa, a XV. Lajos által úgy kedvelt udvari intrika. Enni szeretett, vadászni és lakatosműhelyében zárakkal bíbelődni. Boldogan mosolygott, ha egy különlegesen bonyolult zárat sikerült szerkesztenie, elégedetten ült le a pompás falatoktól roskadozó asztal mellé, ha gyakori vadászatairól megtért, de bosszúsan vonta össze szemöldökét, ha államügyek miatt fel kellett hagynia szórakozásaival. Nem volt gonosz, kegyetlen, sőt valami homályos kötelességérzet is élt benne országa és népe iránt. Nyugodt időkben számos névrokonánál kevesebb rosszat okozott volna. De az lett a szerencsétlensége, hogy nyugtalan időkben született.

Szoknyabolondként hírhedtté vált nagyapjától eltérően a szerelem sem érdekelte. Jólesett neki, hogy a nagy Mária Terézia szépséges leánya épp az ő felesége, de ezt a szépséget inkább csak távolról csodálta. Hétesztendei, meglehetősen közömbös házasélet után a sógornak, II. József német-római császárnak, Magyarország királyának kellett közbelépnie: rábeszélte Lajost egy olyan műtét elvégzésére, ami alkalmassá tette a francia királyt utódok nemzésére.

E magánügynek látszó esemény két szempontból is történelmi fontosságú. Egyfelől némi fényt vet a király erélytelenségének alkati okaira, másfelől megmagyarázza, miért volt oly vétkesen engedékeny feleségével

szemben. Hogy kárpótolja elhanyagolt hitvesét, egyre inkább átengedte a gyeplőt az asszonynak, a politikában és az államkassza használatában egyaránt. Mária Antónia élt is a lehetőséggel: számolatlanul szórta a milliókat fényűző szórakozásaira. Az uralkodást élethivatásnak tekintő Mária Terézia hiába küldte intelmeit leányának, s a rá jellemző nyers őszinteséggel II. József is hiába rótta meg nővérét. Párizsi tartózkodásakor a „kalapos király” megleckéztette XVI. Lajost, amiért az még saját országát sem ismeri, s naponta korholta a királynét könnyelműségeiért, a játékon eltékozolt milliókért. Elutazásakor írásban hagyta hátra bírálatának summázatát, amely e szavakkal végződött: „Itt a megfontolás ideje… A kor előrehalad, Ön nem hivatkozhat többé gyermeki mivoltára. Mi lesz önből, ha tovább késlekedik? Szerencsétlen asszony, és még szerencsétlenebb királyné.”

Mária Antónia csakugyan késlekedett megjavulni, s a jóslat pontosan beteljesedett. Az igazság kedvéért el kell ismernünk, hogy a királyné nem sejthette, milyen tűzzel játszik. Alkatánál fogva rettegett az unalomtól, helyzetéből természetszerűen következett a gőg és a kiváltságok adta élet féktelen élvezete, a társadalom szükségleteiről pedig – bátyjától eltérően – nem voltak, nem is igen lehettek ismeretei. Csak vágyai voltak, meglehetősen sekélyes és kisszerű játékok iránt. Ráadásul idegen is maradt Franciaországban; a nép szemében ő, az „osztrák nő” testesítette meg az udvar romlását. Mária Antónia a gúnydalok szerzőinek állandó céltáblája lett, s e gúnydaloktól a vádiratig egyre hevesebb ütemben, nagyon hamar jut majd el a történelem.

Felvázoltuk röviden, milyen gyenge vagy éppen vétkes pár ült Franciaország trónján. A király tehetetlensége, a királyné könnyelműsége történelemalakító tényezővé súlyosbodott.

A nagy forradalmi robbanás *fő okait* azonban nem bennük kell keresnünk. Igen egyszerű bizonyíték van erre: maga a francia történelem. Franciaországban uralkodtak XVI. Lajosnál kevésbé okos, nála sokkal elvetemültebb királyok is. A közvetlen elődről például, XV. Lajosról nem ok nélkül mondták, hogy megvolt benne „az abszolutizmus minden bűne, annak egyetlen erénye nélkül”. E romlott férfi léhaságához, tékozlásához képest Mária Antónia életmódját szinte még takarékosnak is nevezhetnénk. És mégis, a szerencsétlenül végződött háborúk, az udvar züllése ellenére

XV. Lajos forradalom, sőt számottevő lázadások nélkül úszta meg sok évtizedes uralmát.

Miért tört ki a forradalom éppen XVI. Lajos alatt? Franciaországot századokon át nagyjából egyformán kormányozták: ugyanazok és ugyanúgy. Az állam egész jövedelmét az udvar és az első *két rend,* a papság és a nemesség költötte vagy herdálta el. Miért nem lehetett ezt a több százados gyakorlatot a XVIII. század végén is tovább folytatni?

Lényegében azért, mert addigra a termelőerők meggyorsuló fejlődése következtében a régen még elhanyagolható *harmadik rend* hatalmas erővé változott.

Ezt a harmadik rendet a városok iparral és kereskedelemmel foglalkozó lakossága, a polgárság alkotta. (A polgárság francia neve *bourgeoisie,* ebből lett a mi nyelvünkben is *burzsoázia.)* Politikai harcaiban azonban a burzsoázia az egész népet, a saját alkalmazottait és a parasztságot is a harmadik rendbe sorolta, *mint az egész nép* képviselője lépett fel az önkényuralommal szemben. Minden jogcíme megvolt hozzá: az iparral és kereskedelemmel együtt rohamosan gyarapodó burzsoázia és a húszmillió paraszt munkája teremtette meg az ország gazdagságát.

Addig, amíg a polgárság nem játszott a gazdasági életben ennyire uralkodó szerepet, háttérbe lehetett szorítani a politikában is. De amikor *a gazdasági fellendülés* már megerősítette a burzsoáziát, tartósan nem lehetett többé kizárni *a politikai hatalomból.*

Voltak országok, ahol belső forradalmi robbanás nélkül nyomult be a burzsoázia az államhatalomba. A francia feudális udvar és a nemesség nagy része azonban annál makacsabbul ragaszkodott kiváltságaihoz, minél erőteljesebben tört fel a burzsoázia. Ez az ellentét *szükségszerűen forradalomhoz* vezetett.

Érdemes kicsit közelebbről is megvizsgálni ezt a gazdasági fejlődést. A XVIII. század középső hatvan esztendeje alatt Franciaország négyszeresére emelte kereskedelmi kivitelét. Európa nemesi és polgári előkelői törték magukat a francia selyemáruk és luxuscikkek után. A francia tőke gyarapodott, és egyre bátrabban kockáztatott olyan iparágakban is, amelyek nem kecsegtettek gyors haszonnal: a könnyűipar mellett kibontakozott a nehézipar is.

Az események későbbi menete szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy e fejlődés központja *Párizs* volt. A politikai hatalom

Versailles-ban székelt, ott zajlottak az udvar fényes ünnepei, de Párizsnak nem volt oka sajnálni, hogy „díszruhás nemesek városa helyett kabátos emberek városa lett”. „Hercegek, grófok helyett – írta Márki Sándor, a kiváló magyar történész – beérte bankárokkal, tudósokkal, művészekkel, munkásokkal. Hatszázezer polgára szellemi és anyagi kincsekben annyira felülmúlta a többi 24 milliót, hogy pénzben övé volt az ország vagyonának kétötöde, szellemben pedig majdnem az egész.” Párizsban gyönyörű paloták díszelegtek, de Franciaország új történetét – sokáig öntudatlanul – azok a kereskedők, manufaktúratulajdonosok, selyemgyárosok és munkások készítették elő, akik a város mintegy negyvenezer „polgári, unalmasan egyforma” házában laktak.

Természetes, hogy Párizs lett a szellemi élet központja is. A *felvilágosodás* nagy bölcselői és írói, Voltaire, Diderot, Rousseau és seregnyi társuk itt talált a legtöbb értő támogatóra. Száz franciából csak egy-kettő tartozott a kiváltságosok közé – e tarthatatlan helyzetet merészen gúnyos szatírákban, szellemesen érvelő párbeszédekben, csillogó formájú filozófiai értekezésekben ostorozták a felvilágosítók. Hatásuk még életükben kezdett átterjedni Franciaország határain (amint ezt a Mária Terézia udvarában alkotó magyar „testőr írók” példája is bizonyítja).

E korszak egyik legérdekesebb vonása, hogy még a hatalom csúcsain álló emberek is vakon munkálkodtak saját balvégzetükön. Körülöttük már ezer tény mutatta a társadalom változásait, jelezte a vihar közeledtét, de ők semmit sem érzékelve rohantak saját pusztulásukba. Sőt mintha siettetni is akarták volna a végzetet, kacérkodtak a romlásukat hozó szellemekkel. Ennek beszédes bizonyítéka, hogy kezdetben a francia arisztokrácia egy része is egyengette a felvilágosodás filozófiájának hódító útját: ez az irodalom, a forradalomnak ez a szellemi előjátéka legfőbb pártfogóját abban a főnemességben lelte meg, amelyet majd elsőnek fog elsöpörni a forradalom.

Jellemző és igen tanulságos tény, hogy még a királyné is részt vett a divattá vált felvilágosodás terjesztésében. Egy időben, amikor épp a színházasdi volt a fő szórakozása, bemutatta az udvarban Rousseau egyik művét, s a női főszerepet maga játszotta. Máskor meg közbenjárt azért, hogy Beaumarchais betiltott színművét, a *Figaro házasságá*t hadd tűzhesse műsorára a Théâtre Français. Pedig ez a darab már óvatoskodás nélkül

gúnyolja a nemességet, melynek egyetlen érdeme, hogy „méltóztatott a világra jönni”.

Ugyanebben a színházban történt, tizenegy esztendővel a forradalom kirobbanása előtt, hogy Párizs előkelőségei megkoronázták *a fény századának* legcsillogóbb íróját, Voltaire-t. A nyolcvannégy esztendős bölcselő, a törvénytelenségek kérlelhetetlen ostora, az egyház kíméletlen ellenfele sok évtizedes, részben kényszerű, részben önkéntes számkivetettség után visszatért Franciaország fővárosába. Párizs határánál, amikor útlevelét kérték a vámhivatalnokok, ráncos arca gúnyra torzult, s kamaszos hetykeséggel vágta oda a tisztviselőknek: „Nincs nálam csempészáru, hacsak saját magam nem tekintem annak.”

Annak tekinthette: egész életműve a szabad gondolat páratlan támadó hadjárata volt, s Párizs most e hadjárat törhetetlen hősét köszönthette. Főúri hölgy, egy *marquise* tette fejére a babérkoszorút, s a párizsi nemesség java felállva tapsolt a filozófia koronás hatalmasságának.

Voltaire ifjan e város rettegett börtönében, a Bastille-ban könnyedén viselt el tizenegy hónapot; most, aggastyánként, a koronázás után két hónapig bírta az ünneplést. Halála előtt meglátogatta őt Benjamin Franklin, a diadalmas amerikai köztársaság képviselője – a feudális Párizsnak akkor ők ketten voltak legnépszerűbb emberei, mindketten a rend eltökélt ellenségei!

A királyné is szívesen megnézte volna magának a világhírű filozófust, aki Nagy Frigyessel barátkozott, de a francia udvar illemszabályai ezt mégsem engedték meg. Pedig a másik nevezetességet, Franklint szemügyre vette, sőt „kedves republikánusai” iránt szívélyesen érdeklődött. Az alkalmat e különös találkozóhoz az szolgáltatta, hogy Európa legősibb monarchiája szövetségesként támogatta Amerika ifjú köztársaságát, s Franklin követ gyakran megfordult az udvarban. A királyné valószínűleg csak annyit tudott ezekről az amerikaiakról, hogy elszakadtak Angliától, s ezzel gyengítették Franciaország régi ellenségét. Azt azonban aligha mérte fel, hogy Franklin népszerűsége mélyebbről fakad. A követ Párizsban azt az Amerikát képviselte, amelynek törvényei először mondták ki, hogy „minden ember születésénél fogva egyenlő”.

Tehát azt az eszmét hirdették, amely Jean-Jacques Rousseau *Társadalmi szerződés*ének alapgondolata.

Vagyis azok a franciák, akik önkéntesként küzdöttek az amerikai függetlenségi háborúban, mint La Fayette márki, s akiket visszatérésük után az arisztokrata hölgyek hódoló lelkesedése fogadott, az új francia eszme megvalósításának bizonyító tanúi lettek.

A francia udvar – rövid távlatban tekintve – diplomáciai sikert ért el Amerika támogatásával. Hosszú távlatban azonban ezzel is csak a saját bukását hozta közelebb.

Mert egy idejétmúlt rend bukásának legcsalhatatlanabb előjele épp az, hogy vezetői és haszonélvezői már nem tudnak tovább látni a saját orruknál. A Franklin és Voltaire tiszteletére adott fogadások, La Fayette márki tüntető fogadtatása, a *Figaro házasságá*nak bemutatója, a régi rendnek, az *ancien régime*-nek e zajos eseményei az arisztokrácia teljes szellemi fegyverletételét tanúsították. Márpedig amelyik osztály az eszmék porondján vereséget szenved, előbb-utóbb a hatalmat is elveszti.

Öt esztendővel azután, hogy a régi rendszer, az *ancien régime* előkelői lelkesen tapsoltak a *Figaro házassága* bemutatójának, kitört a forradalom.

Eskü a Labdaházban

A válság, mint láttuk, a társadalom átalakulásában gyökerezett, az iparral felemelkedő polgárság előretöréséből fakadt. De a politikai élet felszínén mindezt elsősorban *pénzügyi válságként* érzékelték. Az amerikai háború mintegy kétmilliárd frankba került a francia államnak. Necker miniszter kölcsönökkel fedezte a kiadásokat. Utódai tovább növelték az állam adósságát, amely XVI. Lajos uralkodása alatt megháromszorozódott. A *deficit* eltüntetése érdekében az egymást váltogató miniszterek az *adók* emelésével kísérleteztek.

De a kizsarolt tömegek újabb megterhelésének egy bizonyos ponton maga a természet szab határt, s ezt a határt egyre gyakrabban jelezték az éhségzendülések.

Egy francia író – épp száz esztendővel a forradalom kitörése előtt – keserű gúnnyal így ábrázolta a parasztokat: „A falvakban elszórva bizonyos emberkerülő állatok láthatók, hímek és nőstények, feketék, fakók, a nap egészen megbarnította őket, a földhöz vannak láncolva, melyet legyőzhetetlen makacssággal túrnak, ásnak. Hangjuk szaggatott, s mikor

felegyenesednek, hasonlítanak az emberekhez… Éjjelre odúikba vonulnak vissza, ahol fekete kenyérrel, vízzel és gyökérrel táplálkoznak. A többi embert megszabadítják a vetés, szántás és aratás fáradalmaitól, s így megérdemlik a kenyeret, melyet ők termelnek.”

Megérdemelnék. De egyre ritkábban kapják meg. La Bruyère fent idézett, 1689-es leírása után a következő negyedszázad során mintegy hatmillió paraszt pusztul el az éhség és nyomor miatt. Múlnak az évtizedek, de az éhínséges időszakok csak átmenetileg múlnak el – a fény százada egyszersmind a tömegnyomor iszonyú százada is. A század közepén egy püspök ezt jegyzi fel megyéje parasztjairól: „A nép a mi vidékünkön borzasztó nyomorban él. Nincs fekhelyük, nincs bútoruk. Az esztendő egyik felében legnagyobb részüknek még árpa- és zabkenyérre sem telik, kénytelenek gyermekeik szájától elvonni a falatot, hogy megfizethessék az adót.”

Tűrhető aratások esetén valami jut az adóra is. De egy szigorú tél vagy tavaszi árvíz után egész tartományok maradnak kenyér nélkül; ilyenkor a könyörtelenül behajtott adók után főtt korpára kényszerül a falvak szegénysége. „A nép hasonlít ahhoz az emberhez – írja egy francia történész –, ki egy tóban gázol, a víz szájáig ér, s ha a talaj csak a legkevésbé is süllyed, vagy a legcsekélyebb hullámzás támad, elveszti lába alól a talajt, lebukik és megfullad.”

Az egymást követő éhínséges időszakok és a nyomukban fellépő zendülések nyomán a király értelmes tanácsadói belátták, hogy reformokkal változtatni kell a dolgok rendjén – az állam terheiből a papságnak és nemességnek is részt kell vállalnia.

„Az állam üdvének megóvása – mondta az egyik miniszter Lajosnak – részleges megoldásokkal valóban lehetetlen, az egész épületet kell tatarozni, hogy megelőzhessük az összeomlást.”

Most már csak azt a csodaszert kellett volna kitalálniuk, amellyel az érdekeltek többségét ugyanerre a belátásra lehet juttatni. De évszázados kiváltságokról önként lemondani – ez szinte ellenkezik az emberi természettel. Az adó rémével megfenyegetett nemesek rögtön ellentámadásba mentek át.

S ez vakságuk újabb bizonyítéka: nem vették észre, hogy saját maguk alatt fűrészelik a fát, amikor fő támaszuk, a monarchista államhatalom ellen acsarkodnak.

Nem érdemes itt hosszan részletezni ennek az úgynevezett „nemesi lázadásnak” az eseményeit, sem az udvar kapkodásának rikító jeleit. A lényeg az, hogy miniszterek mentek és visszajöttek, de semmi sem változott, a deficit pedig tovább nőtt. S ekkor – a nemesi engedetlenség és az udvar gyengesége által is bátorítva – közbeszólt a nép. A kenyér már nemcsak drágult, egyre jobban fogyott is. Az éhínség következtében országossá váltak a lázongások, egyre több fosztogatásról, véres zendülésről érkezett hír a nyugtalan udvarba. Áprilisban közelharc dúlt a Saint-Antoine külvárosban.

A király végül is kénytelen volt engedni: összehívta az ország rendjeit. Több mint másfél század telt el azóta, hogy a rendek utoljára üléseztek. S most ismét összeülhettek – legutoljára.

Az uralkodó tanácsadói arra számítottak, hogy a rendek segítségével valamilyen megoldást lehet találni *a pénzügyi válságra*, s meg lehet fékezni a *lázongó népet*, vagyis megszilárdíthatják az államot. Mindennek az ellenkezője következett be: a rendek összehívásával a forradalom előtt nyitottak kaput.

Már az is a harmadik rend előretörését mutatta, hogy ugyanannyi küldöttet választhatott a gyűlésre, mint a másik két rend együttvéve. Ez az arány még mindig nem tükrözte a burzsoázia valóságos társadalmi jelentőségét, de mindenesetre nagy változást jelzett a múlthoz képest.

Maga a választási küzdelem a polgárság öntudatra ébredésének jegyében zajlott. Régen a rendi gyűlések jó alkalmak voltak „a lakomákra és tivornyákra”, a politikát a kiválasztottak szűk köre „egymás között” határozta meg. Most a politika a palotákból az utcákra vonult. Olyan ügyekben, amelyekbe azelőtt csak hercegek, márkik, érsekek szólhattak bele, most ismeretlen vidéki ügyvédek, alacsony rangú papok foglaltak állást – a városok polgári nyilvánossága előtt. Franciaországot elárasztották a röpiratok és kiáltványok; „a panaszfüzetek” egyre harciasabban fogalmazták meg a polgárság követeléseit. Egyelőre még csak egy-egy város vagy tartomány határai között, de ezrek kezdték megismerni azoknak a fiatalembereknek a nevét, akik később a forradalom hőseiként az egész ország vezetőivé fognak emelkedni: Maximilien Robespierre, Camille Desmoulins, Mirabeau és a többiek egyre tudatosabban készültek „a boldog forradalomra”, amely hivatott lesz a valóságba átültetni a filozófia elveit.

A röpiratok tengeréből is kiemelkedett egy püspöki helynök, Sieyès abbé *Mi a harmadik rend?* című füzete. Sieyès egyike volt ama kiváltságosoknak, akik a harmadik rend küldötteivé választatták magukat, és rendkívül népszerű lett a polgárság körében. Egy *új osztály* öntudata szólalt meg röpiratából: *„Mi a harmadik rend? Minden. Mi volt eddig? Semmi. Mit kíván? Hogy legyen valami.”* Ez az osztály már nem egyszerűen részt kért a hatalomból, hanem az arisztokrácia helyébe készült lépni: „A nemesség nem lehet része ennek a nemzetnek, csak elnyeli a termékek javát, anélkül hogy bármit tett volna létrehozásukért. Ez az osztály, semmittevése miatt, feltétlenül idegen a nemzettől.”

Az ilyen hang nem maradhatott visszhang nélkül. Milliókban ébredt fel a remény, milliók hitték, hogy ez az új rendi gyűlés csakugyan orvosolni fogja az ország bajait. A nagy tömegek nem gondoltak még a királyság megszüntetésére, csupán megreformálására. A versailles-i megnyitó ünnepségen, 1789. május 5-én még senki sem sejthette, hogy ez lesz a rendek búcsúszereplése a francia történelemben. Még nem volt világos, hogy a rend gyógyíthatatlan – a társadalom az újjászületés, a megtisztulás, a békés reform lázában égett.

A nagy népi lelkesedést még az sem hűtötte le, hogy a harmadik rend képviselőit az udvar gőgös tartózkodással kezelte. Az egyház szolgái papi díszben, a nemesek tollas kalapban, kardosan, pompás öltözékekben hivalkodtak; a harmadik rend küldötteinek egyszerű fekete ruhát, tollatlan kalapot kellett felvenniük, kardot nem viselhettek.

De amikor a király az udvari méltóságok kíséretében megjelent a képviselők előtt, s feltette kalapját, s példáját követte a nemesség és a papság, a harmadik rend szószólói megtörték az ősi illemszabályt, s tollatlan kalapjukat ők is a fejükbe nyomták.

Ez az önmagában jelentéktelen mozzanat már egy teljes történelmi korszakváltás tünete volt. Egy erélyes és okos uralkodó megértette volna a figyelmeztetést. Lajos csupán méltatlankodott.

A király tanácsadói ragaszkodtak *a rendek szerinti tanácskozás és szavazás elvéhez.* Ez azt jelentette, hogy minden lényeges kérdésben biztosítani akarták az első két rend, a papság és a nemesség fölényét a harmadik renddel szemben. Vagyis hiába volt a harmadik rendnek ugyanannyi küldötte, mint a papságnak és a nemességnek együttvéve, ha a rendek külön üléseznek, és *rendekként* szavaznak, a kiváltságosok továbbra

is fölényben maradnak. Ha azonban minden képviselő együtt ülésezik, és minden egyes képviselő külön-külön szavaz, a harmadik rend – az első két rend vele rokonszenvező küldötteivel együtt – többséget alkothat a gyűlésben.

Látszatra pusztán jogi vitáról van szó. De könnyű belátni, hogy a rendi gyűlés feladatának teljesítése függött az ülésezés és szavazás elvének meghatározásától. E gyűlésnek ugyanis az volt a fő feladata, hogy az eddiginél igazságosabb adózási rendszert, *közteherviselést* teremtsen, hogy a kiváltságosokra hárítsa át annak az állami tehernek egy részét, amely eddig főleg a szegényekre nehezedett. Nyilvánvaló, hogy nem lehet érdemi változást elérni akkor, ha a döntés joga továbbra is a kiváltságosok kezében marad.

A polgári képviselők éppen ezért már a megnyitás estéjén érintkezésbe léptek egymással, megvitatták az udvar szándékait, s másnap határozatilag megtagadták, hogy külön kamarát alakítva, külön tárgyaljanak. Pár nap múlva felszólították a másik két rend küldötteit, hogy *közösen* végezzék el a mandátumok ellenőrzését. Az alsópapság soraiból előbb három, majd hat, majd tíz képviselő jelentkezett is a harmadik rend üléstermében.

Sieyès abbé elérkezettnek látta az időt arra, hogy a polgárság jogilag is érvényesítse azt az elvet, amelynek értelmében a harmadik rend maga a nemzet.

Június 15-én azzal a javaslattal állt a harmadik rend küldöttei elé, hogy „haladéktalanul fogjanak hozzá a gyűlés megalakításához”. Mivelhogy ők képviselik a nemzetnek „legalább 96 százalékát”, tekintsék magukat „a francia nemzet elismert és igazolt küldöttei gyűlésének”. Egy másik képviselő módosító javaslata nyomán e cím rövidült a *nemzetgyűlés* azóta oly nagy pályát befutott fogalmára. Sieyès indítványát 490 szavazattal 90 ellenében jóváhagyták. Két nap múlva a papság képviselői 149 szavazattal 137 ellenében elfogadták, hogy közös, teljes ülésen kell igazolni a mandátumokat. Valószínű volt, hogy a nemesség küldöttei között is vannak támogatói ennek az elvnek, bár a többség tiltakozott a királynál a harmadik rend eljárása ellen.

A nagy játszmában most a király lépése következett. XVI. Lajos sakkra szánta el magát: semmisnek nyilvánította a nemzetgyűlés döntéseit, s javítási munkák ürügyén *bezáratta a rendek üléstermét.* A király egész jelleme tükröződött az erélynek és a gyáva kitérésnek e keveredésében.

Június 20-án zárt ajtókba ütköztek a harmadik rend, azaz immár a nemzet képviselői. Elhatározták, hogy a közelben levő Labdaházba vonulnak. Így is cselekedtek. A játékokra használt teremben nem volt bútorzat. A csupasz falak között állva kellett tanácskozni. Bailly, a neves csillagász felkapaszkodott egy előkotort asztalra, s megeskette a küldötteket, hogy nem oszlanak szét mindaddig, „amíg az alkotmány szilárd alapokon létre nem jön, és jogerőre nem emelkedik”.

A király otromba lépése megszilárdította a nemzetgyűlés egységét. Amíg Sieyès javaslatát kilencvenen utasították el, most már csak egyetlen küldött akadt, aki nem volt hajlandó megesküdni.

A képviselők „Esküszünk!”-jére a Labdaház körül gyülekező nép ezrei válaszoltak „Éljen a nemzetgyűlés!” kiáltásukkal. Másnap a Szent Lajos-templomban folytatódott a gyűlés, ekkor már a 149 újonnan csatlakozó pap részvételével. Versailles egére viharfelhők vonultak.

Necker miniszter azt tanácsolta a királynak, hogy utasítsa vissza a harmadik rend eljárását, de némi reformokat is vezessen be – kárpótlásul. Az ingadozó Lajost a királyné vette rá az újabb szigorú fellépésre.

Június 23-ára a rendek nagy gyűléstermébe hívták össze a küldötteket. Leckéztetésül a harmadik rend képviselőit az esőben várakoztatták, s csak később engedték be őket – egy mellékajtón. A király érvényteleneknek jelentette ki „az úgynevezett nemzetgyűlés” határozatait, s *megparancsolta* a rendeknek, „azonnal oszoljanak szét, és holnap mindenki abban a teremben jelenjék meg, amelyet az ő rendjének jelöltek ki”.

Az udvar biztos volt a dolgában. Ellenállni a király *parancsának* – ilyen fejleményt nem tartottak lehetségesnek. A nemesség és a főpapság el is távozott a teremből. De a *nemzetgyűlés* a helyén maradt.

A király ekkor a főudvarmestert küldte a gyűlés feloszlatására. Amikor a király embere belépett a terembe, épp Mirabeau gróf beszélt. Nemesi származása ellenére a harmadik rend képviselőjévé választatta magát, de a képviselők kezdetben bizalmatlanul tekintettek rá. Zavaros múltja, apjával folytatott hírhedt viszályai s a különböző börtönök, amelyekben éveket töltött e civódások következtében, nem keltettek rokonszenvet iránta. De most mindenki feszülten figyelte a szónokot.

Mirabeau épp a labdaházi esküre emlékeztette a képviselőket: ha most visszavonulnak, a harmadik rend s a nemzet ügye elveszett. A főudvarmester egyenesen az elnöklő csillagászhoz tartott, s megkérdezte,

nem hallotta-e a király parancsát. Bailly zavartan felelte, hogy most vitatják meg a király szavait.

S ekkor megszólalt a dörgő hang, amely ettől kezdve annyiszor fogja elragadni a nemzetgyűlés tagjait. Mirabeau, megrázva hatalmas sörényét, megvető mosolyra húzva himlőhelyes arcát, így rivallt a főudvarmesterre:

„Hallottuk, uram, hogy minek az elmondására vették rá a királyt, de ön, akinek itt nincs sem helye, sem szava, nem illetékes arra, hogy emlékeztessen minket rája. Menjen, és mondja meg urának, hogy mi a nép akaratából vagyunk itt, és csak a szuronyok hatalmának fogunk engedni."

Pillanatnyi csend után a helyükről felpattanó képviselők tomboló zúgása adta meg Mirabeau szavainak a kellő nyomatékot. A főudvarmester halvány képpel meredt rájuk, s visszavonult. Zavarában egészen az ajtóig hátrálva ment, pedig ezt a formát az *étiquette* csak felségek jelenlétében írta elő.

Ez az akaratlan hátrálás mintegy jelképezte, hogy a királyi felség történelmi csapást szenvedett el, s egy új felség született – a nemzeté.

Sieyès, aki híressé vált tömör megfogalmazásairól, kiállt a képviselők elé. „Mi még ma is azok vagyunk, akik tegnap voltunk. Folytassuk a tanácskozást."

A király is az maradt, aki tegnap volt. A nagy határozottságból most az ellenkező végletbe esett. Amikor a főudvarmester gyászos kudarcáról és Mirabeau lázító szavairól értesült, ezt motyogta: „Ha a harmadik rendhez tartozó urak nem akarnak távozni a teremből, maradjanak ott."

A király elvesztette az első nagy csatát.

A Bastille bevétele

Mint Sieyès és Mirabeau példája is mutatja, a harmadik rend vezető képviselői között kezdetben elsősorban a kiváltságosoktól hozzájuk állt s a politikában gyakorlottabb emberek játszottak szerepet. Mellettük főleg a jogászok közül emelkedtek ki hangadó férfiak. Ez is természetes – a törvények ismerete nélkülözhetetlen egy olyan testületben, amely az alkotmányt akarja kidolgozni.

A több mint kétszáz ügyvéd-képviselővel együtt érkezett Versailles-ba Maximilien Robespierre arras-i jogász, Artois tartomány küldötte. Ő az a fiatalember, aki a Nagy Lajos-kollégium diákjaként ezt a mostani,

szellemileg meglehetősen kis Lajost köszöntötte. Itt is fel-felszólalgat az üléseken, de nem kelt figyelmet. Rousseau tanítványa, az igazságos társadalmi szerződés megteremtésén, a halálbüntetés eltörlésén s más ehhez hasonló éteri eszméken mereng, de a politikai gyakorlatot egyelőre még nem sajátította el. És nem érkezett el az ideje sem.

Annál inkább elérkezett az ideje az ő barátjának, egykori kollégista pajtásának, Camille Desmoulins-nak. A tehetséges költő és újságíró időnkénti dadogása ellenére szenvedélyesen szeret és tud a tömegek előtt szerepelni, nem tépelődik – amit gondol, ki is mondja, mégsem a szónoklatok embere, hanem a személyes kockázatot követelő cselekvésé.

A tett óráját az udvar cselszövései hozták közelebb. A kormány Párizs és Versailles köré katonaságot vont össze, jórészt idegen, német és svájci zsoldosokat, s nyíltan készült a nemzetgyűlés szétzavarására vagy legalábbis megfélemlítésére. Necker minisztert ismét menesztették. Ez a közepes tehetségű pénzember, aki többször is közvetíteni próbált az udvar és a polgárság között, ok nélkül ugyan, de valósággal a forradalom rémét testesítette meg a királyné szemében.

Az éhségtől szenvedő s a politikai változás reményétől felizgatott párizsi nép Necker elbocsátását a készülő ellenforradalom előjelének tekintette. Nyugtalan tömegek tárgyalták az eseményt a Palais Royal, a királyi palota kertjében, ahová az orléans-i herceg engedett szabad bemenetelt a népnek. (A herceg ugyanis politikai becsvágyból, de talán őszinte reformelgondolásból is, szemben állt királyi rokonával.)

Vannak pillanatok, amikor a kellő határozottsággal kimondott szó azonnal történelmi tetté válik. E pillanatot érezte meg Camille Desmoulins, s a tanácstalan-izgatott tömeg között, pisztollyal a kezében, egy kávéházi asztalra ugrott. „Polgárok! – kiáltotta. – Nincs vesztegetni való időnk… Még ma éjjel bevonulnak a német és svájci zászlóaljak a Mars-mezőről, hogy leöldössenek bennünket. Csak egy menekvésünk lehet! Fegyverre!”

A merész jelszó tűzbe hozta a tömeget. Desmoulins leszakított egy zöld levelet a feje fölött kinyúló ágról, s kalapja mellé tűzte. A nép követte a példáját. A zöld jelvényes tüntetők szétáradtak a városban, hogy fegyvert keressenek maguknak.

Ez történt július 12-én. A „német királyi” csapatok egy osztaga még aznap megütközött a tüntetőkkel. Másnap Párizs népe fegyverkezni kezdett:

a vasmunkások lándzsákat kovácsoltak, az Invalidusok palotájának pincéjében harmincezer puskát találtak.

És július 14-én Franciaország fővárosában megkondultak a vészharangok. A Saint-Antoine és Saint-Marceau külváros munkásai megindultak a Bastille ellen.

A rettegett börtönben a századok folyamán az ártatlanok ezrei szenvedtek és pusztultak el, sokukat királyi elfogatóparancs alapján, ítélet nélkül tartották fogságban. A nép ezért gyűlölte különösen ezt a börtönt, de azt is tudta, hogy a száz láb magas toronyból a fegyveres ellenforradalom a város fontos pontjait tarthatná tűz alatt.

Mély árok vette körül az erődöt, amelyet csupán 82 rokkant katona és 33 svájci zsoldos védett. „Nous voulons la Bastille!” „A Bastille-t akarjuk!” – zúgta a tömeg. A börtön kormányzója, De Launay méltóságán alulinak tartotta, hogy a „csőcseléknek” válaszoljon. A tömeg küldöttséget választott – fehér zászlójuk ellenére puskatűzzel űzték vissza őket.

Elie őrmester és Hulin órás lépett elő ekkor, két merész férfi, az ismeretlenségből egyenesen a történelem színpadára. Fejszével verni kezdték a nagy felvonóhíd láncait. Ütéseik nyomán a híd lezuhant, az izgatott tömeg a felvonóra zúdult, és a kapu felé özönlött.

De Launay tüzet vezényelt. Megdördültek a Bastille ágyúi. Szétroncsolt halottak, jajgató sebesültek maradtak a hídon. A tömeg meghátrált, lövöldözni kezdett.

De a hatalmas erőd ellenállt az ostromnak. A Városháza kétségbeesett urai küldöttséget menesztettek a harcolókhoz, hogy fegyvernyugvást érjenek el, de eredménytelenül. A harmadik küldöttség zászlóval, dobolva jött, hogy jobban magára hívja a figyelmet – hiába. Amikor ilyen engesztelhetetlenül állnak egymással szemben az osztályharc frontjai, dobszóval nem lehet békét teremteni.

Több mint négy órája tartott már az ostrom, a népnek mintegy száz halottja volt már, amikor a francia gárda két, a tömeghez csatlakozó különítménye megérkezett a helyszínre – ágyúval!

A védők megadásra késztették De Launay-t. Leengedték a másik hidat, a nép benyomult az erődbe. A parancsnokot azonnal megölték, majd a nála talált iratok alapján a nép ellenségének bizonyuló polgármesterrel is leszámoltak. A két levágott fejet lándzsára tűzve hordozták körül a városban.

Eközben az udvar korlátlan hatalommal ruházta fel Broglie marsallt, s megbízta „a rend” helyreállításával. A 14-éről 15-ére virradó éjszakát jelölték ki a terv végrehajtására. Lehetetlennek tartották, hogy egy polgári város ellenállhasson a hadseregnek; biztosak voltak a sikerben.

De éjszaka megérkezett az udvarba a Bastille bukásának híre. Az elképedt király maga elé motyogta a híressé vált szavakat: „C’est une révolte…” „Ez lázadás…” „Nem, Sire – felelte Liancourt herceg –, ez forradalom.” „C’est une révolution.”

XVI. Lajos megparancsolta a csapatoknak, vonuljanak el Versailles és Párizs közeléből. Megígérte, hogy elmegy a nemzetgyűlésbe.

Erre a hírre lelkesedés fogta el a küldötteket. De Mirabeau óvott a korai örömtől. Emlékeztetett a Párizsban kiömlő vérre, büszke tartózkodást ajánlott a nemzetgyűlés tagjainak arra az esetre, ha a király csakugyan megjelenne körükben. „A népek hallgatása – mondotta – lecke a királyoknak.”

Lajost csakugyan némaság fogadta a nemzetgyűlés termében. Az eseményektől összetört királyt ez a fogadtatás még jobban lesújtotta.

Nemzetgyűlésnek szólította a képviselőket, bejelentette a csapatok visszavonását, s meghunyászkodva így fejezte be beszédét: „Népem képviselői, önökre bízom sorsomat.”

A lelkesedést most már semmi sem tarthatta féken. A forradalom győzött. Vagy pontosabban: első nagy győzelmét aratta.

A nemzetgyűlés Baillyt, La Fayette-et, Liancourt-t küldte Párizsba. A megbízottak közölték a néppel, hogy Neckert visszahívja a király, és „megbocsát” a tüntetőkhöz csatlakozó gárdistáknak.

Az ereje tudatára ébredt nép később a földdel tette egyenlővé a hírhedt börtönt. A nép bosszúja két további leszámolást is követelt: a Városháza előtti lámpavasra akasztották fel azokat a magas rangú állami tisztségviselőket, akiket felelősöknek tartottak az éhínségért, s akik közül az egyik állítólag szénaevésre biztatta az éhezőket.

Ezekben a napokban érkezett Párizsba François-Noël Babeuf vidéki földmérő. Ekkor még csak névtelen tanúja a történelem eseményeinek, ott van a városházi akasztás jeleneténél is. Megborzad a tömegek kegyetlenségétől, de – feleségéhez írott levelében – világosan megmagyarázza a lázadó nép viselkedésének okait: „Ezerfajta kivégzés, felnégyelés, kínvallatás, kerékbetörés, megkorbácsolás, máglyák, bitófák,

hóhérok: ezt kellett látnunk mindenütt, ez rontotta meg erkölcseinket. A vezetők dolga lett volna, hogy a népet kiműveljék, ehelyett barbárrá tették, mert ők maguk is azok. Azt aratják most, és azt is fogják aratni, amit maguk vetettek.”

Jegyezzük meg Babeuf nevét, amely mellé a forradalmi divatnak megfelelően majd a római történelemből vett Gracchus előnév fog csatlakozni, s jegyezzük meg az általa levont tanulságot is, minden népfelkelés szörnyű, de elháríthatatlan leckéjét: a megbuktatott elnyomók azt aratják, amit hatalmuk idején meggondolatlanul vetettek.

Augusztus negyedike éjszakája

Párizs népének példájára megmozdult a francia parasztság és a vidéki polgárság is. A félrevert harangok zúgása közben megrohanták az úri kastélyokat, s követelték ama kiváltságleveleket, amelyek alapján a földesurak évszázadokon át behajtották járandóságaikat. A pergameneket elégették, és diadallal elvonultak, de ahol ellenállott a kastély ura, vagy korábbról már túl sok gyűlöletes emlék tapadt nevéhez, a pergamenekkel együtt házát is felgyújtották. A bosszú vidéken is emberáldozatokat követelt.

Mire a hírek Párizsba érkeztek, természetesen még véresebbre színeződtek. A kiváltságosokat rettentő félelem fogta el. A harmadik rend polgári képviselői az egész nép nevében beszéltek, de most, a felgyújtott kastélyok fényénél világossá vált, hogy van még egy negyedik rend is: a kisemmizettek, a parasztok és a városi szegények milliói. A polgári képviselők közül többen azonnali megtorlást sürgettek, mert attól rettegtek, hogy őket teszik felelőssé a lázadásért, vagy ami még rosszabb: a nép a polgári tulajdont sem fogja kímélni…

Érdekes tény, hogy a nemzetgyűlés liberálisan gondolkodó nemesei értették meg először: megtorlással már nem lehet célt érni.

Augusztus 4-én az esti órákban is ülésezett a nemzetgyűlés, amikor szólásra jelentkezett Noailles vicomte, La Fayette sógora, egy nagy múltú történelmi név viselője: „Meg akarjátok védeni a tulajdont?… El akarjátok oltani a tűzvészt, mely Franciaországnak mind a négy szélén lobog? Jól van, de akkor hagyjátok az üres szavakat… Az igazság azt kívánja, hogy a

kötelességeket és az adókat egyenlővé tegyük, hogy eltöröljük a kiváltságokat…”

Noailles után sorban álltak fel az arisztokrácia és a nemesség nagyjai. És sorban hullottak el a százados előjogok. Elvállalták az adóterhek arányos viselését, lemondtak a robotról, a személyi szolgáltatásokról, a vadászati és halászati jogról, a nemesi igazságszolgáltatásról. A papok odadobták a tizedet a haza oltárára, a polgárok lemondtak a városok különleges mentességeiről. A lelkesedés e páratlan éjszakáján összeomlott a feudális Franciaország, s megszületett egy új nemzet.

…Igaz, a nagylelkű áldozatvállalók csak arról mondtak le, amit a forradalom során kétségtelenül úgyis elvesztettek volna. S lelkesedésükhöz égő kastélyok tüze kellett. S még lelkesedésük közepette sem feledkeztek meg arról, hogy ahol csak lehet, különböző megszorításokkal visszacsípjenek egy keveset abból, amit elvi általánosságban felajánlottak.

De mindez nem változtat azon, hogy a kontinens ősi monarchiájában megdőlt a feudális rend, s e naptól kezdve Európa minden papjának és nemesének tudnia kellett, hogy a történelem halálra ítélte az ő kiváltságait is.

A nemzetgyűlés elhatározta, hogy – amerikai mintára – megfogalmazza és kihirdeti e nagy változás elveit. 1789. augusztus 26-án el is fogadták az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát.

Idézzük e nevezetes okmány főbb pontjait:

„I. Minden ember szabadnak és egyenjogúnak születik és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulhatnak.

II. Minden politikai társulás célja az ember természetes és elévülhetetlen jogainak megőrzése. E jogok: a szabadság, a tulajdon, a biztonság s az elnyomatással szembeni ellenállás joga.

VI. A törvény a közakarat kifejezése; alkotásában minden polgárnak joga van személyesen vagy képviselői révén közreműködnie.

X. Senkit meggyőződései s vallási nézetei miatt háborgatni nem szabad, feltéve, hogy e meggyőződések s nézetek megnyilvánulása a törvény által megszabott közrendet nem zavarja.

XI. A gondolatok és vélemények szabad közlése az embernek egyik legbecsesebb joga; ennélfogva minden polgár szabadon szólhat, írhat s

nyomtathat ki bármit, felelősséggel tartozik viszont a szabadsággal való visszaélésért a törvény által meghatározott esetekben.”

Ez az okmány, amelynek itt csak főbb pontjait idéztük, az emberiség történelmének legjelentősebb írásos dokumentumai közé tartozik. Kétségtelen, hogy az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat eszmei befolyása alatt született, de hatása – Európában – sokkal nagyobb lett, mint az amerikai mintáé. Európa országaitól Észak-Amerika időben és térben nagyon messze volt, s ráadásul az amerikai polgári jogokat egy *függetlenségi* nyilatkozat fogalmazta meg; azokat az elveket tehát úgy lehetett tekinteni, mint egy önvédelmi szabadságharcra kényszerített nép nemzeti törekvéseinek jelszavait. Franciaország népe azonban nem valami külső támadás hatása alatt cselekedett, nem egy idegen király, hanem a saját uralkodója ellen fordult. S mindez nem egy olyan országban történt, ahol – mint Amerikában – nem voltak százados hagyományai a feudális rendnek, hanem éppen Franciaországban, Európa legősibb monarchiájában.

A francia Nyilatkozat a teljes egyenjogúságot hirdette a feudális kiváltságosokkal szemben, de mindjárt korlátokat is állított e szabadságjogoknak – a tulajdonnélküliekkel szemben. Ez az ellentmondás elkerülhetetlenül következett a forradalom polgári jellegéből, s egyáltalán nem csökkentette annak nemzetközi jelentőségét. Ellenkezőleg. Mivel Európa nagy részén még az elavult feudális rendszer uralkodott, ez a Nyilatkozat – s mindaz, ami létrehozta, a nép forradalma – rendkívüli felszabadító és példát adó hatást gyakorolt az egész kontinens népeire. A népek a francia példában megkapták azt a *mintát,* amely szerint saját sorsukat is jó útra téríthetik. Bebizonyosodott, hogy az Isten nevében meghirdetett rendek öröknek hitt kiváltságai egyáltalán nem örökkévalóak, meg lehet szüntetni azokat – ha a népek forradalmi harcra kelnek az elnyomók ellen.

Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata tehát nemcsak Franciaországban állította ki „a halotti levelet” az ancien régime pusztulásáról, hanem az egész európai szárazföldön az antifeudális küzdelem hatalmas serkentője lett.

Maguk a magasztos elvek – az ellenforradalom támadása miatt – nem mind válhattak valóra. De mint eszmények, mint elérendő célok újra és újra programul szolgáltak a nagy tömegek forradalmi harcaiban. Az „ember

természetes és elévülhetetlen jogainak” tana az emberiség legnemesebb törekvéseinek lelkesítője lett.

Az asszonyok menete

Megvolt tehát az új társadalom felépítésének nagyszerű tervrajza, s készen állottak az építésre hivatott erők, a szellemi vezetők és az áldozatkész tömegek.

Megsemmisült egy szilárdnak vélt ezeréves rend, amely ellentétbe került a diadalmasan előretörő polgárság osztályérdekeivel, magukkal az egyre hevesebben kibontakozó termelőerőkkel. El lehetett volna kezdeni az új rend valóságos építését.

De a megleckéztetett hatalom nem akart engedni. Az ijedtebb hercegek még a Bastille ostroma után külföldre szöktek, de a makacsabb többség készült az ellenállásra. Az udvar komolyan figyelte a fejleményeket. A király elutasította az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának jóváhagyását. Ekkor még nem is sejthették, hogy konokságukkal végleg megpecsételik saját sorsukat.

Általában nagyon kevéssé ismerték a valóságot, a forradalom erőit. Igen jellemző, hogy a király és a királyné fő ellenszenve La Fayette ellen irányult. A márki szemmel láthatóan a nagy Washington szerepét szerette volna eljátszani francia földön, tudták róla azt is, hogy a Nyilatkozat egyik tervezetét ő adta át a nemzetgyűlésnek.

Ám Lajos rossz helyen kereste fő ellenségét. La Fayette eszménye az *alkotmányos monarchia* volt. A királyság igazi ellenségei viszont egyre inkább a továbbra is éhező városi szegények lettek.

Az udvar oktalan módon épp ezeket az erőket sietett felvilágosítani igazi törekvéseiről. A nemzetgyűlés „A francia szabadság helyreállítója” címet adományozta Lajosnak, de a király s kivált környezete egészen másnak a helyreállításán fáradozott.

A Palais Royal környékén és a Champs-Élysées-n ismeretlen egyenruhás, fekete meg sárga kokárdás tisztek tűntek fel. A forradalom ellenségei vidáman köszöntötték őket. Hamarosan kitudódott, hogy a király a flandriai ezred katonáit s dragonyos alakulatokat rendelt Versailles-ba és a város környékére. De híre ment annak is, milyen kegyben állanak ezek a tisztek

az udvarnál: a királyság legfényesebb ünnepeire tartogatott termet nyitották meg a tiszteletükre, amelyben utoljára II. József császárt fogadták. Az ünnepélyen váratlanul megjelent a király is, vadászruhában, mellette a királyné, aki a kis trónörököst tartotta karján. A tisztek mámoros ordítozásba kezdtek, s míg a zenekar az „Ó, Richárd, ó, én királyom, az egész világ elhagy téged” kezdetű dalt játszotta, a vendégek kivonták kardjukat, a földre taposták a nemzeti jelvényeket, s fehér, illetve fekete kokárdákat tűztek a helyébe. A királyné színeit!

Párizs népe az egyik október 3-i újságból értesült az ellenforradalmi tüntetésről. Addigra teljesen elfogyott a liszt a fővárosban. Október 5-én Párizs válaszolt Versailles-nak.

Egy fiatal leány dobot szerzett az egyik katonai őrhelyen, s körbedobolta a munkásnegyedeket: „Du pain!” „Kenyeret!” Hamarosan az asszonyok és leányok egész serege sorakozott fel mögötte. A Városháza elé vonultak, hogy ott is előadják követelésüket. Itt állt az élükre egy városházi alkalmazott, Maillard, aki már a Bastille ostrománál is kitüntette magát. Maillard azt tanácsolta a nőknek, induljon el a menet Versailles-ba, a bajok forrásához, az udvarba.

És Párizs „tízezer Juditja”, ahogyan Camille Desmoulins nevezte őket, a Holofernest megölő bibliai hősnőre utalva, megindult a királyi székhelyre. Egy Jourdan nevű lángvörös szakállú mészáros vezetése alatt férfiak is csatlakoztak a sereghez, amelynek soraiban a forradalom amazonja, a feltűnően szép és szüntelenül fegyvert viselő Théroigne de Méricourt is ott vonult. Ő volt a felkelt nép egyik kedvence: lovaglóülésben foglalt helyet egy ágyún, úgy vett részt a tüntetésekben.

A néppel rokonszenvező nemzetőrségnek La Fayette lett a parancsnoka akkor, amikor Baillyt meg Párizs polgármesterévé nevezték ki. A nemzetőrség tagjai most felszólították parancsnokukat, álljon az élükre, s menjenek a tömeg után, bosszút állni a király testőrségén. La Fayette-nek esze ágában sem volt bosszút állni, de hosszas habozás után mégis nekivágott az esős, sáros útnak, hogy megpróbálja békés mederbe terelni a veszedelmessé válható tüntetést.

A nemzetgyűlés ezalatt épp azt tárgyalta, miként kellene kényszeríteni a királyt az Emberi és Polgári Jogok elfogadására. A képviselők elhűltek, amikor az asszonyok menetének küldöttsége belépett az ülésterembe. A nők

kenyeret kértek, továbbá azt követelték, hogy a nemzetgyűlés elnöke vezesse őket a király elé.

Azok, akik bejutottak a királyi palotába, meg is nyugodtak, mert a rémült király mindent megígért, megölelte az asszonyok szónokát, s kilátásba helyezte a kenyeret.

Kint az utcákon azonban véres összetűzés fejlődött ki. A testőrök és a nép összecsapásának eredményeként két testőr feje a lándzsákra került, s most már e véres jelvénnyel folytatódott a tüntetés. La Fayette csak nehezen tudott rendet teremteni.

Másnap hajnalban a tömeg betört a palotába, hogy leszámoljon a testőrökkel, és „kiszabadítsa” a királyt. „Jöjjön Lajos Párizsba!” – ez lett a nép kívánsága. Arra számítottak, hogy a király átköltözése következtében megszűnne Párizsban az éhínség.

La Fayette rávette a királyt, engedjen a tömeg kívánságának. A felséges pár meghátrált. A trónörökössel együtt, La Fayette kíséretében megjelentek az úgynevezett márványudvarra néző erkélyen. Lajos megígérte, hogy Párizsba költözik udvarával.

La Fayette tudta, a népnek szüksége van valami lökésre ahhoz, hogy a királynéval szemben érzett ellenszenvét elhallgattassa. Hirtelen elhatározással ajkához emelte Mária Antónia kezét, és megcsókolta. A király ígérete és a „két világ hősének” látványos gesztusa fellelkesítette a tömegeket. La Fayette még tovább ment: kék-fehér-piros trikolórját egy testőr kalapjára tűzte s felkiáltott: „Éljenek a testőrök!”

A király csakugyan útnak indult, s még aznap este a Tuileriák palotájában hajtotta álomra az oly sok hallatlan esemény által meglehetősen felzaklatott fejét.

A feudális Európa elborzadt a történelmi jelenettől. A Hadi és Más Nevezetes Történetek című magyar újság egy hónappal később – mert hát idő kellett a hír megérkezéséhez és főleg engedélyezéséhez – mélabúsan állapította meg: „Akinek szavára azelőtt százezrek oda mentek, ahová kívánta, most, mint egy fogoly, úgy hurcoltatik négyezer asszony s mintegy húsz-harmincezer elegy-belegy fegyveres nép által a maga városába.”

A forradalom ünnepei

Október 5-ének és 6-ának eseményei megmutatták, hogy csak a nép újabb erélyes közbeszólása tudta meghajlásra késztetni a monarchiát, de elárulták azt is, milyen könnyű ígéretekkel és színpadias jelenetekkel ideiglenesen megnyugtatni a népet.

Annál nehezebb az igazi társadalmi problémák megoldásával tartósan megelégedetté tenni a milliókat. E korszakos feladatot is megkönnyítette azonban a király átköltöztetése. „Párizs tízezer Juditja” ugyan négyezerre csökkent a magyar újság idézett tudósításában, de az esemény lényegét a szerkesztő helyesen fogta fel: valóban az volt itt a fontos, hogy a nép „a maga városába” kényszerítette az udvart, s ily módon mintegy közvetlen ellenőrzés alá vetette a királyt – s az uralkodó után áttelepülő nemzetgyűlést is.

La Fayette márki arra akarta felhasználni megnövekedett tekintélyét és befolyását, valamint a király szorongatott helyzetét, hogy rávegye az uralkodót, álljon őszintén a forradalom mellé. Megígérte, hogy a párizsi nép további lázadásai ellen megvédi az udvart, de cserébe a királyhű, alkotmányos demokrácia jóváhagyását kérte.

Lajos ezúttal is a legkönnyebb, de a legszánalmasabb megoldást választotta. La Fayette emlékiratára igent mondott, ugyanakkor Madridba küldte egy titkos ügynökét. Unokatestvérének, a spanyol királynak megüzente, hogy mindaz, amit esetleg aláírnia vagy tennie kell majd a forradalom nyomására – érvénytelen!

Annyi tény, hogy a forradalmi nyomás – újabb népi megmozdulás nélkül is – az udvar szempontjából elviselhetetlen mértékben növekedett. Főleg két, történelmileg új tényező testesítette meg ezt a nyomást: a klubok és a szabad sajtó. Bretagne képviselői már Versailles-ban szerveztek egy klubot. Körüket az *alkotmány hívei*, majd *a forradalom hívei* klubjának nevezték el, de mivel Párizsban a Szent Jakabról elnevezett dominikánus kolostorban tartották üléseiket, hamarosan *jakobinus klub*nak kezdték hívni őket. Mintájukra egész Franciaországban hasonló szervezetek alakultak, s e hatalmas hálózatból fejlődött ki a forradalom legjelentősebb pártja.

„A jákobiták veres sapkás klubjában” – ahogyan a korabeli magyar sajtó kifejezte magát – politikussá iskolázódtak a forradalmi tömegek vezetői, itt vált egyre inkább a nép szónokává Robespierre is. Mellette s vele szövetségben különösen Danton és Marat emelkedett magasra a népszerűség hullámán.

Georges Danton az eszmékben ekkor még Robespierre társa, de alkatában-jellemében valósággal ellentéte. Már gyerekkorában sem volt mintatanuló, a padbanülésnél jobban kedvelte *az erdei iskolát,* ami a francia nyelvben az iskolakerüléssel egyenlő. XVI. Lajos megkoronázásakor ő is elcsavargott Reimsbe, nem azért, hogy üdvözlő beszédet tartson a király tiszteletére, inkább csak bámészkodni, hogy azután pajtásainak gúnyos beszámolót tarthasson a nagy cécóról. Szenvedélyes alkat, nincs benne hajlam a puritánságra, élvezni és alakítani akarja az életét, idegenkedik a teóriáktól, annál inkább beszél a tettek nyelvén. Már puszta megjelenése is hódít. Míg Robespierre termetre kicsiny, tagjai vékonyak és szegletesek, s beszéde bár logikailag megragadó, mégis egyhangú, s gyakran színtelen, addig az atlétatermetű Danton színes szavak áradatát zúdítja magából, s mennydörgő hangjával lesújt és felemel, átkoz és harcra lelkesít.

Jean-Paul Marat természettudós akart lenni, s gyűlöletét a kiváltságosokkal szemben az is gerjesztette, hogy a hivatalos tudomány nem akart tudomást venni róla. Természettudományos nézeteiben bizony sok is volt az erőltetett feltételezés. Marat-nak más téren nyílt lehetőség forrongó jellemének érvényesítésére – a társadalom átalakításában. L’Ami du Peuple című lapjában mint *a nép barátja* lépett fel, s az udvar, sőt a nemzetgyűlés ellen olyan szavakkal kelt ki, amelyeket majd csak évek múlva ér utol a forradalom rohanása. A kiváltságosok senkit sem gyűlöltek annyira, mint őt, mert lapjában *a forradalom könyörtelen logikája* a legkövetkezetesebben s a leglázasabb indulattal tört utat magának.

Camille Desmoulins is újságot alapított, lapjában „a lámpavas beszélt a párizsiakhoz”. Míg Marat módszeres kíméletlenséggel a nép *érdekeit* igyekezett megfogalmazni, Camille Desmoulins cikkeiben a felkelt nép *szenvedélye* izzott, sistergett, lobogott, hangulatának szeszélye ingadozott.

Danton, Marat, Desmoulins nem is volt megelégedve a jakobinus klubbal, amelynek soraiban túl sok mérsékelt elem húzódott még meg, s ezért *Cordelier* néven külön klubot alapított. Nevük arra utalt, hogy a ferences rendi szerzetesek régi kolostorában gyűléseztek (cordelière az a kötélöv, amelyet a mezítlábas barátok viseltek).

A forradalmi klubok s a sajtó gyűrűjébe szorított nemzetgyűlés egymás után hozta történelmi jelentőségű törvényeit. Felszámolta Franciaország régi s áttekinthetetlenül bonyolult közigazgatását, megteremtve a megyék, körzetek, kantonok, községek egységes rendszerét. Megszüntették a

szerzetesrendeket. „Polgári alkotmányt” készítettek elő a papságnak. A pénzügyi válság leküzdése érdekében az egyházi javakat a nemzet rendelkezésére bocsátották, s e hatalmas ingatlan vagyon egy részének értékében papírpénzt, úgynevezett *assignaták*at hoztak forgalomba. Az assignata eleinte állami hitellevél volt, utalvány, amelyet egyházi javakra lehetett beváltani, s csak fokozatosan vált általános fizetési eszközzé, *bankjeggyé*, 1790 augusztusában.

Közben került sor a Bastille bevételének első évfordulójára, amelyet közakarattal *a forradalom ünnepének* kiáltottak ki.

Egész Párizs készült a nagy ünnepre. Tizenötezer munkás dolgozott a Mars-mezőn, földből-gyepből óriási amfiteátrumot építettek, közepére emelve *a haza* piramis alakú *oltárát.* Július elsejére világossá vált, hogy a rengeteg földet idejére nem tudják megmozgatni a fizetett munkások. Ekkor önkéntesek vették át az ásókat, lapátokat. Húsz, száz, ezer, hamarosan az önkéntesekből is tizenötezres sereg kerekedett, s a bérért dolgozó napszámosok háromnapi munkáját végezték el egyetlen délután. Másnap újabb önkéntesek tódultak a mezőre. Hármas sorokban meneteltek a férfiak, zeneszóra, a fiatal leányok ágakkal és a háromszínű nemzeti kokárdával díszítették fel magukat, s közösen dalolták a *Ça irá*t: „Ez menni, menni, menni fog…” Megjelentek a szomszédos falvak parasztjai is, ásókkal, háromszínű övet kötve derekukra, jöttek a parókakészítő-mesterek és a parókát viselő ügyvédek, beállt a nép közé Bailly polgármester és La Fayette tábornok, még a cingár Sieyès abbé is – még a király is megszemlélte a soha nem volt sürgés-forgást, s az ekkor már *százötvenezresre* dagadó munkahadsereg ásókkal tisztelgett az uralkodó előtt. A lelkesedés mámorában még a tolvajok is megjavultak, ha csak pár napra is.

Ilyen előkészületek után elképzelhető, milyen lehetett maga a várva várt ünnep. A hatóságok kezdetben jegyeket akartak kibocsátani, de a nép méltatlankodva zúgott: az ásáshoz nem kellett jegyet váltani? A Bastille ostrománál jegy nélkül is lehetett harcolni? A hatóság meghátrált… s a *félmilliós* tömeg, amelyhez hasonló még soha nem mozdult meg békében, diadallal vonult a Mars-mezőre.

Ott voltak a *sans-culotte*-ok, akik a nemesi *térdnadrág* helyett hosszú pantallót viseltek, de eljöttek a királyt kísérő udvari nemesek is – egy pillanatra, egy utolsó történelmi szemlére még egyszer együtt jelent meg

Franciaország minden társadalmi rétege. La Fayette kivont karddal lépett fel a haza oltárára, s esküt tett a *királynak,* a *törvénynek,* a *nemzetnek.* Előállt a király, és szintén megesküdött az alkotmányra. A királyné magasra emelte fiát, s kijelentette, hogy vele együtt osztozik a nép érzelmeiben. Lobogók lengése, ágyúk dörgése közepette félmillió francia esküdött fel a szabadságra, hogy azután az egész ország az ünnepségekkel kövesse példájukat.

Az eső sem hűtötte le az öröm mámorát, amely az *éjszakai népünnepélyeken* sem akart szűnni. A Bastille helyén, a ledöntött kapura felírták: „Ici l'on danse." „Itt táncolunk." S ahol századokon át a reménytelen foglyok sóhaja szállt az ég felé, most egy szabad nép kiáltásaitól reszketett a levegő.

Szökik a király

Ellentétes érdekű osztályok és társadalmi csoportok szövetkezése nem lehet tartós, kivált forradalomban. Nincs az az eskü, amely az összeférhetetlent egybeforraszthatná.

Amikor majd a vérpadon ártatlannak nevezi magát, bizonyára nem gondol erre a király, de mi emlékeztessünk arra, hogy az ünnepélyes Mars-mezei esküt ő szegte meg elsőnek.

A gyenge uralkodót három oldalról is ösztökélték a forradalom megtagadására. Az ellenforradalom három fő góca közül az egyik külföldről szította a polgárháborút. A király egyik testvére még a forradalom első napjaiban emigrált. Példáját egyre több arisztokrata követte. 1790 folyamán a trieri választófejedelem birtokain már gyülekezni kezdtek az emigráns nemesek felfegyverzett alakulatai, vezetőik pedig arról igyekeztek meggyőzni a feudális Európa uralkodó köreit, hogy „a maroknyi izgató által felbujtott csőcseléket" könnyűszerrel szét lehet majd verni.

Az egyház sem tudta megbocsátani, hogy a nemzet rátette kezét javaira. Mivel ebben az ügyben nem volt ajánlatos hangoskodni, hiszen az állam magára vállalta az egyház szolgáinak eltartását, s e javak birtoklása különben sem fért össze az evangéliumok megkövetelte szegénységgel, a papság az egyház polgári alkotmányára összpontosította a tüzet. A pápa által biztatott papok nem voltak hajlandók esküt tenni az alkotmányra. Lelki

terrorral fenyegették a híveket. A vallást és az egyházi birtokot gátlástalanul összekeverő papok vallásháborúba akarták fojtani a forradalmat, s így elsősorban ők a felelősek mindazért a szörnyűségért, amelyet majd a kirobbanó harc fog zúdítani Franciaországra.

A kiváltságaikat sirató arisztokratákra is újabb csapások zúdultak. Hazafias nemesek felajánlották a címek eltörlését, amit a nemzetgyűlés lelkesen ki is mondott. Kapós ürügy volt ez az arisztokratáknak, akik a papi taktikát követték: jobban fájt nekik a feudális jogok elvesztése, mint címeik bukása, de ez utóbbit önzetlenebb képpel lehetett siratni. Nem kevésbé bántotta őket az új katonai szabályzat, amely lehetővé tette az eddig kizárólag nemesek részére tartogatott rangok elérését plebejusok számára is. A tisztek lealázónak ítélték, hogy holmi mészárosok, ökörhajcsárok is felölthessék a díszes uniformist, s hogy egykori káplárjaikból tiszttársak lehessenek. Amikor őket is felszólították, tegyenek esküt a nemzetre, a királyra és a törvényre, sokan közülük nekivágtak a határnak, s csatlakoztak az egyre zajosabban készülő emigrációhoz.

Mindezek az erők a maguk oldalára akarták vonni a királyt, hogy az ellenforradalmat „törvényesíthessék”, s természetes, hogy hajlamainál, neveltetésénél fogva meg az udvar nyomása alatt XVI. Lajos hozzájuk vonzódott. A király főleg Bouillé tábornokra számított, aki a zsoldjuk ellopása miatt fellázadt nancyi katonákat leverte, s ezzel kellő bizonyítékot szolgáltatott erélyéről és cselekvőképességéről. Azt tervezték, hogy megszöktetik a királyt, aki a belga határ közelében állomásozó Bouillé védelmébe helyezi magát, a tábornok pedig Párizs ellen vonul, s elfojtja a lázadást.

Az udvar nagy titokban és még nagyobb buzgalommal készül a vállalkozásra. A királyné, aki ennél kisebb utazásokra sem indult volna el új ruha nélkül, lázasan próbál szabóinál, csomagoltatja az illatszereket, apró csecsebecséket, amelyek nélkül még államcsínyt sem lehet tisztességesen elkövetni.

Komolyabb gondot okoz a vállalkozás álcázása. E célból közzéteszik, milyen lelkes körlevelet intézett a király külügyminisztere a francia követekhez, melegen nyilatkozva a forradalomról s biztosítva mindenkit, hogy az uralkodó meg akarja tartani az új alkotmányt. Sőt Lajos is levelet ír az emigráns Condé herceghez: „Jöjjön vissza, Bátyám, a hazába… ellenségek helyett testvéreket fog itt találni. Ezt parancsolom Önnek a

nemzet s a magam nevében.” A jó hatás kedvéért ezt is nyilvánosságra hozzák…

Arra persze vigyáznak, hogy a levéllel homlokegyenest ellenkező titkos üzenetek ne kerüljenek napvilágra.

Mint ahogy nagy titokban folynak a nemzetgyűlés tekintélyes tagjainak megvesztegetését célzó kísérletek is. De a szabad sajtó országában nehéz ilyesmit homályban tartani. Párizsban röpirat jelent meg ezzel a beszédes címmel: *Mirabeau gróf nagy árulása.* Ám a nagy szónok nem veszti el lélekjelenlétét. A megsértett becsület önérzetével pattan fel a nemzetgyűlésben: „… tudom, hogy a Capitoliumot csak egy lépés választja el a tarpeji sziklától, de aki az igazságért és a hazáért harcol, nem nyugszik bele könnyen a vereségbe…” És olyan kápráztató beszédben zúzta szét „az aljas rágalmazókat”, hogy a nemzetgyűlés megvonta ellenfelétől a szót.

A beszéd csakugyan remek volt. De amikor évekkel később a nemzetgyűlés kezére került a király titkos iratládikája, bebizonyosodott, hogy a vádak pontosak voltak: Mirabeau 1790 májusában titkos kapcsolatba lépett a királlyal, és jó pénzért vesztegette tanácsait. Nem mentségére, inkább csak a pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy Mirabeau természetesen nem a régi rendet akarta visszaállítani, ő semmi jót nem várhatott az ellenforradalomtól. *Megállítani* akarta a forradalmat az alkotmányos monarchia határkövénél, s arra számított, hogy tanácsaiért még több *pénz* és még több *hatalom* lesz jutalma. Mert ezt a kettőt legalább úgy imádta, mint ahogy – nincs okunk kétségbe vonni – szerette és élvezte a forradalmat, amely a világhír csúcsaira emelte őt.

Szerencséje volt: nem érte meg lelepleződését. 1791. április 2. napján, egy átmulatott éjszaka után váratlanul meghalt. A nemzetgyűlés a Panthéonná átalakított Szent Genovéva-templomban búcsúzott tőle, mint *a nemzet halottjától.* Jellemének sötét foltjai sem feledtethetik el, hogy *tehetségének* fényével a forradalom nagy indulását segítette elő.

A történelem furcsa fricskája, hogy a forradalom évei alatt ő lett az egyetlen vezető, aki „ágyban, párnák közt” fejezte be életét…

Pár hónappal Mirabeau halála után, 1791. június 20-ának éjszakáján egy csuklyás hölgy hagyta el a Tuileriák palotáját, két csuklyás gyermeket vezetve. Nemsokára egy másik, fátyolos hölgy követte, egy szolgára támaszkodva, majd egy kerek kalapos, kövér férfi indult utánuk. Az *osztrák nő,* mert hogy róla van szó, nem nehéz kitalálni, nem ismerte Párizst, alig

találta meg a Carrousel teret, ahol két hintó várt rájuk. Az egyikbe a király testvére, Provence grófja szállt be, akinek sikerül is átjutnia a belga határon, s majd külföldön, a másik testvérrel (a már korábban elszökött Artois grófjával) készül a nagy hazatérésre, nem sejtve még, hogy erre csak több mint negyedszázad múlva fog sor kerülni. Igaz, akkor már XVIII. Lajosként egyenesen a trónra tér majd vissza.

A másik hintóban egy német bárónő nevére szóló útlevéllel a királyi csemeték nevelőnője utazik, *inasával* és *komornájával.* Vágtatva rohannak a hűséges Bouillé csapatai felé. Vesztükre azonban, amikor Saint-Ménehould községbe érnek, egészen közel végcéljukhoz, az *inas* kinéz az ablakon, s Drouet postamester fia úgy találja, hogy az izgatott arc túlságosan is hasonlít az assignatákon látható királyi képmásra, a *komorna* pedig – micsoda véletlen! – a királynéra emlékeztet, akit még dragonyos korában látott.

A király most tapasztalhatta, hogy a forradalom nem csupán „a párizsi csőcselék” műve. Drouet lóra pattant, s Varennes-ba vágtatott. A városka hídját néhány fiatalember segítségével eltorlaszolta, egy kocsit borítva a királyi hintó útjába, azután felébresztette a polgármestert, aki viszont összehívatta a nemzetőrséget. Mire Lajos Varennes-ba érkezett, a nemzetőrség gyűrűjében találta magát. Kezdetben tagadta, hogy ő a király, de a hamis útlevél nem tévesztette meg a varennes-iakat. A királyné nem tudta gőgjét megfékezni, s tiszteletet követelt alattvalóitól. Segítség is ígérkezett, egy lovascsapat, amelynek tisztjei le akarták kaszaboltatni Drouet-t és társait. De a katonák nem mozdultak, annál is kevésbé, mert a vészharang hangjára a környező falvakból befutottak a felfegyverzett parasztok.

Lajos, büszkeségét feladva, a polgármester nyakába borult, a királyné megint a gyerekeit emlegette, de a színjáték nem hatott. Az őrzők kitartottak. A következő estére megérkezett La Fayette segédtisztje, a nemzetgyűlés elfogatóparancsával, s a hintó – a nemzetőrök nem kért díszkíséretével – visszafordult Párizs felé.

Párizsban falragaszok figyelmeztették a népet: „Aki a királyt megéljenzi, megbotoztatik, aki megsérti, felköttetik.” Az utcákat, a fák és a házak tetejét is ellepő tömeg megvető némasággal fogadta az esküszegő királyt. Lajos fáradtan, megalázva és összetörten vonult be palotájába, karosszékébe roskadt s kifakadt: „Micsoda ostoba utazás volt ez!”

Ennél nagyobb ostobaság csak az volt, hogy szökése előtt egy pökhendi iratot hagyott hátra a palotában, s e nyilatkozatban féktelenül támadta a nemzetgyűlést és Párizs forradalmi népét. A két esztendőn át folytatott kétszínű játék egyetlen éjszaka alatt visszavonhatatlanul lelepleződött.

Vérontás a Mars-mezőn

A Mars-mezei félmillió, mint láttuk, hármas esküt tett: a *királyra*, a *nemzetre*, a *törvényre*. Szökésével Lajos mind a hármat megtagadta, s még önmaga előtt sem lehetett tiszta a lelkiismerete. Mint később kiderül, tettével szétfoszlatta a *királyságba* vetett bizalom maradványait, de mint király akkor még azt hihette, jót tesz saját érdekében. Ártott *nemzetének* is, amelyet a varennes-i kirándulással közelebb hozott a polgárháborúhoz, de azzal áltathatta magát, hogy az ő üdve a nemzetnek is üdve. Az esküvel elfogadott *törvény*, az *alkotmány* megtagadására azonban már önmaga sem állíthatott volna ki erkölcsi menlevelet magának.

Hamarosan nagy próba elé került a Mars-mezei eskü másik főszereplője is. La Fayette márki szerette azt mondani, hogy kényes erkölcsi vizsgákon akkor cselekszik a legjobban az ember, ha érdekei ellen foglal állást. Sok igazság van e szavakban. De a döntő pillanatban La Fayette nem tudott a saját osztályérdekei ellen cselekedni – pontosan azt tette, amit a liberális arisztokrácia és a gazdag polgárság monarchista része várt tőle.

A becsapott nép felháborodottan tárgyalta a király szökését. Azok az emberek, akik még nemrég is készek voltak meghatottan tapsolni az alkotmányosdit játszó királynak, most emlékezhettek az intő-óvó szavakra, amelyekkel a nép barátai még idejében figyelmeztették őket az udvar cselszövéseire. Az események logikus eredményeként az ellenforradalmi kísérlet bukása a forradalom előrehajtó erőit segítette. A jakobinusok pártja napról napra erősödött. A cinkosság gyanúja egyre sötétebben nehezedett az alkotmányos monarchisták vezérférfiaira, nem kímélve La Fayette-et sem. Párizsban letépdesték a királyság jelvényeit, ledöntötték a királyok szobrait.

A nemzetgyűlés többsége visszarettent a nép köztársasági hangulatától. Lapjaikban megpróbálták lecsendesíteni a köztársasági sans-culotte-okat. „Ha megfosztjuk a tróntól XVI. Lajost – érveltek –, egész Európát fegyverbe szólítják ellenünk a királyi hatalmon esett sérelem megtorlására.

Kíméljük meg XVI. Lajost, bár gyalázatosan elárulta a nemzetet, s kíméljük meg családját is, nem miattuk, hanem magunkért.” Nincs okunk tagadni, hogy volt igazság is ebben az okoskodásban, de tisztán kell látni, hogy a forradalmi nép túlzott hatalmától s ennek következtében a polgári tulajdon veszélybe kerülésétől legalább úgy féltek, mint a feudális Európa támadásától. Mint egyik szónokuk megfogalmazta, *be akarták fejezni* a forradalmat, s nem tűrhették, hogy a nép további engedményeket csikarjon ki magának.

A nemzetgyűlés végül is azzal a mesével akarta megnyugtatni a forrongó országot, hogy Lajost „elrabolták”.

A forradalom szélső szárnyának vezetői megvetéssel utasították el e kegyes koholmányt. Danton és Desmoulins szenvedélyes beszédekben követelte a király lemondatását, a köztársaság kikiáltását. A Cordelier-klubban elhatározták, hogy e népi kívánságot okmányba foglalják, s az aláírások százezreivel erősítik meg. Felszólították a népet, hogy július 17-én gyülekezzék a Mars-mezőn, s írja alá a petíciót.

Robespierre határozott beszédben tiltakozott az ellen, hogy a király válláról levegyék a szökés felelősségét, de a petíciós mozgalomtól tartózkodott. Lehet, hogy nem találta elérkezettnek az időt a köztársaság kikiáltására, meglehet, attól is félt, hogy Lajos megbuktatása esetén az orléans-i herceg kap régensi hatalmat.

A megjelölt nap reggelén hatalmas tömeg lepte el a Mars-mezőt. A gyűlés véres eseménnyel kezdődött. Felfedeztek két rokkantat, akik a Haza Oltárának lépcsőzete alá bújtak, s az állványzatba fúrt lyukon leskelődtek. A kémgyanús embereket a tömeg felkoncolta. Ezután ezrek és ezrek írták alá a petíciót, amelyben követelték a vétkes király lemondatását.

Lamartine, a nagy francia költő a forradalomról írt hatalmas művében emlékezetes lapot szentel ennek az okmánynak. „Több baljóslatú nevet látunk itt – írja –, melyek most először kelnek ki a homályból… Itt van Chaumette, akkor még orvosnövendék… Alább Hébert… aláírása egy pókhoz hasonlít, mely lábait zsákmánya után kinyújtja… Többen e kezek közül nem tudtak írni. Egy tintakör, középen kereszttel, bizonyította névtelen akaratukat.” A költő megdöbben *e tudatlan* nép *dühén*, nem gondolva arra, hogy épp a királyság felelős a nép tudatlanságáért. Jegyezzük meg az érezhető irtózattal említett neveket is: Chaumette és

Hébert most csak színre lép, szerepük a forradalom következő felvonásaiban teljesedik ki.

Közben Bailly polgármester kihirdette az ostromállapotot, s ennek jeleként vörös lobogót tűzetett ki a Városháza ablakába. La Fayette és Bailly tízezer nemzetőr, valamint lovas- és tüzérosztagok élén megindult a Mars-mezőre. Négyszáz dobos verte az indulót. Úgy vonultak, mint egy évvel azelőtt az eskü ünnepére…

A közeledő szuronyerdő nem rémítette meg a mintegy ötvenezerre nőtt tömeget. Elképzelhetetlennek tartották, hogy a forradalom nemzetőrsége fegyvert emelhet a forradalom népe ellen. Amikor az ágyúkat meglátták, dühödten göröngyökkel dobálni kezdték Baillyt és La Fayette-et. A tábornok ekkor – némelyek szerint előzetes figyelmeztetés nélkül – tüzet vezényelt.

A halhatatlan forradalmi eskü színhelye a forradalmárok egymás közti háborújának első színterévé változott.

La Fayette hívei szerint „csak” harminc tüntető maradt holtan, a jakobinusok több száz, később több ezer halottról fognak beszélni. Történészek becslése szerint mintegy ötvenen veszthették életüket. És utána tömeges letartóztatás, megtorlás vette kezdetét.

Éjszaka a Szajnába vetették a hullákat, amelyeket a folyó az óceán felé sodort. De a *Mars-mezei mészárlás* emlékét semmi sem tüntethette el a nép tudatából.

Így vezetett a király szökése a Mars-mezei öldökléshez, az öldöklés pedig a nép bosszúvágyának és köztársasági indulatának korábban elképzelhetetlen felgerjedéséhez. A hatalom vak emberei megint közelebb léptek saját pusztulásukhoz.

Dantonnak és Desmoulins-nak ideiglenesen el kellett menekülnie. De a pincékben rejtőző Marat a tömeges megtorlás közepette is megjelentette lapját, s kimondta a forradalom halálos ítéletét a sortűz felelőseire. S hamarosan újra olvasni lehetett Desmoulins cikkét is La Fayette kezéről, amelyet „az égre emelve megesküdött, hogy a népet védeni fogja”, s amelyről most ugyanazon a mezőn „ártatlanok vére csurgott”.

A forradalmon *belüli* harcot többé semmi sem tarthatta vissza.

Háború vagy béke?

Új neveket kell megjegyeznünk.

1791. szeptember utolsó napján az *Alkotmányozó Gyűlés,* feladatát befejezve, szétoszlott. Október 1-én az új, a *Törvényhozó Nemzetgyűlés* megtartotta első ülését.

A választások légkörét két esemény határozta meg. A király szökésének belpolitikai következménye, a Mars-mezei vérontás és külpolitikai következménye, az augusztusi pillnitzi nyilatkozat, amelyben az osztrák uralkodó, aki a német-római császári címet is viselte, és a porosz király európai intervencióval fenyegette meg a forradalmat. A polgárság igyekezett olyan képviselőket küldeni az új nemzetgyűlésbe, akik meg tudják majd védeni érdekeit mind a külső-belső ellenforradalommal, mind a szélső, népi forradalmárokkal szemben.

Az Alkotmányozó Gyűlés tagjai *megválaszthatatlanoknak* nyilvánították magukat, így az új gyűlésbe csupa új és többségében fiatal ember került – az ősz fejek eltűntek az ülésteremből.

Három főbb politikai áramlat alakult ki. Mintegy két és fél száz küldött az alkotmány révén korlátozott monarchia híve volt. 1789 tavaszán ezzel a programmal még haladónak lehetett lenni, most a *jobboldal* tömörült e zászló körül. Képviselői a Feuillant-klubhoz csatlakoztak, hangadói közül Barnave és Lameth emelkedett ki. Lényegében a *nagypolgárság* és a hozzá húzó liberális arisztokraták érdekeit védelmezték. A Törvényhozó Gyűlés működésének kezdetén ez a párt játszott vezető szerepet.

A *baloldalt* mintegy százharminc küldött képviselte. Zömükben a jakobinus klub tagjai voltak. Több, Gironde megyéből származó kiváló szónok tartozott közéjük, mint például Vergniaud, ezért *girondiak*nak nevezzük őket. Az újságíró Brissot és a Voltaire műveit kiadó filozófus, Condorcet számított a csoport irányadójának. A szalonokban rendezett baráti összejöveteleken, valamint férje, Roland képviselő révén Madame Roland, ez a szép és varázslatos hatású asszony is befolyásolta őket. Némi egyszerűsítéssel a *középpolgárság*, különösen a vidéki kereskedelmi és ipari burzsoázia s részben a gazdag parasztság képviselőinek tekinthetjük őket. Sokan közülük a demokratikus köztársaság őszinte hívei voltak, de a szélsőséges forradalmi rendszabályoktól féltek.

Robespierre nem lehetett tagja a Törvényhozó Gyűlésnek, mivel már az előző gyűlésben is részt vett. Elvbarátainak ekkor még szűk képviselői köre kezdetben nem határolódott el élesen a girondiaktól. E *szélsőbaloldali*

demokraták – köztük a betegsége miatt tolókocsiba kényszerült Couthon – a *kispolgárság* szószólóinak tekinthetők.

A két főáramlat, a baloldal és a jobboldal között taktikázott a „függetlenek” számra legnagyobb, de bizonytalan körvonalú, kevéssé tekintélyes középpártja. Eleinte a Feuillant-okat támogatták, de a harc éleződése fokozatosan a Gironde mögé állította sokukat. Az első nagy összecsapásra mindjárt létkérdésben, a *háború vagy béke* ügyében került sor.

A jogaiba visszahelyezett, de most már éberebben ellenőrzött király elhárította az udvari tanácsadók újabb és újabb kalandos terveit, elhatározta, hogy sorsát és trónját teljesen az európai uralkodók kezébe teszi le. Várva és titkos üzenetekben biztatva a forradalom elleni megsemmisítő idegen támadást, színleg még inkább az új rend barátjának álcázta magát. Az 1791-es alkotmányra is felesküdött, nyilván azzal nyugtatva meg lelkiismeretét, hogy az előző esküszegés után már úgyis mindegy, s a győztes erkölcseit senki sem meri gáncsolni. Mert hogy győzni fog, bizonyos, hiszen ez a széthúzó csőcselék nem állhat ellen a királyok Európájának…

Ettől kezdve bizonyos értelemben *a rossz túlhajtására* törekedtek, ahogyan a királyné kifejezte magát. Minél rémítőbbnek látják a forradalmat a királyok, annál buzgóbban jönnek majd szorongatott testvérük megmentésére.

Egészen *más indítékból*, de a Gironde is háborúpárti volt. A készülődő külső ellenforradalom láttán sokan gondolkoztak úgy, hogy legjobb volna megelőzni a támadást. Azt remélték, hogy a háború sodrában válaszút elé állíthatják a királyt is: ha a nemzettel tart, megmaradhat a trónon; ha nem, lépjen a vérpadra, s legyen Franciaország köztársaság! Tudniuk kellett azt is, hogy a háború *üzletnek* sem rossz, s a lázongó népet is akkor lehet leghatékonyabban kezelni, ha a külső ellenségre irányítják dühét. E szándék tisztán kivehető Brissot-nak abból a beszédéből, amelyet 1791 decemberében tartott a jakobinus klubban: „Egy népnek, amely hat évszázados rabszolgaság után kivívta szabadságát, szüksége van a háborúra, hogy *konszolidálódjék.”* „Eljött az új keresztes háború ideje – kiáltott fel egy másik beszédében –, az egyetemes szabadság keresztes hadjárata!”

A drágaság ismét nőtt, a nép nyugtalan volt, minden bizonytalannak látszott, érthető hát, hogy a *végleges* győzelmet ígérő háború eszméje országszerte általános lelkesedést váltott ki.

Robespierre politikai éleslátása s elvi hajthatatlansága most mutatkozott meg legfényesebben. A nagy többséggel szembeszállva, még a jakobinusok közül is csak néhány demokrata, például Danton támogatását élvezve, merészen kiállt a háború ellen. Elvi ellensége volt annak, hogy a szabadságot fegyverrel kényszerítsék más országokra. Nem bízott a tábornokokban sem: aki a régi rendhez húz, nem győzhet, aki pedig mégis győz, könnyen arra a felismerésre juthat, hogy a hadsereggel már a nemzetnek is lehet parancsolni. Legfőképpen azonban tisztán látta az összefüggést a Koblenzban székelő emigránsok kardcsörtetése és az udvar váratlan háborús buzgalma között.

Ekkor már széles népi rokonszenv övezte Robespierre-t, aki puritán életmódjával (Duplay asztalosnál lakott, szerény körülmények között) és rendíthetetlen elvhűségével a megvesztegethetetlen forradalmár élő jelképévé vált. De az adott pillanatban még ő sem tudta lehűteni a nemzeti mámort.

Az óvatosan várakozó Lipót császár halála meggyorsította a háború kibontakozását. Ausztria új uralkodója, Ferenc, a forradalom könyörtelen ellensége nem is válaszolt arra a francia ultimátumra, amely határozott magatartásra szólította fel Bécset. Az osztrák diplomácia korábban világosan kifejezte már, hogy a királyság jogainak csorbítatlan visszaállítását, az egyházi javak teljes visszaadását követeli.

A király girondiakból álló kormányt nevezett ki. És 1792. április 20-án megjelent a nemzetgyűlésben. „A francia nép megsértett méltóságáról”, „a nemzet fenyegetett biztonságáról” beszélt, majd *javasolta* a háborút „Magyarország és Csehország királya ellen” (Ferencet ekkor még nem koronázták meg német-római császárrá).

Képtelen színjáték: a francia király hadat üzen az osztrák uralkodónak, akitől megmentését várja. A nemzetgyűlés – tíz képviselő kivételével – megszavazta a háborút.

De a háború minden sötét tervet a saját logikája szerint alakít át: mindazok, akik sürgették a hadüzenetet, belepusztulnak majd a háborúba. A trón menekvést remélt a fegyverektől, de épp a háború fogja megdönteni. A Gironde konszolidálni akarta a forradalmat a hadüzenettel, de a háború a forradalom új hullámát indítja meg, amely magával fogja sodorni a Gironde-ot is.

Monsieur Vétó vörös sapkája

Amikor a girondi miniszterek megjelentek a király palotájában, a fő-szertartásmester sápadtan hőkölt vissza a látványtól: a kormányférfiak nemesi térdnadrág és díszruha helyett polgári öltözéket viseltek. „Ó, még csat sincs a cipőjén!” – mutatott méltatlankodva Roland lábára. Dumouriez miniszter gúnyosan utánozta a szertartásmester kétségbeesését: „Ó, uram, minden elveszett!”

Dumouriez-t – joggal – tehetséges embernek tartották. Egyetlen, de forradalmakban végzetes hibája volt: mindenfajta politikai meggyőződés hiányzott belőle. Mint egy francia történész jellemezte, udvaronc volt 1789 előtt, majd alkotmányos monarchista az első és girondi a második nemzetgyűlés idején. De az udvarhoz most is meg fogja találni a kapcsolatokat, s ezért ne lepjen majd meg bennünket politikai pályájának gyorsan közeledő, utolsó fordulata.

Ő irányította most a hadműveleteket. A harc első eseményei Robespierre aggodalmait igazolták. A katonák nem bíztak tisztjeikben, a tábornokok haboztak, az udvar intrikált, a nemzetgyűlés megoszlott – az általános egyenetlenség és készületlenség csak vereségre vezethetett. Az emigránsok és pártfogóik hencegő jóslata megvalósult: „az ügyvédek hadserege” hamar futásra kényszerült.

A belső ellenforradalom azonnal feléledt. A törvényhozók erélyes döntésekkel válaszoltak. Száműzetéssel fenyegették meg az alkotmány ellen izgató papokat, s elhatározták, hogy Párizs mellett önkéntesekből húszezer fős katonai tábort szerveznek, a forradalom fővárosának védelmére.

A megyék megindították a zászlóaljakat. A Párizs felé menetelő alakulatok közt volt egy, amely indulójával mintegy az egész forradalmi honvédelem eszméjét megtestesítette – a marseille-iak serege. A kikötőváros fiatal forradalmárai vezették őket, de a délvidék minden népe képviselve volt köztük, még a korzikai matrózok is.

Lamartine költői szavaival idézzük fel híres menetüket:

„…A néptenger forrongott az ő közeledtükre… Napbarnította arcuk, harcias kinézésük, szikrázó szemük, portól fedett egyenruhájuk, frígiai fövegük, a veres sipkájuk mellé tűzött zöld lomb, idegen kiejtésük, szitkaik,

vad tagjártatásuk, mindez élénken lepte meg a tömeg képzelődését… Diadalívek alatt léptek be minden városba és faluba. Elléptetve rettentő versszakokat danoltak. E versszakok, kísérve szabályos lépteik kopogásától és a dobok pergésétől, úgy tűntek fel, mintha a haza és a harc kórusai visszafelelgetnének a fegyverek csörgésére és a harcba menő öldöklő eszközök zajára.”

A dal, amely hamarosan bejárta a világot, s fellelkesítette és meghódította Európa forradalmi tömegeit, Magyarországra is gyorsan eljutott. Verseghy Ferenc pap-költő, akit franciabarátságáért majd Martinovicsékkal együtt ítélnek halálra, s kegyelemből kilenc évig szenvedhet börtönben, így magyarította a *marsziliai éneket:*

Ébredj hazánknak bajnok népe,
ragadd ki híres kardodat,
nevednek esküdt ellensége
dühödve hozza láncodat.
A vérszopó tirannusfajzat
melledre szegzi fegyverét
s véredbe mártja rút kezét,
ha szolgálatra nem hurcolhat.
Fegyverre bajnokok,
levente magzatok!
Rontsunk, rontsunk
e vérszomjúkra,
szabdaljuk halmokra!
A zsoldos martalékok nyája
ordítva habzik ellenünk…

XVI. Lajos, tudva, hogy a „zsoldos martalékok nyája” nem ellene vonul, felbátorodott.

Alkotmányos lehetőségével élve, *vétót* emelt az esküt megtagadó papok száműzettetése és a párizsi tábor létesítése ellen. Sok kétségbeesetten ostoba lépése közt ez a tiltakozás volt az egyik legvészesebb. Idő előtt leplezte le, kikkel is tart valójában. A nép gúnydalaiban Lajos neve helyett ezentúl a *monsieur Vétó* fog szerepelni, a királyné pedig *madame Vétó*vá süllyed.

A Gironde még egy utolsó kísérletet tett a király megrettentésére. Szónokai arra biztatták a népet, hogy tiltakozó menetben vonuljanak a nemzetgyűlés és a király elé.

1792. június 20-án a Bastille téren gyülekezett a tömeg, amely elindulása után hamarosan mintegy harmincezer főre növekedett. „Szabadság vagy halál!” – hirdették a zászlók feliratai. Egy rúdon a sans-culotte-ok jelvényeként rongyos nadrágot emeltek a magasba, egy lándzsás férfi ökörszívet lóbált a levegőben, rajta a felirattal: „Arisztokrata szív.” A lovardában ülésező nemzetgyűlés ajtaját megnyitották, s a menet, a *Ça irá*t zúgva, három órán át vonult az üléstermen keresztül.

Innen a királyi palotához mentek, hogy a Törvényhozó Gyűlés megvétózott rendeleteit jóváhagyassák a királlyal. XVI. Lajos nem jelent meg a tömeg hangjaira. Előkerültek a fejszék. Erre az ajtók is megnyíltak, s a nép beözönlött a palotába.

Lajos váratlan lélekjelenlétről tett tanúságot. „Nem ez a formája és az ideje annak, hogy jóváhagyást kérjenek tőlem” – felelte. A forradalmat jelképező vörös sapkát átnyújtotta neki egy lándzsás, ezt már nem merte vagy nem akarta elutasítani – fejébe nyomta a „frígiai föveget”. A tömeg jókedvre derült, kivált akkor, amikor a király még arra is hajlandónak mutatkozott, hogy igyék egy munkás butykosából. A félelmetesnek induló menet így ért véget ártatlan népi szórakozásként. De ez volt az utolsó alkalom, amikor Lajos – ha talán a trónt már nem is, legalább az életét megmenthette volna. Azzal, hogy ragaszkodott a vétóhoz, megadta a végső lökést saját végzetének.

Augusztus tizedike

Két hónap sem telt el, s a nép újra megindult a Tuileriák ellen, de ezt a vonulást már nem lehetett színpadi jelenetekkel leszerelni.

Ezúttal nem a Gironde egyezkedésre törekvő politikusai befolyásolták a tömeget, hanem a népforradalom hivatott vezérei: Danton és elvbarátai. De nincs az a lángszavú szónok, aki felkelésre ragadhatná a népet, ha a felkelésre nincs kényszerítő indok.

Az indokot maga az ellenség szolgáltatta. A Franciaország ellen vonuló porosz hadsereget Károly Vilmos Ferdinánd braunschweigi herceg

vezényelte. Az intervenciósok – és biztatóik, Lajos és felesége is – úgy okoskodtak, jót tesz, ha szándékaikat *kiáltványban* tudatják a francia néppel. Lajos titkon küldött is egy tervezetet, ezt nem találták eléggé fenyegetőnek, így hát egy szolgálatkész emigráns gyűlöletével feldúsították az iratot. A kiáltvány az osztrák császár és a porosz király nevében közölte, hogy az idegen csapatok „a törvényes rend” helyreállítására jönnek, s mindazokat, akik „védekezni merészelnek”, a hadijog szigorával fogják megbüntetni, „házaik fel fognak gyújtatni vagy leromboltatni”. „Párizs városa… köteles azonnal és vonakodás nélkül a királynak meghódolni.” Ellenkező esetben az intervenciósok „példás és örök időkre elfelejthetetlen bosszút állnak” a párizsiakon, s a várost „katonai egzekúciónak és teljes szétrombolásnak fogják kiszolgáltatni”.

Igen, mindezt sikerült fenyegetően megfogalmazni. A hetvenkedők, akik „sétahadjáratra” készültek, csupán arra az egyre nem gondoltak, ami hamarosan bekövetkezett: kiáltványukkal maguk idézték fel a párizsi nép önvédelmi felkelését.

A király odáig süllyedt, hogy a nemzetet hajlandó lett volna kiszolgáltatni az idegen ellenségnek. Egyszerű a következtetés: a nemzetnek nincs többé királya.

Az augusztus 9-éről 10-ére virradó éjszaka e következtetés érvényesítésére gyülekeztek Párizs sans-culotte-jai.

„Tizenkét óra felé – írta az akkori Magyar Kurír – minden lármaharangok megvonattanak, és a lármadobok verettenek. Mindenek egyszeriben fegyverre kaptanak.”

A felkelők átvették a hatalmat a Városházán, új, *forradalmi községtanácsot* hozva létre. Maguk elé rendelték a nemzetőrség parancsnokát, akinek feladata volt a Tuileriák őrzése, s agyonlőtték. A fegyveres sereg megindult a királyi palota ellen.

A Tuileriákban hallották a vészharangokat, védelemre készültek. De amikor a király megszemlélte a felsorakozott nemzetőröket, határozatlan, ijedt viselkedésével még híveit is lehangolta. A nemzetőrség többsége a felkelőkkel érzett. „Le a vétóval!” „Éljen a nemzet!” – e kiáltások nem sok jót ígértek a kétségbeesett udvarnak.

A felkelők osztagai a Pont Neufnél egyesültek. A pergő dobok ütemére, a *Ça ira* hangjai mellett vonultak. Soraikban ott meneteltek a párizsiak kedvencei, a marseille-i önkéntesek, őket Danton személyesen lelkesítette

fel a harcra. A néptribun barátja, Westermann, porosz származású altiszt állt az élre. A királyi palota udvarának kapujához érve, csatarendbe állíttatta az ágyúkat.

A svájci testőrök, a király utolsó önfeláldozó hívei tüzet nyitottak. Visszanyomták az élen haladó marseille-iakat. A külvárosokból özönlő újabb seregekkel a felkelők általános rohamra indultak. A király – látva a védelem teljes reménytelenségét –, családja és néhány tiszt kíséretében, a kerten keresztül, a korán hullott levelek puha szőnyegén lépdelve, elindult a nemzetgyűlés épülete felé.

A Törvényhozó Gyűlésben épp Vergniaud elnökölt. „Ide jöttem – mondta a király –, hogy elhárítsak egy nagy vétket. Azt gondoltam, sehol sem lehetek nagyobb biztonságban, mint önök között."

Megható szavak. De az udvar és a közeledő intervenciós sereg összjátékának egyre nyilvánvalóbb jelei erősen csökkentették a menedékkérés iránti részvétet. „Sire, ön számíthat a nemzetgyűlés szilárdságára – felelte Vergniaud. – Tagjai megesküdtek, védelmezni fogják a nép jogait és a tekintélyt."

Kétértelmű szavak. Mert nyilvánvaló, hogy egészen másként kell értelmezni *a nép jogait*, amennyiben győzni fog a Tuileriáknál, s megint másként, ha a felkelés elbukik.

De a felkelés győzött. A védekezéssel felhagyó svájciak a király távozása után újból összetűztek a tömeggel, majd a nép ágyúit kezükbe kaparintva, kartáccsal a menekülőkre lőttek. Ez lett a vesztük.

Westermann megállította a menekülőket, s újból rohamra vezényelte. A svájciak hátrálni kezdtek. A felkelők bevették a nagy lépcsőt, majd a Tuileriák folyosóira zúdultak. A király parancsot küldött a svájciaknak, hagyjanak fel a tüzeléssel. Ekkor körülbelül délelőtt tíz óra lehetett. De ezt a félelmetes küzdelmet már nem lehetett megállítani. A legtöbb svájci testőr a nép kezétől esett el. Utolsó töltényükig, halálukig tüzeltek.

Később a royalista írók megrázó legendákat költöttek a nép bosszújáról, pusztításairól. Tény, hogy a monarchia jelvényeit megsemmisítették, bizonyára műkincsek is pusztultak, de az is tény, hogy a felkelők nem tűrték a rablást, s a helyszínen felakasztottak néhány fosztogatót. A kincsek nagy részét a Törvényhozó Gyűlésbe, a többit pedig a községtanácsba vitték.

Nem sokkal azután, hogy az ágyúk és puskák elhallgattak, puskaportól fekete, véráztatta felkelők törtek be a Törvényhozó Gyűlésbe, s jelentették a

nép győzelmét. Megérkezett a községtanács küldöttsége is, lobogóján e jelszóval: „Haza! Szabadság! Egyenlőség!” Követelték az azonnali trónfosztást.

A Gironde választhatott: vagy a nép, vagy a király. Ha a nép mellé állnak, bukik az uralkodó. Ha védik a királyt, saját maguk buknak el. Vergniaud azt indítványozta, hogy függesszék fel a királyt. Ez az adott helyzetben egyértelmű volt a trónfosztás óvatos előkészítésével. A felkelés nyomása alá került törvényhozók kimondták azt is, hogy meg kell alakítani a *Nemzeti Konvent*ot. E követelést korábban Robespierre vetette fel, elfogadása jelezte, hogy a forradalom irányításába új erők kerültek.

Amikor közölték a királlyal a gyűlés határozatát, Lajos méltatlankodott: „Ez nem túl alkotmányos eljárás.”

A királynak igaza volt. Az alkotmány nem intézkedett arról, miként lehet megostromolni a Tuileriákat, s a fegyverek erejével letétetni a királyt. De azt sem tartalmazta az alkotmány, hogy az uralkodónak joga van idegen intervenciót zúdítani saját nemzetére… Márpedig a király ezt tette. Erre vonatkozóan pedig igenis volt az alkotmányban megfelelő passzus. A II. fejezet 1. szakaszának 6. cikkelye kimondta: „Ha a király hadsereggel támadja meg a nemzetet, vagy *a nevében elkövetett hasonló vállalkozással szemben nem tanúsít határozott ellenállást,* akkor trónjáról lemondottnak tekinthető.”

Kétségen felül áll, hogy e cikkely tökéletesen érvényes a királyra, aki az osztrák és porosz udvart nemzete ellen biztatta. A nemzetgyűlés sokáig habozott a következtetés levonásában. A népnek kellett figyelmeztetnie kötelességére. Ebben az ügyben egyedül a nép ragaszkodott következetesen az alkotmány szelleméhez.

A szeptemberi vérengzés

Az ellenség közeledett. A táborba vonult La Fayette generálisnak az lett volna a dolga, hogy álljon a harc elébe. De ő inkább arra készült, hogy Párizs ellen törjön, és kiszabadítsa a királyt. A Törvényhozó Gyűlés biztosait letartóztatta, mire a forradalmi hatalom vádhatározatot hozott ellene. La Fayette harmincezer katonájában bízott, de hiába. A *nép bálványának* tapasztalnia kellett, hogy a sereg nem reá hallgat, hanem a

Törvényhozó Gyűlésre. Kétségbeesett lépésre szánta el magát: megszökött katonáitól. Ifjúsága hőstetteinek színhelyére, Amerikába akart menni. Az osztrákok elfogták, s négy éven át a világtól elzárva tartották. Napóleon fogja majd kiszabadítani. Így, ilyen szánalmasan hullott ki a forradalomból annak egyik legelső eszményképe.

A Törvényhozó Gyűlés a Temple tornyába vitette a királyi családot, s őrzését a községtanácsra bízta. A gyűlés *Végrehajtó Tanács*aként új kormányt állított fel, megerősítve néhány, a király által korábban elmozdított girondi minisztert, s az igazságügy élére kinevezve Dantont, mintegy a felkelés előkészítésében szerzett érdemeiért.

A felkelés után egy ideig három különböző központja is volt a hatalomnak: a Törvényhozó Gyűlés, a Végrehajtó Tanács és a községtanács. Mivel Dantonnak ez utóbbi kettőben egyaránt túlnyomó befolyása volt, az egykori földművelő fiából néhány hónapra Franciaország leghatalmasabb embere lett. Igaz, olykor túlságosan gátlástalanul tudott a saját hasznára *is* élni ezzel a hatalommal, de legádázabb ellenségeinek balról és jobbról közösen sem sikerült bebizonyítaniuk, hogy pénzért a forradalmi nemzet érdekei ellen cselekedett volna. Valószínű, hogy augusztus 10-e előtt az ő zsebébe is vándoroltak a királyi kasszából folyósított s homályos közvetítői utakon sötét célokra szánt aranyakból, de hogy Dantont nem lehetett *megvásárolni,* a felkelés előkészítése elég csattanósan bizonyítja.

Mint ahogy ugyanezt tanúsítja a felkelés után az önvédelem megszervezésében, a harci lelkesedés felkeltésében vállalt óriási szerepe is.

A girondiak, akik oly könnyelműen játszottak a háború tüzével, most, hogy a lángok a tető fölött csapdostak, jórészt kétségbeestek. Az egyénileg becsületes, de idős és kishitű Roland azt indítványozta, hogy a kincstárral és a túszként őrzött királlyal együtt a kormány vonuljon délre. Danton reá mennydörgött: „Én Párizsba hozattam hetvenéves anyámat. Felhozattam két gyermekemet is, tegnap érkeztek meg. Ha a poroszok elfoglalnák Párizst, pusztuljak el előbb a családommal együtt, és húszezer fáklya égesse hamuvá Párizst egyetlen perc alatt! Roland, óvakodj szökésről beszélni, nem félsz, hogy a nép meghallja?”

Vergniaud és Condorcet is támogatta Dantont, a kormány a helyén maradt.

„Mint a nép minisztere, mint a forradalom minisztere” állt ki Danton az augusztus 28-i esti ülésen is: „A nemzetgyűlés mutatkozzék méltónak a

nemzethez!” Szeptember 1-én pedig, amikor az az álhír érkezett a fővárosba, hogy a poroszok által pár napja elfoglalt Longwy után Verdun is elesett, s amikor általános pánik tört ki, hiszen Verdun volt az utolsó erőd a Párizshoz vezető úton, Danton megint csak ellenállásra és harcra szólította fel: „Mire van szükségünk, uraim, hogy ellenségeinket legyőzzük? Merészségre, merészségre és ismét merészségre!” „De l’audace… de l’audace… de l’audace!”

Öt negyedszázaddal később a forradalmi stratégiának ezt a híres jelszavát fogja idézni egy másik nagy forradalom vezére…

A szorongatott Párizs lázasan készült az önvédelemre. A harci hangulatot azonban az a félelem zavarta, hogy a forradalom börtöneiben őrzött arisztokraták hátba támadják a felkelt népet. A sans-culotte-ok morogtak: „Hogyan hagyjuk idehaza védtelen családjainkat, kitéve az arisztokraták bosszújának?” Az augusztusi felkelőket az is bántotta, hogy a Törvényhozó Gyűlés még mindig nem állította bíróság elé az életben maradt svájci testőröket, és csak vonakodva szervezte meg a Forradalmi Törvényszéket.

Ezt a törvényszéket egyébként nyaktilóval látták el. A később oly rettegetté vált ölőgépet egy Guillotin nevű orvosról nevezték el, de valójában már korábban is ismerték más országokban. A *guillotine* első áldozatai közt volt a király egyik bizalmasa, akinek irataiból kiderült, hogy XVI. Lajos vele utaltatott ki titkos pénzeket az emigránsoknak.

A községtanács harmincezer lándzsát kovácsoltatott, felszerelte az önkénteseket, s kiadta a jelszót: „Fegyverbe, polgártársak, fegyverbe, az ellenség a kapuknál van!” A menetzászlóaljak indulóban voltak, amikor Verdun ostromának immár valóságos hírével együtt szeptember 2-án a *bebörtönzött gyanúsak* felkelésének rémhíre is megbolydította a hetek óta amúgy is szüntelen feszültségben élő emberek idegeit. Délután a marseille-i önkéntesek, akiknek ellenszegülő papokat kellett volna az egyik börtönbe kísérniük, meggyilkolták a foglyokat. Egy másik csapat egy másik börtön lakóit mészárolta le. A községtanács ellenőrizhető mederbe akarta terelni a vérfürdővé változó népítéletet, s ezért rendkívüli népbíróságot állított fel; 2-ától 6-áig tartott az öldöklés.

Maillard sans-culotte, aki ott volt a Bastille ostrománál, s aki az asszonyok versailles-i menetét is vezette, kivont karddal irányította az ítélkezést. Ha valakit ártatlannak talált, felfelé tartotta kardja hegyét; ha

bűnösnek mondta ki a foglyot, kardját lebocsátotta. De több helyen továbbra is válogatás nélkül ölték a foglyokat.

Lehetne eseteket idézni, példákat, amelyek bátor és nagylelkű sans-culotte-ok személyes kockázatot vállaló kiállását tanúsítanák, mert akadtak emberek, akik a nép dühét kordában akarták tartani. De ez sem változtat azon, hogy az öldöklés szörnyű volt.

Haladó történészek mintegy 1100 áldozatról írnak, ezek háromnegyed része köztörvényes bűnöző lett volna.

Ami a leszámolás elvi és politikai lényegére tartozik, a haladó történetírás hangsúlyozza, hogy e népi bosszú is hozzájárult a harci kedv felszításához, a harcosok biztonságérzetének és kérlelhetetlen eltökéltségének felgerjesztéséhez. Azok a tömegek, amelyek a bukott udvar pártfogóit oly kíméletlenül gyilkolták le, a saját bőrüket is vásárra vitték a forradalomért, s ezrével haltak meg az osztrákok és poroszok ellen vívott háborúban. Az emigránsok és a forradalom közé árasztott vérfolyam – Danton állítólag tudatosan számított erre – minden gyáva egyezkedést lehetetlenné tett.

Mindez igaz. De azt sem hallgathatjuk el, hogy Franciaországban és a külföldön sok, a forradalommal kezdetben rokonszenvező embert épp az ilyen kegyetlenségek riasztottak vissza. A forradalom ügye tehát nemcsak nyert, vesztett is a szeptemberi mészárlással.

Marat, aki már korábban is azt tanácsolta az önkénteseknek, hogy a frontra vonulásuk előtt számoljanak le a nép ellenségeivel, később is egyértelműen védte az önkényes ítélkezőket. Hivatkozva a fogolylisták ellenőrzésénél tanúsított állítólagos gondosságra és saját fellépésére is, amellyel kisebb köztörvényes bűnösökért állt ki, így érvelt: „Az udvar nem lett volna ilyen kíméletes, ha augusztus 10-én ő győzött volna.” Erre azonban tárgyilagos és higgadt emberek azt válaszolhatták volna, hogy egy forradalmár számára a királyi udvar nem képezhet összehasonlítási alapot.

Csakhogy a harc a poroszok betörésével oly kíméletlenné vált, hogy tárgyilagosságra és higgadtságra már a barikád egyik oldalán sem nyílt mód.

Valmy

„Hozza el nekem a párizsi polgármester egyik ujját” – kacérkodott egy előkelő mainzi hölgy az emigránsok búcsúzó tisztjével. Tudniillik a polgármester ekkor jakobinus volt.

A porosz és osztrák sereg védelme alatt vonuló emigránsok készek is voltak arra, hogy ilyen és ehhez hasonló szívességekkel viszonozzák a vendégszerető német nemesi hölgyek kedvességét. A hangulat remek volt, hiszen a forradalom csapatai mindenütt hátráltak.

Azon a napon, amikor Párizsban elkezdődött a népítélet, Verdun csakugyan megadta magát. Beaurepaire parancsnok – akinek emlékét a mi Petőfink versben fogja megörökíteni – valószínűleg önkezével véget vetett életének, nehogy rajta száradjon az erőd feladásának szégyene.

Megnyílt az út Párizs felé.

Szerencsére a braunschweigi herceg, aki még a régi stratégiai szabályok híve volt, oly óvatosan hatolt előre a porosz csapattal, hogy Dumouriez-nak az Argonne dombjai elérésével sikerült Párizs és a poroszok közé vonulnia. „Verdunt elvették – jelentette a hadügyminiszternek –, de én várom a poroszokat. Az Argonne dombjainak hágói Franciaország Thermopülai szorosai lesznek, de én szerencsésebb leszek, mint Leónidasz.” Az üzenet nemcsak azt árulja el, hogy Dumouriez remekül értett az önreklámhoz, jóstehetségét is bizonyítja – csakugyan nem halt meg a hágóknál, s *ennyiben* szerencsésebben járt a legendás spártai királynál.

Egyelőre azonban esze ágában sem volt megütközni. Titkos tárgyalásokról szőtt terveket, mert arra számított, hogy ha sikerül időt nyernie, a betegségektől tizedelt porosz sereget a közelgő tél „harc nélkül is szét fogja mállasztani”. Danton tudtával és támogatásával sikerült is hadifogolycsere ürügyén politikai tárgyalásokba bocsátkoznia a porosz vezetőkkel, akik némelyikében szintén mutatkozott hajlam az egyezkedésre. Dumouriez még a hétéves háború alatt foglya volt a braunschweigi hercegnek, aki tisztességesen bánt vele. E kapcsolat most kedvezett a kölcsönös puhatolózásokban. A herceg különben is csak ímmel-ámmal vett részt e hadjáratban, mert jobban szeretett volna Poroszország keleti határainál erőt mutatni, s minél többet lecsípni az újabb felosztás elé néző Lengyelországból.

Aki a forradalmárt meg akarja különböztetni a szájhőstől, semmi kivetnivalót nem találhat abban, ha egy katona Anti-Leónidaszként tárgyalásokkal akarja visszaszorítani az ellenséget. Nem elv, eredményesség

kérdése ez. Egyre több jel kezdett azonban arra mutatni, hogy Dumouriez nemcsak a poroszokat szeretné becsapni. A porosz király hajlott hercege érveire, de szerette volna a saját felséges táborba szállását hadi dicsőséggel koronázni, s ezért támadásra ösztökélte a főparancsnokot. A herceg Valmy magaslatai ellen vezényelte seregét.

Valmynál Dumouriez egyik elkülönített hadteste foglalt állást, Kellermann irányítása alatt. (Az egyik dandár élén az orléans-i herceg legidősebb fia állt, most még a forradalom híve, később Franciaország királya, Lajos Fülöp néven…)

A poroszok oly szigorú mértani alakzatban nyomultak előre, mintha körzővel-vonalzóval jelölték volna ki irányukat. A Nagy Frigyes nevelte legyőzhetetlen hadsereg két szárnyát előretolta, el akarta szakítani Kellermannt a főseregtől. Ötven ágyúval egyszerre nyitottak tüzet. A francia tüzérség válaszolt.

Két órán át mintegy tíz-tízezer lövedéket zúdítottak egymásra. Pokoli zaj támadt, a füstfelhő betakarta a katonákat, akik gyakran csak vaktában lődöztek. Kellermann megingást vélve felfedezni a poroszok soraiban, előrevágtatott, de egy golyó földre döntötte lovát, mellette száguldó hadsegéde is elesett. Hirtelen két lőporos kocsi is a levegőbe repült, a robbanás egész rendet vágott a francia seregben. A poroszok felbátorodva rohamra készültek.

Kellermann akkor hátravezettette új lovát, így jelezve katonáinak, hogy nem akar menekülni – győz vagy meghal. Háromszínű bokrétával díszített fövegét kardja hegyébe csapva, „Éljen a nemzet!” kiáltással kitűzette a szuronyokat. A nemrég még menekülni akaró katonák újra csatarendbe álltak, s megindultak az ellenség elébe.

Ekkor már nyolcvan porosz ágyú szórta a kartácsot. De a franciák nem hátráltak, annál inkább meg-meginogtak a poroszok támadó sorai. A braunschweigi herceg, az öngyilkos lelkesültség e félelmetes helytállását látva, visszavonulót veretett.

Az ágyúk egy időre elhallgattak. De délután négy órakor a porosz király személyesen új harcra tüzelte seregét. Ám hiába. Katonáit gyilkos tűz verte vissza a bevehetetlen magaslat alól.

Több száz halottat veszítve, a poroszok véglegesen visszavonultak.

A győzelem nem annyira hadászati, mint inkább politikai jelentősége miatt lett döntő. A porosz sereg megmaradt, de legyőzhetetlenségi

nimbusza szertefoszlott. A forradalom lenézett „gyülevész” hada viszont az egész világ előtt bebizonyította szervezettségét, fegyelmét, erkölcsi erejét. A táborban tartózkodó nagy német költő, Goethe, aki pedig egyáltalán nem volt elfogult a franciák javára, titkára szerint e megrendült szavakkal mondta ki a csata történelmi tanulságát: „Ez a hely és ez a nap új korszak kezdetét jelzi a világtörténelemben.”

Ez történt Valmynál, 1792. szeptember 20-án.

Ugyanezen a napon Párizsban a Törvényhozó Gyűlés leköszönt, és átadta helyét a Nemzeti Konventnak. Másnap, legelső érdemi ülésén, a Konvent kikiáltotta a köztársaságot.

A futár, akit a Konvent küldött a hadsereghez, útközben találkozott azzal a hírnökkel, aki Kellermann győzelmének hírét hozta. „Köztársaság!” – kiáltotta az egyik. „Győzelem!” – felelte a másik.

A Konvent pártjai

Tíz-egynéhány évvel e nevezetes nap után Napóleon *császár* Valmy *hercegévé* emelte Kellermannt, a *köztársaság* első győzelmének kovácsát. Keserű fintora ez a történelemnek.

De ezt a fordulatot akkor senki sem jósolta volna meg. Párizs örömmámorban tapsolt a köztársaság kikiáltásának. Augusztus 10-ének gyümölcse beérett, a monarchia megdőlt. „Uraim – szólt Roland miniszter körlevele a hatóságokhoz –, hirdessék ki a köztársaságot, azaz hirdessék ki a testvériséget, mert a kettő egy és ugyanaz."

De a testvériséget könnyebb kihirdetni, mint megvalósítani. Franciaország nem a *testvériség*, hanem a véres *polgárháború* felé rohant. Maguk a köztársaságot kikiáltó pártok is hamarosan halálos ellenségekként fognak egymás ellen rontani.

És a harcot épp Roland-ék pártja, a Gironde kezdte. Az új nemzetgyűlés vezető pártját, mintegy kétszáz képviselővel, ők alkották, de a baloldalról jobbra szorultak. A szélső radikális jakobinusok, akik a Törvényhozó Gyűlésben csak néhány mandátumot birtokoltak, most száz képviselővel lepték el az ülésterem felső sorait, a „Hegyet". Párizs küldte be a Konventba a leghíresebb *montagnard*-okat (montagne = hegy): Robespierre-t, Dantont, Marat-t, Desmoulins-t és Collot d'Herbois-t, aki a köztársaság kikiáltására tett indítvánnyal tette ismertté nevét. A Gironde és a Montagne hívei még együtt jártak a jakobinus klubba, de már ott is egyre nyíltabban rajzolódott ki a forradalmon belüli háború új frontja.

A Konventnak 750 képviselője volt, tehát a többség egyik hangadó párthoz sem tartozott, hol ide, hol oda húzott. Nem minden gúny nélkül „Síkság" vagy „Mocsár" néven hívták őket.

A Gironde tagjai nyilván őszinte felháborodással emlegették a *szeptemberi vért*, de a Gironde–Montagne összeütközés lényegi mozgatója nem a börtönmészárlás erkölcsi megítélése: a forradalom további kibontakozási iránya volt a viszály tétje. A girondiak, a köztársaság kikiáltása, valamint a valmyi siker és a Dumouriez által elért fegyverszünet után a forradalom megállítására törekedtek, a hegypártiak viszont tudták, hogy a győzelem még nem végleges, a konszolidáció még korai, s a harc

radikális folytatására készültek. Nagy vonalakban azt lehet mondani, hogy a közép- és kispolgárság eltérő osztályérdekei is meghúzódtak az ellentétek hátterében.

Ülésről ülésre fokozódó indulattal, 1792 utolsó hónapjait a Konvent belső harcai töltötték ki. Marat s egyszersmind egy Marat–Danton–Robespierre állítólagos triumvirátus diktatúrája volt a Gironde célpontja, törekvése pedig az, hogy a 83 megye nyomásával ellensúlyozza vagy törje szét a párizsi községtanács növekvő hatalmát.

Danton elutasította a diktátorság vádját, halált követelve arra, aki „kényúrképpen akarna uralkodni a nép képviselői fölött". De nem kímélte a Gironde-ot sem, amely a megyéket Párizs ellen akarta uszítani: halálbüntetést javasolt azokra is, akik „szét akarják darabolni Franciaországot", mert „Franciaországnak feloszthatatlannak kell lennie".

Robespierre is tiltakozott mind a diktátorság, mind a triumvirség vádja ellen. A vád egyébként ekkor még mindenképpen alaptalan volt, s a Gironde Robespierre elleni támadásával csak azt érte el, hogy a Megvesztegethetetlen a sértett ártatlanság öntudatával védhette magát, s tekintélye tovább erősödött a nép szemében.

Marat felszólalása kavarta fel a legnagyobb vihart. „Le a szószékről" – kiáltották sokan, de Marat hidegen állt a dühöngő Konvent előtt. Durva kelméből készült s piszkosnak látszó nadrágjával, rövid mellényével, nyitott ingével kiütközött a gondosan öltöző képviselők közül, kezével tömött hajában turkálva, szándékos illetlenséggel fejezte ki, hogy felette áll a társadalom minden illemszabályának.

„Nekem e gyűlésben sok személyes ellenségem van" – kezdte végre, amikor csendesült a tüntetés. „Mindenki az!" – ordította a felingerült többség. Marat azonban makacsul folytatta beszédét. Elismerte, hogy Robespierre és Danton ellenezte a diktátorság avagy a triumvirség eszméjét, azután váratlan fordulattal kijelentette: „Ha valaki hibás, hogy ezt az eszmét a közönség közé vetette, az én vagyok! Rám háramoljék a nemzet bosszúja, de mielőtt a gyalázat vagy a pallos fejemre hullana, hallgassanak meg!"

A merész szavaktól megdöbbent Konvent most már csendesebben követte Marat beszédét. A nép barátja részletesen kifejtette, hogy a külső és belső ellenforradalmat csak egy könyörtelen diktatúra tudja elhárítani. „Becsvágyó szándékokkal vádolnak engem? – kérdezte. – Nézzenek rám, és ítéljenek." Kezével a piszkos zsebkendőre mutatott, amellyel fájó fejét

kötözte be, azután megvető gúnnyal mellényének lyukas zsebeit forgatta ki a Konvent képviselőinek szeme láttára.

A girondiak szónokai tovább támadták Marat-t, de végül is nem merték kimondani ellene a vádhatározatot. Marat újra a szószékre lépett, s pisztolyt húzva ki mellénye alól, a fegyver csövét homlokára szorítva így kiáltott fel: „Kinyilatkoztatom, hogy amennyiben vád alá helyeztek volna, e szószék lábainál lőttem volna szét agyamat… Íme, ez a gyümölcse virrasztásaimnak, munkáimnak, nyomoromnak és szenvedéseimnek. De én köztetek maradok, és dacolok dühötökkel!”

Egy csoport követ „A nyaktilóra!” kiáltással a szószékhez rohant, de Marat mellén keresztbe font karral, hidegvérűen, kihívó daccal állt meg a helyén. Tudta, hogy igaza van: a forradalmat csak a diktatúra mentheti meg.

A Konvent végül is levette Marat ügyét a napirendről. A Gironde támadása csak arra volt jó, hogy alkalmat szolgáltasson Marat merészségének és vértanúi eltökéltségének bizonyítására – egy vele rokonszenvező karzat előtt.

Alkatánál és politikájánál fogva Danton lett volna az egyetlen olyan vezető, aki közvetíteni tudott volna az egyre féktelenebb pártharcokban. A Gironde legtöbb hangadója azonban éppúgy gyűlölte őt, „a csőcselék Mirabeau-ját”, mint Marat-t, s Danton egységtörekvései már csak ezért sem sikerülhettek. Miként korábban La Fayette alkotmányos monarchistái, most a köztársasági girondiak fáradoztak a saját végzetük meggyorsításán.

Capet Lajos pere

Gamain mester nagy megtiszteltetésnek tekintette, hogy a király tanítója és tanácsadója lehetett a lakatosság művészetében. Készséggel segédkezett az uralkodónak – még augusztus 10-e előtt – ama vasszekrény vagy pontosabban: falba épített titkos fiók elkészítésében is, amelyben Lajos a bizalmas iratokat tartotta. Nem sokkal azonban e mestermű befejezése után a lakatos megbetegedett. Képzelgésében vagy okkal, nem tudhatjuk, tény, hogy lázas agya összefüggést teremtett a kór és a titkos fiók között, s arra a következtetésre jutott, hogy a király vagy a királyné meg akarta mérgezni őt mint veszélyes titok tanúját. Gamain bosszút forralt, s hosszas tépelődés után 1792. november 20-án feltárta a titkot Roland belügyminiszternek. A

különben tisztességes Roland nem valami szabályos, de teljesen érthető módon egyedül rohant a Tuileriákba. Nyilván volt oka arra, hogy akár barátait, akár ellenségeit terhelő iratokra számítson.

A fiók csakugyan létezett, s beszédes papírokat rejtett magában. Nem tudni, elvett-e belőlük Roland vagy sem, de amit a Konvent elé tárt, az is épp elég volt az egész ország megdöbbentésére. Mirabeau megvesztegetettségének, La Fayette királybarát szolgálatainak bizonyítékai mellett legterhelőbbek azok az iratok voltak, amelyek cáfolhatatlanul igazolták a király kétszínűségét, összejátszását a Franciaország ellen vonuló külföldi hatalmakkal.

Ekkor már hetek óta dúlt a vita a Konventban a király sorsa felett. E vitában dermesztette meg először a Konvent többségét az alig huszonnégy éves Saint-Just, Robespierre tanítványa, aki mesterénél is következetesebb híve volt a Nagy Tannak, Rousseau eszmerendszerének. Gyengéd megjelenését cáfoló mondatok hagyták el finom ívű száját: „…én nem látok középutat: ez az ember vagy uralkodik, vagy meghal… Nem lehet ártatlanul uralkodni… ezt csak feltételezni is őrültség. Minden király lázadó és bitorló.”

A vasszekrény felfedezése lehetetlenné tette a per további halasztását. „Önöknek nem ítéletet kell hozniuk egy ember mellett vagy ellen – támogatta most már Robespierre is Saint-Just érvelését –, hanem intézkedniük kell a közjó érdekében.” Marat és Robespierre, korábban a halálbüntetés eltörlésének híve, a külső és belső ellenforradalom által teremtett légkörben a rousseau-i tanítás legfélelmetesebb pontját is magáévá tette: „Ha az államra nézve célszerű, hogy meghalj, akkor meg kell halnod…”

Bonyolult viták következtek: mire van joga a Konventnak, és mire nem; sérthetetlen-e a király személye vagy sem; mi legyen a büntetése, ha bűnös, s azonnal végezzék-e ki, vagy várjanak halálával? Minden jog valamely uralkodó hatalom önigazolása. Polgárháborús időkben ez az igazság még kirívóbban mutatkozik meg. Fölösleges tehát hosszan ecsetelnünk e jogi viszályt; a király pere *politikai* küzdelem volt, amelyben legkevesebbet az számított, hogy melyik fél milyen jogászi érveket tud előkaparni.

Mialatt a Konvent Lajos okán és ürügyén önmagával hadakozott, a király a Temple négyszintes tornyában várakozott sorsára. Ő lakott az első emeleten a trónörökössel, a másodikon a királyné a leányával, a

harmadikon a király húga. A földszintet a fegyveres őrség szállta meg. A royalisták később könnyeztető legendákat költöttek a királyi család fogságáról. Ahhoz képest, hogy Lajos nemrég még mindenható monarcha volt, csakugyan elviselhetetlen körülmények közé került. De ahhoz képest, hogy Franciaország ellenségeivel paktált a saját nemzete ellen, tűrhetően bántak vele: nappal meglátogathatta hozzátartozóit, olvashatott, írhatott, sétálhatott, mellette maradt komornyikja is, s tizenhárom szakács sürgött-forgott a foglyoknak dolgozó konyhán. Az az igazság, hogy későbbi korokban általában nem bántak így az állam rabjaival, s maga a forradalom is csak a királlyal szemben engedte meg magának ezt a nagyvonalúságot. A forradalom legnagyobb harcosai *később* boldogok lettek volna, ha tizedannyi jogot élvezhettek volna fogságukban, mint a király. A monarchia évszázados tekintélye oly nyomasztó volt, hogy a trón még bukása után is több kiváltságot tarthatott meg, mint amennyit a Forradalmi Törvényszék elé került forradalmárok…

A királyi pár ki is használta azt, hogy maradt bizonyos mozgási lehetősége. Jó néhányan fogják majd a nyaktiló alá hajtani fejüket azért, mert kalandos szöktetési terveket szőhettek a király vagy később a királyné megmentésére.

A megidézett *Capet Lajos*t díszes hintóban vitték a Konventba. A volt uralkodó szánalmasan és ügyetlenül tagadott, még a titkos fiókra sem emlékezett, még a saját aláírásával ellátott leveleket is cáfolta. Védekezése éppolyan volt, mint uralkodása – ingatag és erélytelen.

1793. január 14-étől 17-éig tartott a Konvent szavazása. 720 jelenlevő képviselőből 683 egyértelműen „igen”-nel felelt a bűnösség kérdésére. A többiek szintén bűnösnek találták a királyt, de kétségbe vonták a Konvent ítélkezési jogát. A büntetésnem megszavazásakor 726 küldött volt a teremben, öten nem szavaztak, így tehát 361 szavazat kellett a megkívánt többséghez. Pontosan ennyien adták szavazatukat a király azonnali kivégzésére. Mások a halálos ítéletet *elhalasztva* akarták, megint mások fogságbüntetést vagy számkivetést javasoltak.

Minden képviselőnek személyesen kellett leadni és megindokolni szavazatát, emiatt teljes 24 órán át tartott az ítélkezés. A girondiak eddig minden lehető módon húzták a végső döntést, de most nem mertek szembeszállni a néphangulattal, s nagyrészt a halál mellett döntöttek. A karzaton figyelő tömeg különös várakozással figyelte az orléans-i herceget,

aki az *Égalité* (Egyenlőség) nevet vette fel, s akinek most saját nagybátyját kellett a nyaktiló alá küldenie. Oda is küldte, hosszas érveléssel; Sieyès abbé, a velős mondások embere következett utána, aki az orléans-i iránt érzett megvetését is belesűrítette ítélete négyszavas indoklásába: „La mort, sans phrase!” Ami magyarul körülbelül ennyit tesz: „Minden mellébeszélés nélkül – halál!”

1793. január 24-ének reggelén indult el Lajos király az utolsó útra. Hatvan dobos verte az ütemet hintaja előtt. Hadseregnyi katonaság, nemzetőrség, tüzérség kísérte a kocsit, amely a királyi palotával szemben felállított nyaktilóhoz hajtatott. A király zsoltárokat olvasott, hogy megeddze lelkét a végső pillanatra. A Forradalom terére érve, kiszállították a hintóból, és felvezették a vérpad magas lépcsőin.

Halála órájában a király több férfiasságot mutatott, mint egész uralkodása alatt. „Nép… én ártatlanul halok meg…!” – kiáltotta utolsó erejével. De a dobok pergése és a tömeg zúgása elnyomta hangját. Pár perc múlva a hóhér felmutatta a király lemetszett fejét, amelyből még fröcskölt a vér. A nyaktiló közelében állók felkapaszkodtak az emelvényre, kardjuk és lándzsájuk hegyét a kiömlő vérbe mártották, és az égre emelve harsogták: „Vive la république!”

…Lajos az egyik, Robespierre-ék a másik oldalon – így nagyon egyszerű volna a történelem. Említsük meg két férfi nevét e per kapcsán, hogy példájukkal közelebb kerülhessünk a valóságos história bonyolultabb tragédiáihoz.

Condorcet, a filozófus, a Gironde híve volt. Szabad emberek eszményi köztársaságáról álmodozott, s kiállt az amerikai köztársaság mellett már akkor, amikor sok későbbi köztársasági még fejet hajtott az udvar előtt. De meggyőződéses ellenfele lévén a halálbüntetésnek, girondi elvbarátaitól eltérően az életfogytiglani fogságbüntetésre szavazott. Ez is egyik oka lesz annak, hogy nemsokára menekülnie kell a Forradalmi Törvényszék elől. De ő, miközben halálra keresik a forradalom nevében, rejtekhelyén élete utolsó pillanatáig írja nagy művét, *Az emberi szellem haladásának történelmi vázlatá*t. Amikor elfogják, méreggel menti meg fejét a nyaktilótól…

És most egy másik filozófusról, ki az ellenkező párthoz tartozott, de hasonló sorsát hasonló erkölcsi bátorsággal vállalta. Malesherbes – még a forradalom előtt – miniszterként síkraszállt a reformokért, emiatt a király menesztette. Most viszont, hogy az egykor hatalmas uralkodó bajba jutott, a

hajdani ellenzéki miniszter védőjéül ajánlkozott. „…én két ízben hívattam meg annak tanácsába – írta a Konventnak –, ki uram volt oly időben, midőn e hivatal mindenkinek becsvágyául szolgált. Én ugyanazon szolgálattal tartozom neki, midőn a hivatal olyan, hogy sokan veszélyesnek találják.” S az agg férfi, ki lelke mélyén felvilágosult reformer volt, büszke daccal vállalta a király védelmét, tüntetően „felségnek” szólította Capet Lajost – s ezzel ő is feliratkozott a nyaktiló önjelöltjeinek listájára.

Nem szabad tehát azt képzelnünk, hogy az egyik oldalon csupa hitványság sötétlett, a másik oldalon csupa erény tündökölt. A forradalom és az ellenforradalom minden irányzatának akadtak olyan képviselői, akik meggyőződésük önkéntes mártírjaként, tiszta lelkiismerettel utolsó pillanatukig merészen küzdöttek elveikért.

A per igazi nagy politikai kérdése az volt, hogy a király kivégeztetése használ-e a forradalomnak vagy sem. Az azonnali halál ellenzői azzal érveltek, hogy Lajos lefejeztetése még erősebbé fogja tenni a külső és belső ellenforradalom támadását. A halál kimondói úgy vélték, hogy az ellenforradalom semmiképpen sem fogja megadni magát, az ellene harcolók visszakozását az ítélet végrehajtása lehetetlenné teszi, s így rettenthetetlenül fognak küzdeni a győzelemért.

Annyi tény, hogy a király pere és kivégeztetése után az országon belül és a frontokon, sőt a forradalmi erők *között* is a harc még kíméletlenebbé vált.

Győzelemből vereségbe

Európa polgárai és elnyomott tömegei jórészt csak egy agyoncenzúrázott sajtó rágalmaiból értesülhettek a forradalmi eseményekről. Néhol még beszélni sem volt szabad arról, ami Franciaországban történt. Mint az akkori Magyar Kurírban olvashatjuk, a bécsi „kafés gazdák” szigorú parancsot kaptak, „hogy senkit a frantzia revolutióról bölcselkedni ne engedjenek”, s az ilyen beszédeket jelentsék „a Policáj Directio előtt”.

De a hazug sajtó rágalmai, sőt a forradalom valóságos túlzásai ellenére is Európa elnyomottjainak öntudatos képviselői megértették a forradalom lényegét, s mint a magyar költő kifejezte magát, „vigyázó szemüket” Párizsra vetették: Titkos társaságok alakultak Európa-szerte, s várták a népek felszabadulásának reménységét, a forradalom hadseregét.

S ez a hadsereg diadalmasan nyomult előre.

1792 tavaszán, mint a Magyar Kurír beszámol róla, egy „bajszos magyar huszár” fennen dicsekedett, hogy a legutolsó török háborúban „nemzeti vitézségünket az egész világ előtt az irigységig” szerencsénk volt kimutatni, s most azzal gerjesztette „vitézi érzékenységre” katonáit, milyen könnyű lesz győzni a francia „frizérok, nem hadi férfiak, táncmesterek” ellen. A Magyar Hírmondóban pedig egy pesti nótáriusról olvashatunk, aki csak azt kérte „Édes Királyától”, adjon neki „kardot, fokost… tojástetejű magyar süveget, Gyulai-forma ujjatlan lajblit, nadrágot, mákos köpönyeget és borjúbőr csizmát”, s akkor a franciák „kutya nemzetségét” meg fogja szalasztani.

Ilyen hetvenkedve készült a feudális Európa a franciák ellen, de hamarosan kiderült, hogy a „török háború csak farsangi mulatság volt” a francia háborúhoz képest, amint szintén a Magyar Hírmondó kifejezte magát.

Valmy után Dumouriez Belgiumnak fordult, hogy kiverje onnan az osztrákokat. Jemappes mellett a tábornok személyesen vezette rohamoszlopait az osztrák sánc ágyúi ellen, rázendített a *Marseillaise*-ra, s az egész sereg vele zúgta a forradalom himnuszát. A szuronyroham döntött, az osztrákok rémülten vonultak vissza.

Velük együtt hátráltak – a „frizérok” elől – a magyarok is…

A Rajna mellett Custine tábornok lett a parancsnok, aki már Washington seregében is küzdött. Speyernél győzött, s felszabadította Mainzot. Itt a forradalom sok őszinte híve várta a franciákat, köztük volt Georg Forster, a nagy természettudós, aki később Párizsba költözött. Délen egy másik tábornok Savoyát és Nizzát foglalta el a szárd királytól.

A forradalmi sereg hatalmas sikerei mindjárt egy új, következményeiben messzire mutató problémát vetettek fel: mi legyen a felszabadított államokkal? Mindazok, akik a forradalomhoz vezető eszméket a maguk tisztaságában fogták fel, természetesen ellenezték a hódítást, más országok államrendszerének külső erőszakkal való megváltoztatását. „Óvakodjunk hasonlóvá válni a királyokhoz!” – kiáltott fel Camille Desmoulins, amikor a Konvent arról tanácskozott, csatolja-e a köztársasághoz Savoyát. De természetesen jobban érvényesült azok szava, akik a hódítás elvét hirdették. Maga Danton is Belgium bekebelezését, Franciaország „természetes határainak” megteremtését követelte. Az ilyen szándékokat támogatta a

háború elemi szükséglete is, hiszen a hadsereget el kellett tartani, s a háború költségeit legegyszerűbb volt a felszabadított népekre hárítani.

„A háború logikája – írja Soboul, a neves francia történész – és a politikai szükségszerűség hamarosan hódítássá változtatta a felszabadítást.” Valószínű, hogy e folyamat sokban szükségszerű volt. De nem kell mindent helyeselni, ami szükségszerű. „Az annexió volt az egyetlen lehetséges politika – folytatja Soboul –, amely megakadályozhatta a megszállt országokban az ellenforradalmat.” Ez is igaz lehet. De *csak* azzal a kiegészítéssel együtt, hogy az ellenforradalomnak a legjobb ürügyét épp az annexió szolgáltatta. A forradalmi demokrácia vívmányainak életbe léptetése a haladó belga és a mainzi polgárok körében természetes lelkesedést váltott ki, de önállóságuk semmibevétele sokakat lehangolt, és főleg mélyen sértette a népi tömegek nemzeti érzékenységét. „A belga nép – írja Blos, ki szintén szocialista szellemű történész volt – összetévesztette papjainak és arisztokratáinak történeti jogait a saját jogaival.” Nos, voltak olyan, az egyház által félrevezetett paraszti és egyéb tömegek, amelyek e tévesztés áldozatai lettek. De amikor a Konvent 1793 márciusában Franciaországhoz csatolta Belgiumot, ezzel nemcsak a belga arisztokraták, hanem a belga nép önállóságra való jogát is sértette.

E roppant jelentőségű, a forradalom végső sorsára kiható ügyben most Robespierre látott a legtisztábban. Már a háború előtt alapelvként fejtette ki: „A legvadabb ötlet, mely politikus agyában megszülethet, hogy elegendőnek tartja, ha egy nép fegyverrel betör egy idegen nép területére, törvényei és alkotmánya elfogadtatása végett. Senki sem szereti a felfegyverzett apostolokat, és a természet, valamint az ésszerűség első jó tanácsa, hogy mint ellenséget kell kiűzni őket…” Később még határozottabban tiltakozott az ellen, hogy Franciaországot feláldozzák „a nemzetek gyűlöletének”, hogy „utálatossá tegyék” a forradalmat a világ előtt.

Robespierre olyan forradalmár volt, aki nemcsak a franciák szemével tudta nézni a francia forradalmat. Megérezte azt, amit fél századdal később egy német *forradalmi* költő úgy fejezett ki, hogy a népek nem kérnek az idegen szabadságból. „Nincs szükségünk arra a jegyesre – írta Herwegh –, akit francia katonák tartottak karjaikban, mielőtt hozzánk vezették volna.” A kijelentésből túlzott nemzeti gőg árad, de ez a túlhajtott nemzeti érzés

valóságosan létezik a kiélezett történelmi helyzetekben, s a valóságra figyelő forradalmár nem hagyhatja számításán kívül.

Az igazság kedvéért meg kell azonban állapítanunk, hogy ekkor még, az egész korszakot átfogó háború kezdetén, a dolgok nem rajzolódtak ki ilyen élesen. Robespierre megsejtette a távoli jövőt, amely majd Lipcsénél és Waterloonál a *népek* Napóleon elleni felsorakozásában fog megtestesülni. Most azonban – s még sokáig – a legjobb belga, holland, Rajna-vidéki, olasz és magyar hazafiak a francia seregek győzelmében reménykedtek. Arra számítottak, hogy a megszállásra emlékeztető intézkedések, a hatalmas hadisarcok, a bekebelezések csak átmeneti jelenségek, s a győzelem után a felszabadult francia köztársaság megtér saját eszméihez.

Annál is inkább reménykedhettek ebben, mert a köztársaság gyors diadalait figyelmeztető vereségek váltották fel.

Dumouriez ugyanis Belgium elfoglalása után Hollandiába vonult be, ahol egyébként a nép többsége őszinte lelkesedéssel fogadta. Seregének Belgiumban hagyott részét azonban az újra támadó osztrákok megverték. Dumouriez-nak ott kellett hagynia Hollandiát, hogy Belgiumot védhesse, de legyőzetve onnan is kiszorult. Az északi hódítás tehát elveszett.

A tábornok most mutatta ki a foga fehérét. Hogy megelőzze a Konvent felelősségre vonó intézkedéseit, maga lépett fel támadólag. Megegyezett az osztrákokkal, hogy velük fegyverszünetet kötve Párizs ellen vonul, s visszaállítja az 1791-es állapotokat, vagyis az „alkotmányos monarchiát”.

Veresége s bizonytalan, nem világos szándékú vonulgatásai miatt gyanúba esett a Konvent előtt. A jakobinusok különben is már régóta bizalmatlanul figyelték. A Konvent megidézte a tábornokot. A hadügyminiszter és három biztos vitte e határozatot Dumouriez vezérkarához.

„Akar-e engedelmeskedni a Konventnak vagy sem?” – kérdezte a kiküldött biztosok egyike. „Nem!” – felelte a tábornok. „Akkor ön többé nem vezére a katonáknak – vágott vissza a biztos –, iratait le fogjuk pecsételni, ön fogoly.” Dumouriez erre intett a készenlétben álló huszároknak, elfogatta a biztosokat és a minisztert, majd *átadta* őket az *osztrákoknak.* A nagyravágyás, amely mögül hiányzott a határozott forradalmi meggyőződés, végre eljutott természetes kifejletéhez, az áruláshoz.

Mindez 1793. április elején zajlott le. Dumouriez ezek után megkísérelte magával ragadni katonáit, de sikertelenül. Bukását felismerve, négy nap múlva a chartres-i herceg és a leendő Lajos Fülöp meg néhány tiszt kíséretében – míg feje körül saját katonáinak golyói sziszegtek – átlovagolt az osztrák sereg táborába.

A sereg nélküli vezér nem ért sokat az osztrákoknak és a poroszoknak, a francia emigránsok pedig ugyanúgy gyűlölték őt, mint az igazi forradalmárokat. Angliában telepedett le, a kormánytól kapott kegydíjat, s reménytelen tervek szövögetése, önigazoló iratok körmölgetése közben még harminc évet élt élőhalottként. Megérte a francia történelem néhány rendkívüli fordulatát, egészen a Bourbonok diadaláig, de minden párt elfordult tőle – Dumouriez egyiknek sem kellett.

Az árulás lélektanához tartozik, hogy erkölcsi és politikai igazolást keres magának. A Konventhoz küldött leveleiben és a biztosokkal folytatott vitában Dumouriez vádolta Robespierre-t s jakobinusait, szidta a francia hadsereget, amely Belgiumban meggyalázta a templomokat, fosztogatott és így tovább. Siralmas ez az érvelés. Mindenki tudta, hogy nem Robespierre-ék akarták a háborút, ellenkezőleg: küzdöttek ellene s a kardcsörtető Gironde ellen, és Dumouriez legelőször épp azzal vált gyanússá szemükben, hogy a tábornok is annyira óhajtotta a háborút. Az okozatért egyébként is az okozók felelősek, kivált ha ráadásul még a *főparancsnok* is köztük van, aki serege túlkapásaiért elsősorban önmagának tehet szemrehányást. De nem is ez a fontos. Az a lényeg, hogy akármilyen túlzásokba, hibákba vagy vétkekbe sodródhatott a forradalom, bármennyire megsérthette is a belga nép vallási érzékenységét, ez nem szolgáltathatott okot Dumouriez-nak arra, hogy a forradalom és a nemzet ellenségeinek soraiba álljon át.

Szerencsésebb akart lenni Leónidasznál, s az ellenséget hazájára szabadította. Caesari ábrándokat szőtt, elfeledkezve arról, hogy a Róma ellen vonuló Caesar nem szövetkezett az ellenséggel hazája ellen. Így lett Leónidasz és Caesar követője helyett mindkettőnek szánalmas karikatúrája.

Az árulás következtében az egyszer már megvert *külső ellenség* újra Franciaország határaihoz közeledett.

Épp akkor, amikor a *belső ellenség* minden eddiginél hevesebb és eredményesebb támadást kezdeményezett: a Vendée vidékén nyílt ellenforradalmi lázadást robbantott ki.

A köztársaság halálos veszedelembe került.

A Gironde bukása

Ha az ellenforradalom a lázadás szélsőséges eszközéhez nyúl, akarva-akaratlanul a szélsőséget juttatja uralomra a forradalmon belül is. A porosz–osztrák koalíció sikere és a Vendée felkelése megpecsételte a Gironde sorsát. A Konvent vitái bírósági tárgyalásokra kezdtek emlékeztetni.

Idézzük fel egy pillanatra e nevezetes viták színhelyét. A Konvent épp most, 1793 májusában költözött át a Lovarda csarnokából az üresen maradt és Nemzeti Palotának elkeresztelt Tuileriákba. A földszinten fegyvergúlák, tábori ágyak jelezték, hogy itt tanyázik az őrség. A Konvent az első emeleten működött.

A kertben gyakran gyűltek össze nagy tömegek, élelmesebbjeik a karzaton szorongtak, s biztatták vagy lehurrogták a szónokokat. Megesett, hogy az egyik képviselő pisztollyal intette csendre őket.

Az ülésterem képét Victor Hugo hatalmas regénye, az *1793* véste emlékezetünkbe. „A belépő tekintetét – írja Hugo – először a Szabadság hatalmas méretű szobra vonta magára, amely két széles ablak között állott. A terem hossza negyvenkét méter volt, szélessége tíz méter, magassága tizenegy méter. Ezek voltak méretei a király házi színháztermének, amely később a forradalom színtere lett. A pompás, elegáns terem, melyet Vigarani az udvaroncoknak épített, eltűnt a durván összeeszkábált ácsmunka alatt, amelynek kilencvenháromban a nép súlyát kellett elviselnie. Ez az állványozás, amelyre a nyilvános karzatok épültek… egyetlen oszlopon nyugodott… az oszlop egyetlen darabból állt, és tízméteres ívnyílása volt… Az építésznek, aki a Konvent tervét készítette, óriási méretű szekrényfiók lebegett a szeme előtt, annak mintájára építette a termet… Hosszú, magas és csupasz terem volt. A téglalap alakú helyiség egyik hosszanti oldalához egy széles félkör csatlakozott; ez volt a képviselők padjainak amfiteátruma, asztalok nélkül… a padokkal szemben volt a szónoki emelvény… mögötte az elnök karosszéke.

A képviselők amfiteátruma tizenkilenc, félkörben elhelyezett padsorból állott, amelyek lépcsőzetesen emelkedtek. A terem sarkában rövidebb sorok járultak az amfiteátrumhoz. A szónoki emelvény alatt, a patkó alakú üres

térségben teremőrök helyezkedtek el. Az emelvény egyik oldalán fekete fakeretben egy kilenc láb magasságú falitáblán… Az Emberi Jogok Deklarációja volt olvasható… távolabb egy hasonló falitáblára a forradalom második esztendejében hozott alkotmány paragrafusait írták fel, szintén két oszlopban, amelyeket egy kard választott ketté. Az emelvény fölött, a szónok feje fölött három háromszínű zászló lengedezett… a zászlók rúdjai egy oltárfélére támaszkodtak, amelyen ez a fölírás volt olvasható: *A törvény.* Az oltár mögött, mint egy őrszem, mely a szólásszabadságra vigyáz, egy hatalmas római vesszőnyaláb állott; magas volt, mint egy oszlop. Roppant méretű szobrok támaszkodtak a falhoz a képviselők padjaival szemben. Az elnök jobbján Lükurgosz, balján Szolón szobra emelkedett. A Hegypárt felett Platón kapott helyet.”

Az új, polgári rend megteremtői ebben az antikra stilizált környezetben folytatták vitáikat, amelyek Platón dialógusainak formájára és tartalmára cseppet sem emlékeztettek. Szenvedélyüket a karzat közbeszólásai még inkább felkorbácsolták, ilyenkor az elnök „kisebbfajta harangnak is beillő” csengőjével próbált rendet teremteni. Időnként tüntetők nyomultak a terembe, egyszer a lándzsák végére tűzött fejekből egypár csepp vér az elnöki asztalra is cseppent. A szónoki emelvényre vezető lépcső meredek volt, mint a guillotine-é. Egy elbotló girondi képviselő hangosan ki is fejezte ezt a hasonlóságot. „Épp azért tanulj meg járni rajta!” – vágott vissza egy hegypárti követtársa.

Rendszeresen voltak esti ülések is, a lámpák gyászos világánál „bizonytalan körvonalú alakok szidalmazták egymást”. Egy képviselő, a szónoki emelvény felé rohanva, nekiütközött a homályban valakinek, s így szabadkozott: „Bocsáss meg, Robespierre.” Mire egy rekedt hang válaszolt: „Kinek nézel te engem?” A képviselő felismerte a hangot, s kijavította: „Bocsásson meg, Marat…”

Igen, Marat-t kevesen tegezték. Ezen a tavaszon még sűrűbben áradt a gyűlölet ellene. Marat felszólította a jakobinusokat, követeljék azoknak a girondi és más képviselőknek a visszahívását, akik népszavazás alá akarták bocsátani a király ügyét. Válaszul a Konvent többsége vádhatározatot hozott „a nép barátja” ellen. De a Forradalmi Törvényszék bírái és esküdtei hegypártiak voltak, felmentették Marat-t, akit virágkoszorúval övezett a tömeg, s díszkíséretben vezetett vissza a Konventba. Egy szakállas utászkatona vezette a menetet. „Visszahoztuk közétek Marat-t. Marat

mindig a nép barátja volt, és a nép mindig Marat barátja marad.” Emlegette még a nyaktilót is, amiből Marat ellenségei érthettek volna, ha az érdekek és indulatok e vad kavargásában oly könnyű lett volna okosan dönteni.

A Gironde tovább próbálkozott, s egy hónappal később, május végén Hébert letartóztatását rendelte el. Hébert nevével azon a petíción találkoztunk, amelyet a Mars-mezei sortűz előtt készítettek a párizsi sans-culotte-ok. Azóta Père Duchesne (Duchesne Apó) című lapjával nagy befolyást biztosított csoportjának.

Robespierre egész lényével idegenkedett Marat-tól, nem kevésbé Hébert politikájától. De a köztársaság fenyegetett helyzetében úgy találta, hogy nem lehet harcba vinni a népet, ha a tömegek legfőbb követeléseit nem elégítik ki. A Gironde most még jobban szembekerült a forradalom önvédelmének érdekeivel. A párizsi nép az élelmiszerek – főleg a gabona – árának maximálását, a háború terheinek a gazdagokra való áthárítását követelte, a parasztság pedig a hűbériség maradványainak teljes felszámolását. Dumouriez árulása árnyékot vetett a Gironde-ra, amely csak azzal szabadulhatott volna meg a gyanútól, ha a népi követelések legalább egy részének elismerésével, a polgári tulajdonjog ideiglenes és önkéntes korlátozásával elébe megy a sans-culotte-ok követeléseinek. Ezt nem tették, talán nem is tehették, túl erős osztályérdekek szövevénye nehezedett rájuk. Féltették a forradalmat, de a polgári tulajdont is. Egy olyan pillanatban azonban, amikor az első érdeke a második bizonyos fokú korlátozását követelte meg, nemcsak hogy túl hangosan védelmezték a tulajdont, még ellentámadásba is csaptak a „nincstelenek”, a birtokot veszélyeztető „aljas férgek” ellen. Sőt néhol – mint Lyonban – attól sem riadtak vissza, hogy monarchista elemek támogatását elfogadják a sans-culotte-okkal szemben.

„Cikkelyt cikkelyre halmozva biztosították a legnagyobb szabadságot a tulajdon számára – mondta Robespierre a Konventban –, de egyetlen szót sem szóltak arról, mikor törvényes ez a tulajdon; olyannyira, hogy úgy tűnik, mintha az önök nyilatkozata… a gazdagok, a harácsolók, az üzérek és a zsarnokok részére készült volna.”

A *zsarnokok* emlegetése a köztársaságot kikiáltó és a királyhalálra szavazó girondiakkal szemben az elszabadult politikai viták szokásos túlzása volt, de a vád lényege pontosan határozta meg a Gironde végzetes hibáját. Robespierre a Chaumette körül csoportosuló szélső jakobinusok figyelmeztetései nyomán a forradalom önvédelmi érdekeinek megfelelően

tudott változtatni politikáján, a Gironde viszont megmakacsolta magát, s így önmagát zárta ki a forradalomból. Azok a férfiak, akiket az augusztus 10-i népfelkelés segített a hatalom csúcsaira, most vakon önmaguk ellen idézték fel az újabb felkelés rohamát.

„Gyáva az – jelentette ki Robespierre május utolsó napjaiban a jakobinus klubban –, aki most, amikor az elnyomott nép teljesen magára maradt, nem buzdít felkelésre.”

A girondiakat már előzőleg kiszorították a jakobinus klubból. Most elhatározták, hogy legfőbb képviselőiket kizárják a Konventből is.

Május 31-én a korábbi felkelések alatt elsajátított módszerekkel a sans-culotte-ok riadóztatták Párizst. A tüntetők körülvették a Konventot. A vészharangok kongása, a dobok pergése, fenyegető zúgásuk adott nyomatékot jelenlétüknek. De a Gironde megpróbált ellenállni. Vergniaud az ülés elnapolását javasolta. Danton viszont a felkelt népet dicsőítette. Heves szónoklatok következtek. S ekkor benyomult az ülésterembe a tüntetők küldöttsége, s előadta a községtanács követeléseit: helyezzenek vád alá huszonkét girondi képviselőt; szabják meg a kenyér árát fontonként 3 souban; a maximálás fedezetét a gazdagokra kivetett adóval biztosítsák; tisztítsák meg a közhivatalokat; tartóztassák le a gyanúsakat; a szavazati jogot, míg a veszély fennáll, kizárólag a sans-culotte-oknak adják meg; bocsássák el a hadseregből a magas rangú nemeseket; és így tovább.

A behatoló tömeg ellepte az üléstermet. Vergniaud felszólította a Konventot, kérjen védelmet a fegyveres erőtől. Néhány barátjával el is távozott, de hamarosan visszatért, mert vagy nem tudta elhagyni a palotát, vagy mert a Konvent többsége nem követte. Épp akkor jelent meg ismét a teremben, amikor Robespierre „Dumouriez cinkosainak” vád alá helyezését követelte.

De a Konvent csak annyit tett, hogy feloszlatott egy girondi bizottságot, amely a sans-culotte támadások egyik fő célpontja volt, s elfogadta azt a javaslatot, hogy a képviselők és a tüntetők *közös* felvonuláson mutassák ki egységüket. A girondiaknak részt kellett venniük a menetben, amely, mint Vergniaud keserűen megjegyezte, *a vérpad felé* közelítette őket.

A községtanács nem lehetett megelégedve ennyivel. Letartóztatási parancsot adott ki Roland volt miniszter és felesége ellen, de csak az asszonyt, „a Gironde lelkét” tudták elfogni. Marat-ék új beadványt szerkesztettek, s a felkelés megismétlésére készültek. Danton közvetíteni

próbált, javasolta, hogy az ellentétes pártok vezetői – vele együtt – önként álljanak félre, s így kerüljék el a polgárháború veszélyét, de természetesen senki sem hallgatott rá.

Június 2-án, vasárnap Hanriot-nak, a nemzetőrség jakobinus parancsnokának vezetése alatt mintegy nyolcvanezer főnyi fegyveres tömeg vette körül a Konventot.

A képviselők ekkor tárgyalták a lyoni lázadás ijesztő hírét: az ottani girondiak, a royalisták támogatásával, elfoglalták a városházát, a lázadás során rengetegen meghaltak, a jakobinusok helyi vezetőjét, Charlier-t lecsukták. A hangulat végleg a Gironde ellen fordult.

A felkelők bizottságának küldöttsége ekkor rontott be a terembe. Öklükkel s ami ijesztőbb: fegyverrel fenyegetőzve, a huszonkét girondi képviselő azonnali letartóztatását követelték. Barère, feltehetően Danton sugallatára, közvetíteni akart; a huszonkettők önkéntes lemondását javasolta, így szerette volna megmenteni őket a letartóztatástól. Néhány girondi le is mondott, de a hevesebbek szembeszálltak a nyomással. Csak a Konvent határozatának hajlandók engedelmeskedni – mondták –, a hazáért, ha kell, vérüket is áldozzák, de képviselői esküjüket nem szegik meg.

„Áldozat a hazának? – Marat felbőszült. – Elfeledik-e ők, hogy ily áldozathozatalra tisztának kell lenni? Engem, a szabadság vértanúját illet, hogy magam valamennyiért feláldozzam…” A girondiak merészebbjei és a jakobinusok balszárnyának képviselői közösen akadályozták meg a békés megoldást…

Közben Danton tudomást szerzett arról, hogy a tüntetőket Hanriot kartácságyúi fedezik, az ágyúk csöve a Konvent ellen irányul. Ez neki is sok volt, követelte a fegyveres erő eltávolítását.

Hérault de Séchelles elnökölt. Amikor Barère azt javasolta, hogy a Konvent vonuljon a nemzetőrség oltalma alá, Hérault de Séchelles leszállt elnöki székéből, s a kijárat felé indult. A karzat jakobinusai kiáltoztak: „Ne menjetek, kelepcébe rohantok! Ne hagyjátok el a Konventot!” Danton a távozók közé állt. Robespierre Saint-Justtel és Couthonnal tanácskozott, legbizalmasabb elvbarátaival, azután velük együtt csatlakozott a menethez.

A tömeg szétnyílt a képviselők vonulása előtt. Az „Éljen a Konvent!” kiáltások keveredtek a „Le a huszonkettővel!” jelszóval. Hanriot csakugyan a Carrousel téren állt ágyúival és törzskarával. Az elnök parancsot adott, hogy vonja vissza katonáit, és engedjen szabad utat a nemzet képviselőinek.

„Önök nem távozhatnak addig – felelt Hanriot –, míg ki nem adják a huszonkettőt.” Az elnök a parancsnokra mutatott, s felszólította a katonákat: „Fogjátok le a lázadót!” De a katonák nem mozdultak, csak akkor, amikor Hanriot vezényelt: „Ágyúkhoz, tüzérek!”

A kartáccsal megfenyegetett Konvent visszavonult. A nagy sétány végén szuronyos zászlóaljak a Konventot éltették, a képviselők arra akartak indulni, de Hanriot emberei nem engedték őket.

Végül is Marat került elő, aki felszólította a követeket, térjenek vissza az ülésterembe. Odabent a béna Couthon vánszorgott a szószékre. „Polgártársak, a Konvent valamennyi tagja most már megnyugodva érezheti magát szabadságát illetőleg. Önök szembetalálkoztak a néppel. Mindenütt tiszteletteljesnek találták képviselőik iránt, és kérlelhetetlennek az összeesküvők iránt…” Azt javasolta, hogy adják ki a kért képviselőket, de a Konvent méltóságának (vagy a méltóság látszatának) megmentése érdekében hozzátette, hogy a letartóztatottakat házi őrizetben kell tartani…

Mindenki tudta, hogy Couthon szájából Robespierre szól. Robespierre pedig tudja, rni a forradalom érdeke. A Konvent egyhangúan enged. A Gironde szerepe véget ért, már csak a tragikus búcsú marad hátra.

A községtanács iránt túlzottan elfogult történészek szeretik gúnyos jelzőkkel illetni a Konvent „színpadias kivonulását”, és szívesen szidalmazzák a Gironde-ot. A Gironde csakugyan meg akart állni, sőt ellenszegült az önvédelmi harc követelményeinek, ezért el kellett buknia. Osztálykötöttsége terhétől néhány kiváló vezetőjének személyes becsületessége és merészsége sem szabadíthatta meg a pártot.

De elég, ha bukásuk szükségszerűségét megállapítjuk, fölösleges gyalázni is őket, kivált megkülönböztetés nélkül.

Ami pedig a május 31-i és június 2-i módszert illeti, népi tüntetéssel befolyásolni a nemzetgyűlést vagy kartácstűzzel fenyegetni – a kettő nem ugyanaz. Azok a jakobinusok, akiket a forradalom legkövetkezetesebb híveinek ítéltünk, Robespierre és társai, követték a Konventot „színpadias” kivonulásában, mert amennyire érezték a népi nyomás szükségét, olyannyira tisztában voltak azzal is, hogy a nemzet vezető hatalma és tekintélye a Konvent, amelyet nem tagadhatnak meg.

Forradalomban és polgárháborúban, az osztály-összeütközések végletes helyzeteiben ritkán adódik olyan fejlemény, amely egyértelműen csak jó vagy csak rossz a haladás szempontjából. A június 2-i felkelés nagy erővel

ragadta előre a forradalmat, ennyiben méltó folytatása július 14-ének és augusztus 10-ének. De jogerőre emelt egy olyan *módszert* is, amely majd alkalmazói ellen fog fordulni. Nagyjából ugyanaz a Konvent-többség, amely 1793. június 2-án külső nyomásra kiszolgáltatta a Gironde-ot, 1794. thermidor 9-én Robespierre-t és híveit is pusztulásba fogja lökni.

Marat halála

1793. július 13-án alkonyatkor fiatal, magas nő jelent meg Marat lakása előtt, a párizsi Ferencesek utcájában. Szép volt, de arcán a női bájt amazoni szigor nyomta el. A nap folyamán már kétszer hozott levelet Marathoz, kihallgatását kérte a köztársaságot érintő fontos ügyben, de nem engedték be. Most itt várakozott a rozoga ház előtt, amelyben nyomdászok, lapkihordók, rongyos emberek jöttek-mentek.

Marat ezalatt fürdőkádjában ült, bőrbetegség okozta fájdalmát enyhítgette. Deszkaállványokon hevertek könyvei, az asztalokon a frissen nyomott, még nedves hírlapok jelezték egy fárasztó nap végének közeledtét. De Marat a kádban sem pihent. Tintapecsétes lepedőjétől eltakarva, egy keresztbe tett deszka alatt feküdt, csak feje, válla és jobb karja látszott ki, lázasan írt. Az utolsó Bourbonok perbefogatását javasolta a Konventnak. Most is zsebkendő fedte homlokát, beteges-sárgás arcán csak az égő szem vallott az indulat és a szenvedély rettenetes erejéről.

Mostanában nem járt a Konventba, ápolnia kellett magát, különben sem bízott eléggé a testületben. Gyűlölte Dantont, ahogyan a terror hajthatatlan híve gyűlölheti azt a forradalmárt, aki adott esetben a kompromisszumra is kész, de meg is vetette, mint ahogyan egy szegénységben, keserűségben felnőtt ember megveti az élet sikeres élvezőjét. Robespierre-t ugyan nem lehet hedonizmussal, élvhajhászással vádolni, de piperkőc megjelenése nincs-e összhangban habozásaival, ingadozásaival? Saint-Just talán elég könyörtelenül következetes tudna lenni, de nem csüng-e mesterén, Robespierre-en? Ha ilyenek a Konvent fő jakobinusai, milyenek lehetnek a többiek? Ha június 2-án a sans-culotte-ok nem noszogatják őket, még ma is arról tanácskoznának, alkotmányos-e a girondiak kizárása. Pedig azóta a fél országot fellázították a Gironde emberei, Lyon már eddig is az övék volt, most már Bordeaux, Marseille, Toulon is a kezükre került, a

nyolcvanháromból hatvan megye lázadt fel a Konvent ellen. A Vendée felkelői pedig egymás után verik szét a köztársaság csapatait. És mit tesz a Konvent? Igaz, törvényt hoztak az emigránsok elkobzott földjeinek felosztásáról, igaz, végre merészebb jakobinusokat is küldtek a Közjóléti Bizottságba, köztük Saint-Justöt is, de még mindig rettegnek a terror kimondásától. Saint-Just azt ígérgeti, hogy „a szabadság egyáltalán nem lesz rettenetes azokkal szemben, akiket lefegyverzett”. Szenteltvizet sem ér az ilyen beszéd, kell hogy a szabadság rettenetes legyen, különben nem győzhet. De ezek félnek a diktatúrától is, új alkotmányt hoztak, amely mindenféle jogokat ígér akkor, amikor csak egyetlen jog és kötelesség vár a forradalomra: vérbe kell fojtani ellenségeit.

Ilyen gondolatok jártak-e Marat fejében, amíg – lesben álló végzetét nem sejtve – utolsó óráit élte életének? Nem tudhatjuk. De ezek az eszmék süvöltöttek lapjának minden sorából, ezek a gondolatok töltötték ki egészen életét, mert olyan ember volt, aki önmagát és az ügyet teljesen azonosítja.

Amikor meghallotta, hogy ismeretlen női hang *a nép barátját* emlegeti, élettársa pedig nem akarja beengedni a látogatót, eszébe jutott a kihallgatást kérő nő két levele, s bebocsátotta.

Charlotte Corday belépett a homályos szobába. Semmit sem tapasztalt, ami megingatta volna elhatározásában. A beteg férfi látványa csak taszíthatta, a lakásban rikító nyomor nem indíthatta részvétre, nemesi származása ellenére maga is nélkülözések közepette nőtt fel. Határozott hangon közölte Marat-val, hogy ismeri a Caenban lázító követeket. Míg Marat a diktált neveket írta, a lány nemét meghazudtoló erővel markolatig döfte kését a gyűlölt ellenség szívébe.

Marat felkiáltott, de mire felesége berohant, már semmit sem lehetett tenni. Az ablak függönye mögé rejtőző gyilkost Marat egyik alkalmazottja leütötte, majd a ház siránkozó és bosszúért kiáltozó lakói átadták Corday-t a katonaságnak. Sebészeket hívattak, de ők sem tudták megállítani Marat vérzését. A kád vörösre színeződő vizéből, mint egy szörnyű vérfürdőből, holtan emelték ki Jean-Paul Marat-t.

Charlotte Corday dicsekedett tettével, semmit sem bánt meg. Egy kiáltvány volt nála, melléhez tűzve gombostűkkel, amelyben kijelentette, hogy Marat megölésével a Hegypártot akarja „megrázkódtatni”, és megdöbbenteni Dantont, Robespierre-t, „ezeket a véres trónon ülő rablókat”. Ez a merész leány a hőskultuszt dicsőítő drámák szerzőjének,

Corneille-nek volt leszármazottja, s eltökélten készült erre a hősi, neki hitt szerepre. Girondi környezet befolyásolta, de érzelmeiben a monarchiához kötődött. Kivégeztetése előtt büszkén engedte, hogy Hauer festő megörökítse arcvonásait. Csak akkor rendült meg egy pillanatra, amikor meglátta a nyaktilót, de visszanyerte lelkierejét, és kényszerítés nélkül hajtotta fejét a bárd alá. A hóhérinas megpofozta a levágott fejet, míg mások, önmagukat lealázó módon, a testet vizsgálták, ártatlan-e.

Az volt. Mint ahogy kétségkívül lelkét is ártatlannak hitte, női Brutusnak képzelte magát, aki a zsarnok megölésével hazáját menti meg. De egy történelmi tett értéke legkevésbé a cselekvő szándékától függ.

Corday bátor volt, de úgy látszik, az erkölcstan és a politika meghaladta szellemi tehetségét. Marat-t azért gyűlölte, mert „a nép barátja" egy magasabb érdek, a forradalom nevében követelte és biztatta a terrort, vagyis az emberölést, a forradalom ellenségeinek elpusztítását. Corday a terrort erkölcstelen és aljas eszmének tartotta. De tettét végrehajtva, pontosan az általa elutasított erkölcs álláspontjára helyezkedett: megengedhetőnek, sőt erényes tettnek ítélte, hogy egy igaznak vélt eszme nevében ő is meggyilkolja az ellenkező eszme képviselőjét.

Corday erkölcse – Marat morálja, ellenkező irányba fordítva.

De amilyen végzetes ellentmondás van az erkölcsi elv és az eszmei szándék között, éppoly ellentét támadt a szándékolt hatás és a valóságos következmény között. Igaz, példájával sikerült néhány rajongó lelket megzavarni. Így a mainzi forradalmárok egyik párizsi képviselője, Adam Lux a vörös ingben halálba hurcolt nő látványától felzaklatva apoteózist írt Corday halálára, hogy osztozhassék „vértanúságában". Marat merénylője versre ragadta André Chénier-t is, a korszak egyetlen nagy francia költőjét, aki nemsokára szintén vérpadon végzi, mint Corday és Lux. De a merénylet nem „rázkódtatta meg" a Hegypártot, ellenkezőleg: összébb kovácsolta. A terrort, amelyet Marat oly eltökélten követelt, de amelytől a Konvent többsége vonakodott, nem kis részben Marat megölése és a fehérterror más jelenségei igazolták a forradalom előtt: Corday nem semmisítette meg, ellenkezőleg, segített törvényerőre emelni a terrort. Még Lamartine is, a költő, aki tehetsége minden erejével igyekezett védeni a girondiakat, szomorúan volt kénytelen megállapítani: „Charlotte Corday gyilka, ahelyett hogy megállította volna a vérontást, erét metszette Franciaországnak."

A Corday-kultusz megteremtői tehát nemcsak azért tévednek, mert elfogultságukban nem értették meg a forradalom igazi előrehajtó erejének, a sans-culotte-izmusnak történelmi szerepét, saját szempontjukból is hibáztak: az értelmetlen gyilkosság a terror kijelölt áldozatainak ártott legtöbbet.

A Gironde nagy szónoka, Vergniaud azonnal megértette ezt. Amikor, már börtönébe zárva, értesült Corday tettéről és haláláról, felkiáltott: „Ő megölt minket… – Igaz, hozzátette: – …de megtanított meghalni.”

A forradalom eljutott abba a szakaszába, amikor már minden újabb esemény csak a szemben álló felek könyörtelenségét fokozta.

A mester és tanítványa

David, a festő rendezte Marat temetését. A Ferencesek templomában ravatalozták fel a véres ingbe takart holttestet. Éjfélkor, fáklyák fénye mellett bocsátották a sírba, az átszúrt szívet a Cordelier-klub boltozatára függesztették, egy kehelybe zárva.

Robespierre megakadályozta, hogy a nép barátját a Panthéonban temessék el. Azzal érvelt, hogy *előbb* meg kell bosszulni őt. Az érv nem volt túl őszinte, de mindenesetre jelezte, hogy Robespierre immár elhatározottan híve lett – ha nem is Marat-nak, de a Marat követelte terrornak.

Pár nap múlva olyan hír érkezett Lyonból, ami csak megerősítette meggyőződését: az ottani felkelők megölték Charlier-t, a jakobinusok helyi vezérét.

Vadító jelentéseket küldtek a Vendée-ba küldött biztosok is. A fehérterror így idézte maga ellen a vörösterrort.

Július 26-án a Konvent halálbüntetést mondott ki a harácsolókra. Másnap kiegészítették a Közjóléti Bizottságot Robespierre-rel, néhány hét múlva további elszánt jakobinusokkal. Ily módon kialakult az a politikai vezérkar, amely a legnehezebb próba idején, 1793 nyarától egy esztendőn keresztül irányította és megvédte a forradalmat. A diktatúra eszméje, amelyet Marat meghirdetett, s amely ellen Robespierre is egy ideig tiltakozott, most valósult meg, épp Robespierre irányítása alatt.

A rohanó események, a forradalom könyörtelen logikája és a sans-culotte-ok bizalma a hatalom csúcsára juttatta Maximilien Robespierre-t. Ő a világtörténelem egyetlen olyan politikai vezetője, aki hatalma tetőpontján is albérlőként lakott egy kisiparosnál.

Ez a hatalom – Robespierre nyilván tudatában is volt e kapcsolódásnak – összefüggött az albérlettel. A népnek elege volt már a forradalmon meggazdagodott polgárokból, bizalma nem véletlenül összpontosult abban a férfiban, akit senki sem vádolhatott harácsolással, megvesztegetettséggel, de még a törvényesen engedett anyagi érvényesülés vádjával sem.

A nevezetessé vált albérlet a Saint-Honoré utcában volt, sokáig arra haladtak el a nyaktilóra ítéltek gyászosan csikorgó szekerei. Duplay asztalos a Mars-mezei mészárlás napján hívta lakásába a fenyegetett képviselőt, azóta a család rajongó tisztelettel, a legidősebb leány, Éléonore gyengéd érzelmekkel vette körül a Megvesztegethetetlent.

Robespierre szobájában csak egy ágy, egy asztal és négy szalmaszék képezte a bútorzatot. Ha nem volt a Konventban vagy a jakobinusoknál, legtöbbször itt lehetett megtalálni: nappal barátait fogadta, éjjel – kevés alvás *után* – beszédein dolgozott. Kék kabátot, fehér mellényt, sárga nadrágot viselt, keresett gonddal ügyelve öltözékére és frizurájára, amelyet soha nem változtatott, mint ahogyan gondolataiban is a feltétlen rendre, a könyörtelen következetességre törekedett. Átültetni az életbe a nagy Rousseau tanait, kinek művei mindig nyitva voltak asztalán, ez volt a célja…

Saint-Just mellett főleg David, a festő, a béna Couthon, Coffinhal népbíró és más jakobinusok alkották baráti körét. Desmoulins is közéjük tartozott, gyerekét szívesen ringatta térdén, de tőle lassan elhidegült, amióta a szenvedélyes újságíró, „az utcák Voltaire-ja” egyre határozottabban Danton mellé csatlakozott. Voltaire-t, Rousseau ellenét, semmilyen változatában nem tudta elviselni Robespierre, nem szerette az ateizmusra hajló életélvezőket. A túlbuzgókat sem, ezért idegenkedett Fouchétól is, akit öccse, az ifjabb Robespierre hozott a házba.

Néha-néha elvitte színházba a főbérlőnét és leányait, de csak ha klasszikus tragédiát játszottak. Gyűlölte a léha szórakozást. Ha jókedvében volt, esténként maga is szívesen olvasott fel Racine tragédiáiból. Kedvelte még a magányos sétákat, ilyenkor csak kutyáját, a hatalmas bulldogot vitte

magával. Egyszer észrevette, hogy néhány barátja titkon követi, a nem kért védőőrizet felháborította.

Amikor, már a terror tombolásakor, a Mars-mezei sortűzért felelősségre vont Baillyt halálra ítélték, Duplay elmesélte Robespierre-nek, hogyan halt meg a nemzetgyűlés egykori elnöke. A politikába tévedt csillagászt, aki a labdaházi esküt előre mondta, a tömeg oly kegyetlenül bántalmazta, hogy még a hóhérok is megsokallták. Baillynak egyetlen ing volt az öltözéke, a dermesztő hidegben, állandó csúfolódások közepette kísérték a Mars-mezőre, hogy a gyilkos sortűz helyén végezzenek vele. A mezőre érve végignyalatták vele a földet, ahová a nép vére ömlött. Azután valaki kisütötte, hogy ilyen magasztos helyen mégsem illik kivégzést tartani, szétszedették a vérpadot, s kényszerítették az öreget, hogy ő cipelje a legnehezebb gerendát. Ötórai szenvedés után ő csakugyan megváltásnak érezhette a halált, őszintén mondott köszönetet a hóhérnak.

Békésen tüntető emberek ellen fegyvert használni szörnyű vétek. Ha a parancsot La Fayette adta is ki, Bailly jelenlétével osztozott a bűnben. Ezt Robespierre nagyon jól tudta, de megdöbbentette őt a tömeg kegyetlensége, és komoran mormogta Duplay-nek: „Így fognak belőlünk is vértanút csinálni.”

Ez az egyetlen mondat megvilágítja Robespierre lelkének legmélyét. Nemcsak azt erősíti meg, amire sok más adat is van, hogy nem volt szadista vérivó, mint ellenségei állították, fokozatosan vált a terror hívévé, hanem azt is elárulja, hogy tisztán látta a saját végzetének elkerülhetetlenségét is.

Tanítványa ugyanígy nézett farkasszemet a sorssal, de az elgyengülés, a habozás, a vívódás luxusát nem engedte meg magának. Ha Robespierre Rousseau-t szerette volna megvalósítani, Saint-Just meg tudta valósítani Robespierre-t. Kíméletlenül eljut a végső következtetésig: „Nemcsak az árulókat, hanem a közömbösöket is meg kell büntetnetek. Mindenkit meg kell büntetni, aki a forradalomban passzív, és semmit sem tesz érte.” Világos a logika: aki közömbös, aki passzív, aki nem lelkesedik, annak nem tetszik a forradalom. Aki nem szereti a forradalmat, arra nincs szükség, előbb-utóbb úgyis az ellenforradalom ügynöke lesz belőle. Meg kell előzni a leendő árulót…

S amíg ezeket a rettenetes szavakat rezzenetlen arccal a Konvent arcába szórta, aranyszőke hajának még egyetlen szála sem reszketett, fülbevalói

meg nem rándultak, marat-i indulatok nélkül, *halálos* nyugalommal nézett át a képviselők feje fölött, valahová, a csak általa látott jövőbe.

Corday-t Lamartine nevezte *a gyilkosság angyalának,* Saint-Justöt viszont Michelet, a történész ruházta fel *a halál arkangyala* címmel.

A nagy történész – széles körökben elterjedt – ítélete nem szerencsés, és nem is igazságos. Saint-Just nem a halált akarta szolgálni, az élet volt a célja, egy tiszta, igazságos, emberinek hitt élet megteremtése. De felismerte, hogy az adott történelmi pillanatban ölni kell ennek az életnek az érdekében. Nem a halálnak, a forradalmi terrornak lett arkangyala és evangélistája egy személyben, aki lángpallosával nemcsak kiűzi, meg is semmisíti azokat, akik nem méltók a „Paradicsomra”.

Tudta, hogy félnek tőle, de ezt akarta. Csak a rettegésből születhet meg a Paradicsom, az általános boldogság. Az erény eszményi állama. Az állam, amelyben a gyermekek csak ötéves korukig maradnak az anyjuknál, „azután halálukig a köztársaság tulajdonát alkotják”. Az állam, amelyben az ifjak nevelése „tíztől tizenhat éves korig katonai és földművelési irányú”. Amelyben minden huszonegy éves férfi a templomban tesz vallomást arról, kik a barátai. Amelyben a részeget, ha „rosszat tesz vagy *mond,* száműzik”. S amelyben minden felnőtt egyforma ruhában jár…

Ne folytassuk. Nincs olyan emberi közösség, amely *tartósan* elviselné ezt az államot. Sőt *hosszú ideig* azt sem bírja el a társadalom, ha ilyen eszmékért lelkesülő emberek irányítják. De Saint-Justéknek nem is az volt a szerepük a történelemben, hogy tartósan fáradozzanak álmaik megvalósításán. A fejlődés nem is a *kistermelők* antik és pásztori mintára gyúrt katonai demokráciája felé tartott, hanem a kistermelés szétzúzása, a hatalmas termelői központok megteremtése, az ipari burzsoázia uralma felé: a rousseau-i álmodozások szöges ellentéte készült valóra válni.

Vergniaud, ki jobban sejtette, mi készül a jövő műhelyében, megvető gúnnyal csúfolta ki az ilyen ábrándokat: „Végre a francia népből oly népet akarnak önök alkotni, mely csak földműves és kereskedő legyen, és William Penn pásztori intézményét akarják alkalmazni rá?” Vergniaud a Gironde-dal együtt olyan demokráciát akart, amelyben csak a jog egyenlő, de a tulajdon különbözik, „miként a tehetség és a termet”.

Mint ismeretes, nem Saint-Just álma valósult meg, hanem Vergniaud polgári demokráciája. Igaz, kellett győzelméhez még egy-két pótforradalom, de valósággá, meglehetősen tartós valósággá lett. Míg az

egyenruhás földművelő gyerekek mintaállama – szerencsére – ábránd maradt Európában.

És mégis, mindebből nem vonhatjuk le a következtetést, hogy Saint-Just tévedett, és Vergniaud-nak volt igaza. Egyik sem érthette a másikat, s főleg a történelmet nem. Amit Saint-Just akart, megvalósíthatatlan volt, mert miközben az erényállam álmát hajszolta elvbarátaival együtt az önfeláldozásig, megteremtette – Vergniaud polgári jogi demokráciájának alapjait. Amikor pedig Vergniaud Saint-Justék ellen harcolt az önfeláldozásig, nem vette észre, hogy azok ellen küzd, akik egyedül képesek megsemmisíteni az ellenforradalmat, s ezzel az ő „jogi demokráciáját” is lehetővé teszik. *Vergniaud jobban látta, hogy a jövőben hol állapodik majd meg a polgárság forradalma, de képtelen volt felismerni a jelen szükségletét. Saint-Justék teljesen félreismerték saját forradalmuk jövőbeli kibontakozásának irányát, de pontosan megértették az adott jelen követelményét.*

Ez a végzetes ellentmondás a nagy forradalom nagy titka: a polgárság rettegett a Tulajdon Uralmát fenyegető néptől, de kénytelen volt ideiglenesen azoknak átengedni a hatalmat, akik mozgósítani tudták e népet a forradalom védelmére.

Mert csak ők, a jakobinus diktatúra emberei irthatták ki az ellenforradalmat. Amint ezt 1793–94 eseményei igazolták.

Fehérterror – vörösterror

A Párizs ellen fellázadt vidék legveszélyesebb ellenforradalmi góca a Vendée lett. Ez a Franciaország atlanti partja mellett húzódó erdős terület a rajta keresztülkanyargó folyótól kapta nevét. A parasztság legelmaradottabb tömegei éltek itt. Amikor a forradalom 1793 kezdetén elrendelte a tömeges katonai behívást, a vasvillával és cséphadaróval felfegyverzett parasztok a sorozást felkeléssé változtatták. Kezdetben a nép soraiból kerültek ki a harci csoportok vezetői, de hamarosan megjelentek a hivatásos tisztek is.

Balta, kis fűrész, két pisztoly volt a nyeregkápáról lógó bőrtáskájukban, a nyereg hátsó részére erősített táskában tartották a *másik* inget, a púderos szelencét, borotvát, bajuszpedrőt, övükről is lógott le pisztoly, kard, bot –

egész fegyverzetüket és minden felszerelésüket magukkal cipelték az erdei-földalatti háborúban.

De „a királyi katolikus hadsereg” igazi megteremtői a papok voltak. Az ő szavukra gyűlt a nép: 1793 júniusára már negyvenezres tömeg állt fegyverben a Bourbonok zászlaja alatt. „Csak azért fogtunk fegyvert – hirdette egyik püspökük –, hogy atyáink vallását megtarthassuk, és hogy fennkölt uralkodónknak, XVII. Lajosnak koronáját visszaadjuk.” A toborzás igen egyszerűen folyt: a papok felvilágosították híveiket, hogy halálos bűnt követ el az, aki elfogadja a szentségeket az alkotmányra esküt tett papoktól, sőt aki végignéz egy „alkotmányos” misét, puszta jelenlétével is a pokol tüzére adja magát. Aki házasságát alkotmányos pap előtt köti, nem tekinthető házasnak, s nemcsak rá, születendő gyermekeire is örök kárhozat vár.

Az evangéliumnak ilyen eredeti tolmácsolása után a Vendée papjai azt is megmutatták, hogyan kell harcolni a métely ellen. Bernier abbé, aki a felkelés katonai tanácsának is tagja volt, személyesen elkövetett gyilkosságokkal biztatta híveit a példa követésére. Ellentétben a „forradalmi felforgatókkal”, akik nem törődtek az áldozat lelkével, Bernier abbé gondot viselt a lélek üdvére, meggyóntatta halálra ítélt foglyait, s ha azok vonakodtak, mindig megtalálta a hittérítés megfelelő eszközét… Az áldozatok végtagjainak lefűrészelését, élve eltemetését is kedvelték a lázadók, bevezették a „füzérgyilkolást” (talán a szent olvasó adta az ötletet?). A Machecoul melletti mezőn április 23-án ötven, kettesével összekötött, kötéllel sorba fűzött „istentelent” lőttek főbe. E városban valamivel több mint egy hónap alatt 545 embert öltek meg a vallás nevében.

De sem a lelki és fizikai terror, sem a királypárti tisztek némelyikének különben elszánt és sokszor ügyes manőverezése nem lett volna elég a felkelés tömegméretű kibontakozásához, ha a közeli Angliából nem áradt volna a pénz és a fegyver. Az angol burzsoázia XVI. Lajos kivégzésében talált ürügyet arra, hogy nyíltan csatlakozzék az ellenforradalmi koalícióhoz, a valóságban azonban mindenekelőtt Franciaország növekvő gazdasági és politikai befolyását akarta visszaszorítani.

A touloni lázadók kiszolgáltatták a francia hajóhad nagy részét az angoloknak. A brit flotta behajózott Toulon kikötőibe, s Hood tengernagy kihirdette, hogy „XVII. Lajos a törvényes király”. Most már még nagyobb támogatást kapott a Vendée is. A szerencsétlen parasztok, akik azt hitték,

igaz vallásukért, papjaikért és királyukért véreznek, valójában az egyházi birtokokért, az angol burzsoázia üzleti és politikai érdekeiért döntötték veszélybe saját nemzetüket.

A köztársaság sorozatos kudarcok után csak 1793 őszére tudta elfojtani a lázadást. Westermann, akit augusztus 10. napján ismertünk meg, és Kléber, aki majd Napóleonnak lesz híres tábornoka, Cholet mellett 13 ezer főnyi seregével szétverte a 40 ezer felkelőt. A legyőzöttek közül sokan Bretagne-ba menekültek, ahol a *Huhogók*, volt csempészek bandája csatlakozott hozzájuk. (Róluk írja majd meg első híres regényét Balzac.) Westermann és Kléber utánuk nyomult, és decemberben a lázadásnak ezt a gócát is felszámolta. A foglyokat tömegesen agyonlőtték.

A Konvent ellen forduló városok közül Bordeaux hamar megadta magát. Tallien biztos nem hajtotta túl a megtorlást, aminek állítólag az volt a fő oka, hogy beleszeretett ott egy spanyol bankár asszony-leányába, aki meglágyította szívét. Később még találkozni fogunk *Madame* Tallien nevével…

Marseille augusztusban tette le a fegyvert. A város nevét a Konvent „megszüntette", „névtelen községgé" degradálta.

Az angol–spanyol hajóhad védelme alá húzódott touloni lázadás leverésénél lép be a történelembe a jövő embere, akkor még Bonaparte néven huszonnégy éves tüzérkapitány. Az ő tervei alapján foglalták el az Éguillette-erődöt, ahonnan megsemmisítő tűzzel a kikötő elhagyására késztették az angol megszállókat. Hood a francia hajókat felgyújtotta s elvonult. A most is – mint Bretagne-ban – cserbenhagyott lázadók egy része csak spanyol segítséggel menekülhetett meg. „Iszonytató jelenet volt – írja a már idézett Blos –, amikor a kikötőben a hajók égtek, és az angolok az elhagyott touloniak kétségbeejtő jajongása mellett tovaeveztek, míg a városon uralkodó magaslatokról Bonaparte az ágyúkkal a kikötő védgátjait lövette, és halált szórt az ott szorongó embertömeg közé. Ebből a vér- és tűztengerből kelt fel annak a férfiúnak csillaga, aki a forradalom örököse lett…" Barras Konvent-biztos – figyeljünk a nevére! – itt kerül közelebbi kapcsolatba a fiatal tüzértiszttel. A megtorlást Barras irányítja.

Politikai szempontból a lyoni lázadás a legtanulságosabb. A nyaktilót Chalier hozatta Lyonba, a helyi jakobinusok vezére, mégis ő lett az ölőgép első áldozata. Ez a krisztusi és rousseau-i eszméket hirdető, nagyon zavaros fejű, de tiszta szívű ember, a városi szegénység őszinte szószólója,

habozásaival időt és alkalmat adott a girondi lázadásra. Lyon gazdag polgárai vak dühvel vetették magukat a sans-culotte-okra.

A Konvent Valmy hősét, Kellermann tábornokot küldte a lázadó város ellen. Kellermann tizennyolc napon át lövette Lyont, de az első kínálkozó alkalommal visszahelyeztette magát a frontra. Új vezetés alatt, kegyetlen harcban nyomultak előre a köztársaságiak. A védők közt egyre nagyobb szerepet kaptak a royalisták, míg végül Précy tábornok kitűzte a Bourbonok liliomos lobogóját. A kétségbeesett girondiak most látták, hová jutottak.

A felismerés pillanata elkésett. Immár a megtorlás következett. Barère, kinek csodálatos érzéke volt ahhoz, hogy mindig az uralkodó hangulatot licitálja túl, határozati javaslatot olvasott fel a Konventban: „Lyon temettessék romjai alá!… Az eke vágjon barázdát minden épület felett, kivéve a műhelyeket, kórházakat és iskolákat…” A romok helyére emlékoszlop felállítását indítványozta e felirattal: „Lyon háborút folytatott a szabadság ellen, Lyon nincs többé.” A római történelem nemcsak eszményeivel, vadságával is hatott e kor szereplőire – a Konvent elfogadta Barère javaslatát.

Most mutatkozott meg, hogy a forradalmi terrort többféleképpen is lehet értelmezni. Couthon, Robespierre béna barátja kivitette magát egy hordszéken a város főbb épületei elé, egy kalapáccsal megkopogtatta őket, e szavakat mormogva: „A törvény nevében lerombollak téged.” Azután elzavarta a háta mögött sorakozó kőműveseket és árkászokat, mondván, hogy a valóságos lerombolást addigra halasztja, amíg a lakók menhelyet találnak maguknak. A Konventnak megírta, hogy „bámulattal tölti el” határozata, de *lehetetlennek* ítéli a teljes lerombolást, elég a védfalakat tönkretenni. A győztes katonákhoz pedig, akik közt fosztogatók tűntek fel, *igazi forradalmár* módjára így beszélt: „Francia katonák, ne veszítsétek el a hadiérdemet, melyet oly nagy hősiességgel szereztetek meg…” Óvott azoktól is, akik „igaztalan s önkényes tettek által” beszennyezik a hadsereg és a köztársaság becsületét.

Robespierre teljesen barátjával érzett, de nem tudta feltartani a bosszú esztelenségbe csapó vágyát: két új biztost küldött ki a Konvent, Collot d’Herbois-t és Fouchét. Az első a tehetségtelen színész, őszinte, de lehangolóan korlátolt jakobinus, a másik, Fouché, jelenleg a legbuzgóbb forradalmár, hogy majd később, „agyrémnek” minősítve a forradalom eszményeit, a világtörténelem egyik legnevezetesebb köpönyegforgatójává

nője ki magát. Collot d'Herbois a szószékre vitte Chalier levágott fejét, így szólított bosszúra. A két őrjöngő kiáltványban fogalmazta meg eszméit: „*Minden szabad* azoknak, kik a forradalom szellemében működnek… Ha honfiak vagytok, ki tudjátok választani barátaitokat, a többit mind elfogatjátok…" A vérdíj segítségével összeszedett foglyokat azzal a „füzérmódszerrel" ölték meg, amelyet a Vendée eszelős felkelői vezettek be a polgárháborúban, de az összekötözött foglyokat most ágyúval lőtték. 1667 halálos ítéletet hoztak.

Még egy terroristát nevezzünk meg: Nantes-ban Carrier a „köztársasági menyegző"-nek nevezett ítélet-végrehajtást vezette be: meztelenül összekötözött férfiakat-nőket süllyesztetett a folyóba, miközben egy díszhajón falatozva szemlélte áldozatainak haláltusáját. Carrier Nantes-ban bebizonyította elvadultságát; hamarosan látni fogjuk, amint politikai korlátoltságának is rikító tanúbizonyságát nyújtja.

Míg a hadsereg egy része a lázadó városok ellenállását törte meg, Párizsban a főbűnösök fölött ítélkeztek. Mindazok az arisztokraták és papok, akik a forradalom elleni lázadásokat szították, amennyiben elérhetők voltak a Forradalmi Törvényszék számára, a nyaktiló alatt végezték. Elpusztultak azok is, akik kezdetben a forradalom mellé álltak, de ellenezték a jakobinus diktatúrát. Ez utóbbiak közt kétségtelenül a girondiak sorsa volt a legtragikusabb. 1793. október 31-én végezték ki főbb vezetőik egy csoportját, a *Marseillaise*-t énekelték a halálba vivő szekereken. Vergniaud ajkán halt el utoljára a dal.

Élete utolsó óráiban bizonyára eszébe jutott az a beszéde, amelyben megjósolta, hogy a forradalom, mint Saturnus isten, „fel fogja falni saját gyermekeit". Saint-Just szent hittel tiltakozott e rágalom ellen. Nyomában majd a jakobinusok néhány rossz – mert tényeket letagadó – védelmezője szintén fel fog indulni Vergniaud szavai ellen. De a forradalom végzetes osztályellentmondásaiból elkerülhetetlenül következett az, hogy Vergniaud félelmének be kellett igazolódnia – a forradalom sokat elpusztított saját hőseiből *is,* közülük olykor épp a legőszintébbeket és legodaadóbbakat jelölve ki a nyaktilóra. Ez ténykérdés, ha tetszik, statisztikailag bizonyítható, és üres dogmákkal meg nem cáfolható.

De ami a girondiakat illeti, az ő esetükben a forradalom olyan gyermekeiről van szó, akik szülőik ellen fordultak, s ez a tény sem cáfolható. Vezetőik egy része olyan lázadást robbantott ki a jakobinus

diktatúra ellen, amely győzelme esetén elpusztította volna a köztársaságot, amint ezt a Bourbonok Lyonban kitűzött lobogója félelmesen hirdette. Igaz, a forradalom alkotmánya – a világtörténelemben először és utoljára – elismerte a felkelés jogát, de ezt a törvényt a nép, a nemzet, a köztársaság érdekében alkották. Azt viszont még a legelvakultabb girondi sem hihette, hogy liliomos zászló alatt majd „a törvényes”, „anarchia nélküli” köztársaságot lehet megteremteni. Amikor Robespierre-ék elleni gyűlöletükben elfogadták a royalista szövetségest, saját forradalmuk ellen támadtak, a Vendée-ben akkor még diadalmas „királyi hadseregnek” nyújtottak segítséget, s ezzel önmagukra idézték a halált, magukkal sodorva a pusztulásba a Gironde-nak azokat a vezetőit is, akik – mint Vergniaud – nem szöktek át a lázadókhoz.

Októberben pusztult el a királyné is. Mária Terézia leánya nem érthette meg a forradalmat, nem arra született, nem arra nevelték, hogy a monarchia bukásának örüljön. De ha csak egy kevés bölcsesség van benne, nem ösztökéli férjét szüntelenül az ellenállásra, a belső és külső ellenforradalommal való titkos szövetségre. Ifjan felelőtlenül élvezte a hatalmat, később öngyilkos korlátoltsággal ragaszkodott a trónhoz, s ezzel egyike lett a polgárháború ösztönzőinek, de bukásában megmutatta, hogy kivételes lelkiereje is van: büszkén halt meg.

A nyaktiló áldozatai általában bátran, sokan dacosan néztek szembe a párizsi hóhérok, a két Sanson (apa és fia) zuhanó bárdjával: a royalisták, hogy így is kimutassák forradalomellenes gyűlöletüket, a köztársaság megingó hívei, hogy *csak azért is* bizonyságot tegyenek hűségükről. A Forradalmi Törvényszék a kivégzések nyilvánosságával rémíteni *is* akart; célját el is érte, de egyszersmind a magasztos halál lehetőségét is megadta áldozatainak.

A börtönökben felkészítették egymást a foglyok, hogyan kell *viselkedni* a vérpadon, sokan jó előre szellemes vagy méltóságteljes *utolsó mondatokat* fogalmaztak maguknak, vérmérsékletük szerint. Roland-né fogságában is emlékiratain dolgozott, az utókor ítéletére bízta magát, nem gondolva arra, hogy az utókor is pártokra fog oszlani, vagy abban bízva – nem jogtalanul –, hogy vonzó szellemével és köztársasági szenvedélyének tisztaságával politikájának becsületes ellenzőit is részvevő tiszteletre fogja késztetni. „Ó, szabadság, szabadság – kiáltott fel a vérpadon –, mily vétkeket követnek el a te nevedben!” Amikor a bujdosó Roland értesült felesége haláláról,

agyonszúrta magát. Egy árok szélén találták meg, ruháján e cédulával: „… nem akartam egy pillanatig sem e vétekkel bemocskolt földön maradni.” Égalité Fülöp, az orléans-i, aki királyi herceg létére jakobinus lett, sejthette, hogy egyértelmű rokonszenvet az utókorban sem fog maga iránt ébreszteni királyi rokona ellen szőtt intrikáival, de abban biztos lehetett – nem alaptalanul –, hogy a bírák arcába vágott utolsó mondatát sokan fogják kárörömmel vagy szomorú helyesléssel idézni: „Minthogy mindenáron el akartatok ítélni, legalább kerestetek volna *jobb indokokat.”* Kivégeztetése reggelén jó étvággyal evett, bort rendelt, elutasította a makacsul tolakodó papokat, és díszesen felöltözött. A magára kényszerített büszke nyugalom csak egy pillanatra hagyta el, amikor utolsó útján a szekérről megpillantotta palotáját s rajta e feliratot: „Nemzeti tulajdon.”

A forradalmi terror értékelésénél ajánlatos két végletet elkerülni: a képmutatók szörnyülködését és a vakbuzgók véresszájúságát.

Royalista s általuk megtévesztett szerzők évtizedeken át gyártották a hamisítványokat és legendákat a forradalom kegyetlenségeiről. Ez egyrészt fölösleges volt, mert a valóságos rémuralom hazug ráfogások nélkül is épp elég rettenetes, másrészt pedig képmutató dolog volt, mert így akarták elfedni a royalizmus felelősségét, harmadszor és legfőképpen pedig: tudománytalan eljárás.

Robespierre, mint láttuk, még versailles-i képviselő korában is a halálbüntetés eltörléséről álmodozott. Marat, a terror igazi ideológusa *A büntető törvénykönyv tervezete* című forradalom előtti munkájában egy olyan rend képét rajzolja meg, amelyben „az állam tagjai nem üldözik egymást”. Épp az abszolút monarchia szörnyűségei tették forradalmárrá ezeket az embereket. Szándékaikról az Emberi Jogok Nyilatkozata éppúgy tanúskodik, mint az egymást követő alkotmányok. De még tapsolt a nép a (hamisan) esküvő királynak, amikor az emigránsok már fegyverrel gyülekeztek a határokon kívül. Még nem működött a guillotine, amikor a nagypolgárság képviselői sortűzzel feleltek a Mars-mezei tüntetőknek. Párizs még békén dolgozott, amikor a braunschweigi herceg a francia főváros lerombolásával fenyegetőzött, nemcsak önvédelemre gerjesztve ezzel a forradalmat, hanem ürügyet is adva majd Lyon lerombolóinak. Még egy papot sem végeztek ki, amikor az egyház már átkait szórta az új rendre – pápai biztatással. A kiváltságaikat sirató francia arisztokraták és papok, a pápa, a porosz és spanyol király, az osztrák császár és az angol

miniszterelnök – Európa revánsra vágyó elnyomói közösen felelősek a külső és belső ellenforradalom kirobbantásáért s annak *minden* következményéért. Pitt angol miniszterelnök pénzt és fegyvert küldött a Vendée-nak, a felkelők gyilkoltak – szeretetfelhívásokkal nem lehetett megállítani őket –, ez a polgárháború kérlelhetetlen törvénye.

Így tehát igazuk van azoknak a történetíróknak, akik úgy látják, hogy a forradalmi terror „a győzelem tényezője volt”.

De itt is el lehet csúszni végletekbe, s erről is kell szólnunk, mert olykor épp ezzel a véglettel, a terror kritikátlan *dicsőítésével* találkozunk.

Ahol tömegben kell ontani a vért, ott – mindkét oldalon – hamarosan megjelennek olyan emberek, akik nem kényszerből, hanem kéjjel ölnek. A fehérterror magyarázata és mentsége a vörösterrornak, de a liliomos lobogó alatt elkövetett szadizmusok nem adhattak jogot Carrier-nak arra, hogy a jakobinusok vörös sipkájában élvezze „a köztársasági menyegzőket”. Egy szörnyeteg frígiai sipkában is szörnyeteg, s szolgálatait nem lett volna szabad elfogadni és eltűrni. Láttuk, hogy Robespierre mennyire felindult a Baillyt kínzó tömeg kegyetlenségén; tudjuk, hogy megvetette a lyoni és nantes-i vérengzőket. Mondjuk itt el azt is, hogy némely adatok szerint még a királyné megmentésén is gondolkodott. „A forradalmak nagyon kegyetlenek, nem vesznek sem nemet, sem kort tekintetbe – mondotta –, az eszmék kérlelhetetlenek, de a népnek tudni kellene megbocsátani.” Hébert rávette a nyolcéves trónörököst, vallja anyját fajtalannak, ki megrontotta őt. Ezzel alkalmat adott a királynénak, hogy anyai büszkeséggel utasítsa el az aljasságot, s olyan látszatot keltsen, mintha a többi vád is így lenne igaz. Robespierre most is dühödten ítélte el Hébert-t. Amikor pedig börtönbe küldték azt a hetvenhárom képviselőt, aki utólag tiltakozni akart a június 2-i felkelés és a girondi vezetők kiszolgáltatása ellen, Robespierre hevesen védte „a hetvenhármakat”, pedig ő volt a Gironde elleni elvi harc úttörője.

Mindez azonban nem csökkenti felelősségét. Éppen azért, mert *ő* látta a túlkapások roppant veszélyét, többet kellett volna tennie megfékezésükért. Nem tett többet, s így – látni fogjuk – két oldalról is elősegítette a saját bukását.

A *tömeg*terror elkerülhetetlen velejárója az is, hogy ártatlanok keverednek a bűnösök közé. Amikor úgy hullanak a fejek, „mint a cserépdarabok”, miként Fouquier-Tinville, a közvádló kifejezte magát, nem vizsgálnak meg minden fejet elég gondosan. Statisztikák szerint az egész

országban halálra ítélt mintegy tizenhat és fél ezer ember közül csak 8,5 százalék volt nemes és 6,5 százalék pap, viszont 31 százalék tartozott a sans-culotte-ok soraiba. Nagyon elgondolkodtató szám, amely felett nem lehet azzal a frázissal elsiklani, amelyet most egy francia történésztől idézünk: „Ilyen küzdelemben… az árulók kevesebb kíméletet érdemelnek, mint az eredeti ellenfelek.” Az elvi tétel szépen hangozhat, de a 31 százalék sans-culotte távolról sem volt mind áruló, hacsak nem tekintjük árulónak a kenyérhiány miatt morgó munkást vagy azt a szakácsnőt, aki siratta frontra masírozó férjét és így tovább…

A közvádlói dühöt nem valami túláradó humanizmus, hanem a politikai józanság érdekében kellett volna mérsékelni. Bizonyos mennyiségű vér kiontása után ugyanis még maga az a nép is belefárad az öldöklésbe, amely a bosszút legjobban áhította, kivált ha úgy látja, hogy oktalanul saját soraiba is vág a bakó. Senki sem tudja, hány liternél kezdődik ez a csömör, de hamarosan észre fogjuk venni a jeleit.

A terror tehát elkerülhetetlen volt, történelmileg tekintve a forradalom jogos önvédelmét testesítette meg, csak általa lehetett kivívni a győzelmet, de egyszersmind alkalmazóinak bukását is szükségszerűvé tette. A veszély elmúltával akkor sem maradhattak volna hatalmon a terror irányítói, ha a rémuralmat kordában tudták volna tartani.

A rémuralom megmenti a forradalmat, de meg fogja buktatni önmagát. E kegyetlen végzetnek Robespierre és Saint-Just tudatában volt, ezért látjuk arcukon a tragikus nagyságnak azt a jelét, amelyet hiába keresnénk a szadista Carrier, a korlátolt Collot d’Herbois vagy csak a cselszövéseiben nagy Fouché ábrázatán.

De már előreszaladtunk kissé. Az 1793-as év tavasza a lázadás halálos veszedelmét idézte a forradalomra, de a diktatúra az esztendő végére eltiporta a belső ellenforradalmat. Ám Európa szövetkezett uralkodóinak hada még óriási erővel folytatta a harcot.

„Tedd a kötelességedet!”

A „nemzeti borotva”, a „rasoir national”, amelyet Hébert szüntelenül egyre szaporább működésre ösztökélt, elérte Lavoisier-t is, a nagy tudóst, a modern kémia megteremtőjét. Adóbérlő volt a királyság idején, vagyis kellő

jövedelemért szedette be az állami adókat. Hiába védekezett azzal, hogy drága kísérletekre kellett a pénz, Coffinhal vádlót ez nem érdekelhette. De amikor a tudós pár napos haladékot kért, hogy egy jelentős kísérletet befejezhessen, a vádló dühösen fakadt ki: „A forradalomnak nincs szüksége tudósokra!”

Az ilyen és ehhez hasonló tudományellenes nyilatkozatok Rousseau-ra vezethetők vissza.

Ez a rendkívüli hatású ember, aki ma is elgondolkodtató művekben tudta leleplezni a civilizációs haladás ellentmondásait, arra a szerencsétlen következtetésre jutott, hogy nincs más gyógyszer: vissza kell térni a természethez. Innen fakad a tanítványok rendkívüli bizalmatlansága az ipari haladást szolgáló tudósokkal szemben. De a forradalom logikája itt is érvényesült, s kiigazította az agyakat: a védelemhez acélt és puskaport kellett gyártani, csak a tudósok segíthettek, és segítettek is.

„Az ember nem születik forradalmárnak, de azzá válik” – mondta egyszer Lazare Carnot. Saját élete a legjobb érv e tétel mellett. A modern geometria egyik úttörője, akit a forradalom előtt legfeljebb a gépek titkai vontak el a matematikától, az önvédelmi harc sodrában meggyőződéses forradalmárrá lett. Megérdemelten nevezték el „a győzelem szervezőjének”. A Közjóléti Bizottság tagjaként a hadügyeket irányította, rendkívüli energiával. Amikor majd Marx ki akarja emelni a magyar szabadságharc győzelmeinek szervezőjét, Kossuthot, ezért mondja róla, hogy „Danton és Carnot” volt „egy személyben”…

Carnot mozgósította a tudósokat is. Lavoisier egyik tanítványa feltalálta, hogyan kell a bronzharangokból kivonni a rezet. Monge szakkönyvet adott ki *Az ágyúgyártás módszeré*ről, személyesen szervezte meg a párizsi fegyver- és ágyúgyárat. Tudósok útmutatásai alapján fél Párizs kapargálta a pincék falairól a salétromot, hogy alapanyagot gyűjtsön a puskaporgyártáshoz.

A nép, noha gyakran nélkülöznie kell, más módon is szolgálja a hadsereget. Két és fél száz kovácsműhely dolgozik Párizs nyílt terein, a Szajnán horgonyzó hajókon is fegyvermunkások kopácsolnak, országszerte asszonyok ezrei készítik a sátrakat és a kabátokat, a gyerekhad tépést csinál a hadsereg sebesültjeinek. Európa összefogott ereje nem lesz elegendő megtörni ezt a népet.

A hadsereg katonáira átragad ez a lelkesedés. Kik tegnap még őrmesterek voltak, ma már tábornokok lehetnek, s ha az ellenség tüzében félnének előretörni, ott vannak a biztosok, ők majd figyelmeztetik a guillotine-ra: aki nem győz, meg fog halni, inkább a csatamezőn halj meg, mint a vérpadon. A biztosok általában nem avatkoznak a stratégiába, csak egyre hajtogatják: „Győzz!” „Tedd a kötelességedet!” Amikor a katonák lázonganak Amerika hőse, Custine tábornok lefejezése miatt, akit jóhiszeműen nem lehet árulással vádolni, legfeljebb ügyetlenséggel, Levasseur Konvent-biztos lecsillapítja őket, s a katonák hallgatnak rá, mert ez a képviselő cingár termete ellenére mindig elöl harcol, vesztett csatákat fordít meg, ha lovát kilövik, gyalog küzd tovább, még „csípőig vízben is” vadul forgatja a kardot, úgyhogy York herceg őkegyelmessége ostromágyúit hátrahagyva menekül az ilyen hét ördög lelkesítette hadsereg elől.

A katonák lábán fabakancs vagy szénaköteg, nyakukon szalmatekercs a tél veszejtő hidege ellen. Saint-Just Konvent-biztos „az egy és oszthatatlan francia köztársaság” nevében elrendeli: 24 órán belül „Strasbourg összes arisztokratáinak lábáról le kell húzni a cipőt”, hogy fel lehessen szerelni a hadsereg „tízezer mezítlábasát”. Akadnak tisztek, akik az úri házakban laknak és étkeznek, míg a sereg a puszta földön tanyázik? Saint-Just Konvent-biztos három sort küld „a Rajnai Hadsereg vezénylő tábornokának”: „Adjon parancsot, Tábornok, valamennyi főtisztnek, hogy hadosztályaik és dandárjaik élén sátraikban aludjanak és étkezzenek.” Ó, Saint-Just, minden volt és leendő vádiratod ijesztő igazságtalanságának erkölcsi fedezetet adsz, amikor hadseregtől hadseregig robogsz, félig nyitott hintódon, vad éjszakákon, égő falvak között, amikor a díszebédeket elutasítva, katonáiddal kenyeret mártogatsz egy borral telt bádogedénybe, amikor a generálisok konyhájáról elkobzod a vajat, mert csikorognak az ágyúk závárzatai, s amikor Wissembourgnál sötétkék frakkodban, nemzetiszínű átvetővel a derekadon, tollforgós kalapod a kard hegyére tűzve, hidegvérrel a sereg élén menetelsz – szemközt a porosz ágyúk halálos tüzével…

Wissembourgnál különben 1793 decemberében egy másik húsz-egynehány éves, Lazare Hoche támadta meg a poroszokat, miután négy nappal előbb egy öreg osztrák táborszernagyot már megtanított a forradalmi hadsereg stratégiájának tiszteletére. A braunschweigi herceg is tanul a leckéből – dühödt szégyenében lemond. A hétéves háború vitézei, Európa

öreg marsalljai is tehetetlenül vonulnak vissza az istállófiúkból, marhahajcsárokból, őrmesterekből avanzsált tábornokok elől.

Hoche azonban nemcsak győzni tud. Saint-Just vádjai alapján letartóztatják, és a börtönben fog ülni akkor is, amikor majd egykori biztosát hozzák be a csendőrök utolsó éjszakájára. Hoche némán fog kezet nyújtani neki. Őt szerencsére felmenti a törvényszék, siet vissza a frontokra, újabb diadalok és a korai halál felé.

A forradalom, amely ilyen tábornokokat nevelt, s amely az országon belül és a határokon túl egyre győzelmesebben vívta katonai harcait, erőt tudott fordítani az építésre, az új rend kialakítására is.

Az 1793-as alkotmány demokratikus vívmányai papíron maradnak, intésül és például az utókor számára – a polgárháború tombolása közben nem lehetett érvényesíteni. De a pénz-, a mérték- és a súlyrendszer ésszerűsítése túl fogja élni a forradalmat, s ma a világ nagy részén azzal a méterrel és literrel mérnek, amelyet a forradalom szakemberei határoztak meg.

Az alkotmánytól eltérően életbe lépett, de a forradalmat alig élte túl az új naptár.

A forradalmi idők mindent felforgató, reménységet és bizakodást sugárzó szelleme öltött testet ebben a sajátos alkotásban.

A köztársasági naptár költői elnevezéseit, rendszerét és felépítését a következő táblázat foglalja össze:

A forradalmi naptár

Vendémiaire (szürethó)
brumaire (ködös hó)
frimaire (fagy hava)
nivôse (havas hó)
pluviôse (esős hó)
ventôse (szeles hó)
germinal (csírázás hava)
floréal (virágzás hava)
prairial (rétek hava)
messidor (aratás hava)
thermidor (hőség hava)

fructidor (gyümölcsös hó)
sans-culottides

és a keresztény naptár

szeptember 22–október 21.
október 22–november 20.
november 21–december 20.
december 21–január 19.
január 20–február 18.
február 19–március 20.
március 21–április 19.
április 20–május 19.
május 20–június 18.
június 19–július 18.
július 19–augusztus 17.
augusztus 18–szeptember 16.
szeptember 17–szeptember 21.

Az időszámítás a francia köztársaság kikiáltásával kezdődött, tehát az I. év 1792. szeptember 22-ével indult. Magát a naptárt 1793 októberében fogadták el (s majd Napóleon *császársága* alatt fogják megszüntetni). Az új naptár is tizenkét hónapra osztotta az évet, de minden hó egységesen 30 napból, vagyis három *décade*-ból állt, tehát minden tizedik nap számított szünnapnak. Mivel a tizenkétszer harminc nap csak 360 napot tett ki, a fennmaradó öt (illetve szökőévekben hat) napot a sans-culotte-ok nemzeti ünnepének szánták.

A *forradalmi naptár* megható emléke egy nagy nép történelmi vállalkozásának, az *újrakezdés* pátosza, az *ésszerűség*, a rációba vetett hit hatja át. De a racionalista felszín alatt másfajta hitek is meghúzódnak. Minden vallás, miként a zsidó, a keresztény és a mohamedán is, azt hiszi, vele kezdődik a történelem: e naiv képzelettől „a szabadságvallás” hívei, a jakobinusok sem tudtak megszabadulni.

Az emberi történelem egységes folyamat, amelyben *„igazi kezdeteket”* kijelölni s minden *„azelőttit”* megtagadni csak a forrongó-rajongó korszakokban lehet. Sajátos történelmi feltételek esetén egy-egy ilyen

vakhit szülte meghatározás tartósan fennmarad – mint ahogy például a keresztény időszámítás egyetemessé vált. Egyetlen értelmes ember sem hiszi azonban, hogy Jézus születésével valami „igazi” kezdődött el, s ami előtte volt, az nem „igazi”.

A keresztény naptár megszüntetésével különben a forradalom kétségtelenül vallásellenes jelleget kezdett ölteni. A Vendée papjainak eszelős uszítása után ezen nem is lehet csodálkozni. Azon sem, hogy az ellenkező végletbe estek: a „Marat-csapatok”, teljesen figyelmen kívül hagyva azt az elemi tényt, hogy eszményképük a vallást állami szempontból hasznosnak ítélte, szamárfarokra kötött bibliákkal vonultak fel, és hasonló ostobaságokat követtek el: Marat-nak s a forradalom más mártírjainak szobrait helyezték a szentek helyébe (addig szerencsére nem fajult a dolog, hogy az élők szobrait is felállítsák), bezártak templomokat, kidobálták szentek és királyok sírjaiból a csontokat és így tovább. Ünnepélyt rendeztek „az Ész Istennőjének” tiszteletére, nem sejtve, hogy e két fogalmat, az észt és az istenséget egyesíteni – az esztelenség egy neme.

Danton, mert felvilágosult ember volt, Robespierre, mert lelke mélyén vallásos ábrándokat dajkált, s mindketten azért is, mert felmérték e handabandázás politikai kárát, tiltakoztak a „veszettek” vallásellenes kirohanásai ellen.

A veszettek és a hozzájuk csatlakozó baloldali jakobinusok, tehát Hébert, Chaumette és társaik, a terrort kompromittáló túlzásaikkal s a vallás elleni hadjárattal ártottak a forradalomnak. Másfelől viszont mint a városi szegénység gondjainak legközelebbi ismerői, a sans-culotte-igények merész szószólói abban az irányban nyomták előre a Konventot és a Jóléti Bizottságot, hogy minél többet elégítsenek ki a nép szociális követeléseiből.

Hébert-ék agitációja világosan feltárta, hogy a *harmadik rend,* amely a forradalom kezdetén egységesen állt szemben a feudális hatalommal, a királyság megdöntése után fokozatosan ellentétes erőkre szakadt: burzsoákra és sans-culotte-okra. „A nagykereskedőknek nincs hazájuk – írta Hébert. – Amíg azt hitték, hogy a forradalom hasznos lesz számukra, támogatták; kezet nyújtottak a sans-culotte-oknak, hogy közösen megdöntsék a nemességet… de csak azért, hogy ők kerüljenek az arisztokraták helyére… összeharácsoltak minden árut, minden élelmiszert, hogy aranyért adják el nekünk, vagy éhezésre kárhoztassanak.”

E szavaknak a párizsi nép ismételt tüntetései adtak nyomatékot. Az elvont elméletek felé hajló Robespierre-re és kivált a Konvent öntudatos burzsoáira rá is fért ez az *hébertista nyomás,* amely különösen 1793 szeptemberének első napjaiban bontakozott ki. A Konvent vezetőinek meg kellett érteniük, hogy a nép gazdasági követeléseinek legalább részbeni elfogadása nélkül nem lehet harcra biztatni a tömegeket. El is fogadtatták a gabona és a liszt árának *maximálását,* majd általános *ár- és bérrögzítést* határoztak el.

Mindez persze a burzsoázia kereskedelmi szabadságának megsértését jelentette… Figyeljük meg ismét, milyen vastörvénnyel érvényesül a forradalom logikája. Ahhoz, hogy a burzsoázia véglegesen győzzön, szüksége van a nép segítségére, e segítség megnyeréséhez azonban a saját érdekeit kell megsértenie. Nyilvánvaló, hogy csak „fogcsikorgatva” és csak ideiglenesen hajlandó erre, s alig várja a végleges katonai győzelmet, amely megszabadítja az önmagára erőszakolt diktatúrától.

Másfelől viszont a népet sem elégíti ki a diktatúra. Ami a burzsoáziának sok, a népnek kevés. Az ellentétes érdekek ideiglenes összehangolását csak egy erős, központosított diktatúra, a Közjóléti Bizottság vezetése biztosíthatta. Egyensúlyhelyzet alakult ki: Robespierre-ék gazdasági rendszabályokat kényszerítettek a burzsoáziára, de a népi mozgalom túláradását is megfékezték. Így azután kétfelől is nőtt az elégedetlenkedés a Közjóléti Bizottsággal és a Konventtal szemben: érlelődtek egy olyan fordulat *belső* feltételei, amelynek során – kedvező *külső* feltételek esetén – a burzsoázia igyekszik majd lerázni magáról ezt a diktatúrát, a nép pedig nem fog a diktatúra megmentésére sietni, mert egyre jobban kiábrándul a központi hatalom egyensúlyozó politikájából.

Ez a hatalom egyébként – éppen a központosítás erős kényszere miatt is – lassan elsorvasztja a népi kezdeményezés kereteiül szolgáló szervezeteket. A *forradalmi bizottságok* tagjainak fizetést kell kapniuk, hogy teljes energiájukkal a közügyeknek szentelhessék magukat. De ezzel együtt függőségi viszonyba is kerülnek, a nép küldötteiből a hatalom emberei lesznek. A demokratikus és kritikai szellemnek az egyre szaporodó perek sem kedveznek, kezdenek az *elbürokratizálódás* jegyei mutatkozni a forradalmi állam gépezetében.

Mindez azonban ekkor még inkább csak a felszín alatt érlelődik. 1793-nak, *a forradalom nagy esztendjenek* fő jellemvonása mégiscsak az, hogy a

jakobinus diktatúra rendkívüli erőfeszítésekkel megteremti a katonai győzelmek feltételeit, a kibékíthetetlen ellentmondások ellenére egységbe tudja fogni a forradalom erőit, és az igazságos rend reményével tölti el a tömegeket.

Ez az oka annak, hogy *1793* emléke még évtizedekkel a forradalom után is eleven maradt a nép legjavában, egy megvalósítható jövő ígéreteként élt tovább.

Túlzók és engedékenyek

1793 utolsó hónapjában Camille Desmoulins új lapot indított. A Vieux Cordelier (a lap címe, az Öreg Cordelier, a már említett forradalmi klubra utal) első számát – fontos mozzanat! – nemcsak barátjának, Dantonnak, hanem egykori barátjának, Robespierre-nek is megmutatta kinyomtatás előtt. Robespierre *nem* tiltakozott a lap megjelentetése ellen.

Hogy is tiltakozott volna, amikor részben elveivel és teljes mértékben szándékaival nagyon is megfért mindaz, amit Desmoulins írt az hébertisták *ellen.* Egy Robespierre-nek elkerülhetetlenül arra a gondolatra kellett jutnia, hogy a veszettek túlzásait *kívülről* gerjesztik, éppúgy, mint a Vendée lázadásait. *Örülnie kellett,* amikor a saját szavait olvasta Desmoulins-nál is: „Pitt ütegeket cserélt… most túlzással készül végrehajtani azt, amit a mérsékeltséggel nem tudott…” Magyarul: az angol miniszterelnök előbb a girondiakat pénzelte a forradalom ellen, most az hébertistákat.

Megmondtuk, hogy az hébertisták sok túlzása ártott a forradalomnak; most határozottan állapítsuk meg viszont azt is, hogy több mint másfél század tudományos vizsgálódásai során *egyetlen* bizonyító értékű adatot nem lehetett előkaparni arra, hogy Pitt aranyai vadították volna meg Hébert, Chaumette, Roux vagy akár Cloots indulatait. A Párizsba özönlő külföldiek, sőt a franciák között voltak ügynökei, de aligha is tudott volna ilyeneket toborozni a községtanács vezetői között.

Robespierre idealisztikus tanai következtében nem értette, hogy igazi *tömeg*mozgalmakat csak igazi társadalmi szükséglet hívhat életre, külföldi arany önmagában sosem; s amellett mind őt, mind Desmoulins-t elragadta az általános gyanakvásnak az a félelmetes légköre, amelyet végső fokon az

ellenforradalmi lázadások teremtettek; azok a lázadások, amelyeket csakugyan a külföld *is* szított.

A politikában minden rögeszme önpusztító. Desmoulins-nek hamar tapasztalnia kell majd, hogy ő is „Pitt ügynöke” lesz. Sőt a bűnös kör lezáródásaképpen majd Robespierre lefejeztetése után is elő fognak állni eszüket vesztett vagy tudatosan rágalmazó emberek, azt „bizonyítva”, hogy a Megvesztegethetetlen valójában a királyné ügynöke volt…

De ha a „pitti aranyak” rögeszméjét nem is ítélhetjük tudatos konstrukciónak, kevésbé van alapunk arra, hogy Robespierre ez ügyben követett *taktikáját* jóhiszeműnek tekintsük. Ő Danton és Desmoulins engedékenységét is veszélyesnek tartotta, de elfogadta szövetségüket az hébertisták ellen, hogy azután… de haladjunk sorjában.

Robespierre nemcsak hallgatólagos beleegyezését adta a Vieux Cordelier-hez, a jakobinus klubban személyesen támadta meg az hébertistákat, sőt megvédte Dantont is *azokkal* szemben. A naiv Desmoulins áradozott: „…Robespierre mennydörgő szavai után lehetetlen szót emelni Danton ellen…”

De amilyen elvakult volt e vád az hébertisták ellen, s amilyen vakon sétált be Desmoulins Robespierre csapdájába, oly tiszteletre méltó módon fogta fel a forradalmár küldetését. A Bastille bevétele előtti napokra emlékezve, büszke határozottsággal jelentette ki: „Akkor megvolt nálam a forradalmi merészség. Ma mint képviselőnek az a hozzám illő merészség, hogy nyíltan kimondjam véleményemet.” Egy forradalmár a forradalomban sem alázhatja hajbókoló bábbá magát – Desmoulins sem volt hajlandó ilyesmire.

De nemcsak a merészségét csodálhatjuk, logikájában is vannak cáfolhatatlan tételek. Arra a vádra, hogy ő a mérsékeltek híve, így felelt (utalva Robespierre hasonlatára, amely szerint a mérsékeltség és a túlzás szirtjei között középen kell haladni): „…menjen a köztársaság hajója… közel a mérsékeltséghez, akkor látni fogják, hogy segíteni fogom-e.” Vagyis: a respublika hajója a túlzások szirtjéhez *ment* közel, ezért vissza kell fordítani a helyes irányba, de ha a mérsékeltekhez *menne* közel, akkor ő, Desmoulins, a mérsékeltekre irányítaná a tüzet. Tárgyilagosságra törekvő ember nem tagadhatja, hogy a köztársaság 1793 decemberében nem a mérséklet szirtjeihez állt közel, épp ellenkezőleg…

Desmoulins ezért követeli a terror végét. Tacitushoz folyamodva, a római történelem párhuzamaival gúnyolja a terror túlzásait, de azután nyílt beszéddel is *megkegyelmezési bizottság* felállítását javasolja: „Ki akarjátok valamennyi ellenségeteket pusztítani a guillotine által; de volt-e ehhez hasonló eszelősség?" Túloz Desmoulins? Nem. Saint-Just tovább is ment *a valamennyi ellenség* kiirtásának követelésén, ő valamennyi közömbös és passzív meggyilkolását is sürgette – többször is. „Vihettek-e csak egyet is úgy a vérpadra – folytatta Desmoulins –, hogy minden barátja és rokona ne váljék ellenségetekké?… Ellenségeitek közül a gyávák maradtak köztetek; az erősek és vitézek kivándoroltak, vagy elvesztek Lyonnál és a Vendée-ben. A többi nem érdemli meg haragotokat."

Némely történészek mutatós szörnyülködéssel csapják össze kezüket az ilyen és hasonló desmoulins-i cikkek felett. Vagy azért, mert nem tudják igazában, hogyan is működtek Fouquier–Tinville esküdtjei, vagy mert nagyon is tudják, hogy jobb az ilyesmit dicsérni, abból nem lehet baj. Mi azonban ne ítéljük el Desmoulins-t. Bizonyított tény – maga Napóleon is meg fogja erősíteni ezt Szent Ilonán –, hogy néhány hónappal *később* már Robespierre is a terror megszüntetését tervezi. Így hát Desmoulins csupán két bűnt követett el: hamarabb állt elő, mint Robespierre, s *ő* állt elő, nem hagyva meg a lehetőséget a Megvesztegethetetlennek, ki egyre inkább Csalhatatlannak is kezdte képzelni magát, hogy egyedül ő szabja meg a forradalom menetét. Mivel Desmoulins-nak ez utóbbi bűnét mi nem tudjuk ellenforradalmi tettként ítélni, sőt úgy véljük, hogy a forradalmat nem szabad egyetlen ember bölcsességére bízni, vizsgáljuk meg az első bűnt: korai volt-e a terror megszüntetésének követelése? Nos, 1793 végére a köztársaság a belső lázadást leverte, és diadal diadalt követett a külső ellenséggel szemben is. Desmoulins terrorellenes szándékainak közlése és Robespierre ilyen irányú tervezgetései között semmiféle döntő fordulat a háborúban nem következik be. 1794 folyamán a terror fokozása helyett mindenképpen a terror leépítésén kellett gondolkodni. Nem találták még fel azt a történelmi zsebórát, amelyet előhúzva, pontosan meg lehetne állapítani egy-egy fordulat leghelyesebb időpontját. Ha Desmoulins órája mégis sietett kicsit, ez még nem olyan bűn, amelyet csak guillotine-nal lehetett sújtani.

Természetes, hogy az életben maradt arisztokraták lelkesedtek a Vieux Cordelier-ért. *Más* forradalmakból is bőven lehetne idézni példát arra, hogy

a legyőzött osztályellenség megkönnyebbült, amikor egy-egy könyörtelen *hadi*állapotot enyhébb időszak váltott fel. Az ilyen örömöket valóban csak a végtelenségig fokozott terrorral lehetne elfojtani. Robespierre sejthette ezt, tisztelte is Desmoulins-t, s ezért *az arisztokraták pártfogójának* bélyegzett egykori barátját így védte: „…ő egy rossz társaságba tévedt gyermek. El kell pusztítani az iratait… és megtartani a személyét. Én azt indítványozom, hogy égettessenek el az ő lapjai."

„Az elégetés még nem válasz" – vágott vissza Desmoulins gúnyosan. E szavakra, Voltaire halhatatlan szavaira a tömjénezéshez szoktatott Robespierre arca elkomorult. *Már* nem az az ember volt, aki ilyen hangot elvisel. Ha Desmoulins hibázott, azzal tévedett, hogy *ezt* nem ismerte fel…

„…megtartani a személyét…" Vajon ez is csak taktika volt Robespierre részéről? *Addig* akarta megtartani az „engedékenyt", amíg az hébertistákkal nem számolt le? Vagy őszintén szerette volna védeni Desmoulins-t, s csak annak makacssága akadályozta ezt meg? Nincs cáfolhatatlan bizonyítékunk egyik eshetőségre sem.

Desmoulins-ék előretörését s Robespierre taktikázását látva, a megijedt hébertisták felkelést terveztek a Közjóléti Bizottság ellen. Vagy legalábbis – ennyi mindenképpen biztos – ilyen felkelésről fecsegtek.

A Jóléti Bizottság volt a fürgébb, s megelőzte a községtanácsot. Nem volt nehéz, lévén, hogy ekkor még az ő oldalán állt a nagyobb erő. 1794. március 13-án éjszaka elfogták Hébert-éket, s melléjük csaptak néhány külföldi jakobinust, akik közt ma már alig tisztázható módon keveredtek a legjobb szándékú világforradalmárok és a kétes üzleti-politikai ügyek manipulánsai. A valóságosan elkövetett túlzásokat kiagyalt rágalmakkal vegyítették a háromnapos tárgyaláson.

Öt szekér vitte az hébertistákat a nyaktiló alá. Csoportjukat *bandá*nak gyalázták a nemesség és a burzsoázia osztályönzését tükröző történetírók, némely szocialista s főleg anarchista írók viszont egyedül bennük látták a forradalom igazi pártját. Elfogult túlzások mindkét oldalon. Az hébertisták a városi szegénység és a proletariátus legradikálisabb rétegeinek képviselői voltak egy olyan korban, amelyben fejlett osztályöntudat megteremtéséről s kivált *e rétegek tartós győzelméről nem lehetett szó.* Ezért tévednek azok, akik azt hiszik, hogy Robespierre-nek az hébertistákkal kellett volna továbbvinni a forradalmat. Tovább? De hová? A lehetetlenség szakadékába? A forradalom továbbfolytatására, a plebejus követelések

kielégítésére valóságos lehetőség nem nyílt. A történelmi mozgás nem a kistermelés erősítését, hanem a nagytőke kibontakozását segítette. Az hébertisták bukása történelmileg elkerülhetetlen volt. De annyi tény, hogy e bukásnál nem lett volna szabad épp Robespierre-nek buzgólkodnia. Már csak a saját érdekében sem… Mert tudnia kellett volna, hogy még szüksége lehet az Hébert vezette párizsi tömegek támogatására.

Március 24-én hullt le Hébert-ék feje. Minden beavatott érezte, hogy most a békülékenyek következnek. Dantonnak könyörögtek barátai, közeledjen Robespierre-hez. Az akkor már egy idő óta visszavonultan élő Danton találkozott is a Megvesztegethetetlennel. Desmoulins is igyekezett közvetíteni. Danton a jelek szerint eleinte taktikázni akart, de indulata elragadta, s megtámadta a Forradalmi Törvényszéket, melyet ő „a forradalom mellvédjének” szánt, s amelyet „mészárszékké változtattak”. Sok adatunk van arra, hogy Robespierre-nek is épp elég kifogása volt a terror túlzásai ellen, de most sértődötten kiáltott fel: „Halt-e meg csak egy ártatlan is?” „Ártatlanok?” – Danton gúnyosan kacagott fel, s ostorozni kezdte az igazságszolgáltatást, „mely Lyonban egy ágyúgolyóra, Nantes-ban a Loire folyóra bízta, hogy válogassa ki a bűnöst”. Annyira elkapta a hév, hogy személyében is megvádolta Robespierre-t, ki saját ellenségeit egyszersmind a köztársaság ellenségeinek tartja.

„Nem így van – felelte Robespierre –, és az a bizonyságom, hogy te élsz.”

Ha csak ennyit tudott védelmére felhozni, az nem sok, mert a *bizonyság* néhány nap múlva semmivé foszlott.

A balsikerű találkozó után barátai szökést ajánlottak Dantonnak, aki reménytelenül legyintett: „Hát elviheti az ember hazáját a cipője talpán?” Megadás és dac között hányódott, azzal áltatva magát, hogy „nem merik megtenni”.

De meg merték tenni. 1794. március 31-én éjszaka barátaival együtt lefogták Dantont és Desmoulins-t. A Közjóléti Bizottság Saint-Just jelentése alapján rendelte el a letartóztatást. Desmoulins nemrég azzal gúnyolta Saint-Justöt, hogy olyan méltóságteljesen hordja fejét, mintha valami oltáriszentséget cipelne a nyakán. „Gondoskodom róla, hogy Desmoulins viszont úgy hordja a fejét, mint Szent Dénes.” (Tehát a hóna alatt.) Gondoskodott is. Az emberi lélek ismeretében úgy vélhetjük, aligha gondolt arra, hogy iratai között van egy régebbi levele, amelyben ez

olvasható: „Keresse fel Desmoulins-t, ölelje meg nevemben, és mondja meg neki, hogy engem többé nem lát, hogy becsülöm hazafiságát, de őt magát megvetem, *mert* (!) a szívébe láttam, és tudom, attól fél, hogy elárulhatnám őt.” A fejlemények azt mutatják, Desmoulins mégis joggal félt Saint-Justtől.

Danton, Desmoulins, továbbá Westermann, augusztus 10-ének hőse és sok más jakobinus állt a bíróság előtt, köztük olyanok is, akik a pusztulás állandó réme elől forradalmárokhoz nem illő dáridókba menekültek, s ezek fedezésére sötét anyagi ügyekbe is bonyolódtak.

És most a per megrendezésének módszeréről.

Képzeljük el, hogy egy fiút lopás és anyagyilkosság vádjával állítanak bíróság elé. A kölyök kiemelt nagybátyja zsebéből száz forintot, ezt több tanú igazolja, így a bíróság a *másik* vádat, az anyagyilkosságot is *bizonyítottnak* tekinti. A vádat még az sem ingatja meg, hogy az anya él, sőt megjelenik fia védelmére… A tiltakozó vádlottba belefojtják a szót, és kivégzik.

Képtelen történet? Az. De voltak vádlók és bírák, akik képesek voltak ilyen módszerrel ítélkezni. Fouquier-Tinville közvádló, ki hivatalát rokonának, Desmoulins-nak köszönhette, épp ilyen ember volt. S ezúttal nagyon kellett igyekeznie, hogy a veszedelmes rokonságot elfeledtesse…

Amikor az elnök Danton adatait kérdezte, a vádlott büszkén válaszolt: „Én Danton vagyok, eléggé ismert a forradalomban. Harmincöt éves vagyok. Lakásom nemsokára a semmiség lesz, de nevem élni fog a történelem panteonjában.” „És én – vette át a szót Desmoulins – harminchárom éves vagyok, ami baljóslatú életkor a forradalmárokra nézve, mert a sans-culotte Jézus is ennyi idős korában halt meg.”

Így kezdődött a per. A palota körül nyüzsgő tömeg döbbenten hallgatta Danton mennydörgő hangját. Baljóslatú morgás jelezte, hogy ezúttal nem talál hitelre a vád minden szava. A második nap a hallgatóság már megtapsolta Dantont. A Jóléti Bizottság ekkor egy besúgó (vagy provokátor) jelentése alapján rávette a Konventot, fossza meg a vádlottakat a védekezés jogától, mert barátaik, Camille Desmoulins feleségének részvételével, felkelésre készülnek. A pert erőszakkal berekesztették. Az esküdtek többsége egyáltalán nem hitt a vád lényegében, abban tudniillik, hogy Dantonék vissza akarták volna állítani a monarchiát, de félelmükben, s mert választaniuk kellett Danton és Robespierre között, engedelmesen

szavaztak. 1794. április 5-én Dantont és elvbarátait kivégezték. „Mutasd meg fejem a népnek – mondta Danton a nyaktiló elé lépve. – Megérdemli.”

Néhány nap múlva, másokkal együtt, Hébert felesége és Desmoulins özvegye együtt ment a vérpadra. Hébert-né és Lucile Desmoulins meggyilkolásával a Forradalmi Törvényszék túllépett azon a határon, ameddig a történetíró még magyarázhat, és mentségeket kereshet.

Robespierre-t még tévedéseiben is áhítattal bámuló írók beszámolnak arról, milyen nehéz vívódások után szánta el magát hősük e leszámolásra. Meglehet, csakugyan vérzett Robespierre szíve, amikor nyaktilóra küldte Camille Desmoulins-t és feleségét, Lucile-t, kiknek gyerekét annyiszor ringatta a térdén. De nem tudunk elérzékenyülni *lelki* tusájától, inkább meghat minket, mondjuk, Desmoulins-né *halál*tusája. Robespierre gyötrődése számunkra csak annyiban érdekes, hogy közvetve ez is a fővádlottak mellett szól…

A Robespierre-kultuszon fáradozó történészek évtizedekig bújták a levéltárakat, hogy minél több terhelő bizonyítékot keressenek Dantonék ellen. Találtak is olyan adatokat, amelyek beárnyékolják Danton jellemét. Csakhogy épp azt az egyetlen valamire is komolyan vehető bizonyítékot nem lelték meg, amely azt igazolhatná, hogy Danton és Desmoulins külföldi összeesküvők utasítását követte, s a régi rend visszaállítására törekedett. Nem is lelhették meg, Robespierre sem tudott ilyesmiről. Mert ha *tudott* volna, egyetlen pillanatig sem vívódott volna a szigor és a baráti hűség között. Nem védte-e ő maga Dantont és kivált Desmoulins-t, kinek „személyét kímélni” akarta? Nem beszélt-e Dantonnal „még egyszer utoljára”? Hogyan állhatott le a Megvesztegethetetlen *tárgyalni* a külföldi összeesküvők által állítólag megvásárolt ügynökkel? Nem, Robespierre-nek a per előtti, alatti és utáni egész magatartása önmaga ellen szól, Danton mellett érvel.

Robespierre-nek azt is tudnia kellett, hogy Danton – az hébertistáktól eltérően – nem veszélyes, nem fog felkelést szervezni ellene. Danton minden jel szerint sokkal mélyebben ábrándult ki a terrorból, semmint valami véres kalandra szánhatta volna el magát. Forradalmisága csakugyan ellankadt. Megmaradt viszont önérzete, konok daca, kihívó őszintesége, nem volt hajlandó hajbókolni még Robespierre előtt sem, még a saját életéért sem. De ez talán még az önimádattól megszédült Robespierre szemében sem lehetett elég indok a nyaktilóhoz?

Nem is volt az. Ha Robespierre és Saint-Just erre a lépésre szánta el magát, annak (a tagadhatatlan személyi ellenszenvnek, a sértett hiúság és más tényezők mellett) elsősorban politikai oka volt: egyrészt maguknak akarták fenntartani annak meghatározását, hogy mikor kell véget vetni a terrornak, másrészt biztosítani akarták hátukat az hébertisták kivégzése miatt nyugtalankodó terroristáktól.

Billaud-Varenne, Collot d’Herbois, Fouché, Carrier és társaik rettegtek Desmoulins „megkegyelmezési bizottságának” még a puszta ötletétől is, mert arra kellett gondolniuk, hogy a kegyelmet majd az ő felelősségre vonásuk fogja követni. Egy olyan ember, mint például Carrier, a nantes-i vízbefojtogató, nem érezhette biztonságban magát addig, amíg egy Desmoulins lapot szerkeszthet. Robespierre *tudta,* hogy ezek az emberek mindenre képesek, s inkább velük szövetkezett Dantonék ellen, mint fordítva.

Erkölcsről, jogról, elvekről most nem beszélve, így követte el élete legnagyobb *politikai* hibáját. A terroristák nem azt vonták le Hébert és Danton ellentétes irányú peréből, hogy Robespierre őszintén velük tart (ami nem is volt igaz), hanem azt, hogy Robespierre gyenge, és elvesztette a fejét. Ami viszont egyre inkább igaznak bizonyult.

A terroristáknak tett engedménnyel Robespierre az utolsó előtti lépést is megtette saját elpusztítása felé. Hálából majd épp a megkímélt terroristák fogják végzetét beteljesíteni. Ha a lyoni és nantes-i események idején lefogja a véresszájúak kezét, most nem kellett volna félnie tőlük. Ha most nem riad meg tőlük, holnap nem bukik el csapásaik alatt. Így szüli egyik hiba a másikat.

Némelyek szerint Danton, amikor Duplay háza előtt vitte el a szekér, megfenyegette Robespierre-t, ki a zárt ablakon át is behallhatta a rémítő jóslatot: „Robespierre… követni fogsz!” (Romain Rolland híres drámája is e jelenettel kezdődik.) Mások kétségbe vonják, hogy így történt. Annyi azonban tény, hogy a bíróság előtt és a börtön foglyai között Danton többször is megjövendölte: magával fogja rántani Robespierre-t. „Ha lábaimat örökségbe hagyhatnám Couthonnak – mondogatta – és férfiasságomat a tehetetlen Robespierre-nek, egy ideig még kitarthatnának… – És hozzátette: –…a forradalmakban a diadal a gonosztevőké marad.”

Ha másoktól nem, a börtönökbe szép számmal beépített besúgóktól Robespierre-nek értesülnie kellett e jóslatról. Legbelül sejthette is, hogy Dantonnak igaza lesz.

Figyeljük meg utolsó hónapjait. Mintha bűvöletben élne.

Thermidor

A fenségestől a nevetségesig csak egy lépés – fogja majd mondogatni Napóleon. A Konvent, sok nagyszerű határozat elrendelője, akkor tette meg ezt a lépést, amikor „elismerte" a *Legfőbb Lény* létezését és a lélek halhatatlanságát. Május 7-i beszédével Robespierre vette rá a Konventot e határozat kimondására. 1794. június 8-án pedig meg is tartották a Legfőbb Lény ünnepét. Robespierre nemrég még okos szavakkal ítélte el a vallásos túlzókat és a vallásellenesség túlhajtóit: „Aki erővel megakadályoz egy misét, éppoly fanatikus, mint az, aki részt vesz rajta."

De milyen fanatikus az, aki a régi helyébe új misét talál fel?

Az új misét David festő rendezte meg, természetesen a Legfőbb Lény legfőbb francia képviselőjének elgondolása alapján. Előzőleg Robespierre-t választották a Konvent elnökévé, de ő nem annyira elnökként, mint inkább vallásalapítóként viselkedett. Az ünnepély első része a Tuileriák egyik kertjében játszódott le. Itt egy papírlemezből készült szoborcsoport állt, a viszálykodás, az ateizmus és az önzés rút szellemét jelképezendő. Égszínkék frakkjában, diadalmas zene közepette, fáklyájával e szobrokat gyújtotta meg Robespierre, hogy a hamvakból kiemelkedhessék a Legfőbb Lény megértéséig szárnyaló bölcsesség jelképe. David jobb festő volt, mint fizikus, s így a mutatvány nem sikerült tökéletesen: a hamuból kicsit kormosan emelkedett ki a Győzelmes Értelem.

De ne ironizáljunk egy nagy hatású politikus lehangoló hanyatlásán. Az ateizmust kiátkozó s a Legfőbb Lény tiszteletét elrendelő Robespierre indokait próbáljuk inkább felfedni.

Robespierre ekkor már számolt a közelgő győzelemmel. A tömegek *anyagi* kielégítésének módját nem látva tisztán, legalább az új rend *erkölcsi* alapjait szerette volna biztosítani azzal, hogy kötelezővé teszi a Legfőbb Lény tiszteletét, az erény kultuszát. Azt is remélhette, hogy visszaadván az istenséget a francia népnek, önmagát is magasabbra emelheti a nép

szemében. Az ünnepélyen úgy is viselkedett, mint a kiválasztott: néhány lépéssel a Konvent előtt haladt, fennkölt ábrázatot öltve.

A Konvent – két éve sincs még – izgatottan tiltakozott az ellen, hogy elnökét különleges kiváltságok illessék meg. Az egyenlőség szelleme ekkor még olyan eleven volt, hogy érzékenyen jelzett minden kultikus kilengést. Robespierre a Legfőbb Lény főpapjának szerepében épp ezért csak a szándékolttal ellentétes hatást érhetett el. Állítólag Billaud-Varenne, ez a vad, de őszinte jakobinus nem is nyelte le felháborodását e főpaposkodás láttán.

És a nép? A városi és falusi dolgozók nagy része bizonyára vallásos lehetett. De nem a Legfőbb Lény elvont kultuszára, hanem a bűnöket megbocsátó, túlvilági Paradicsomba vezérlő, katolikus Úristenre volt szüksége. Legfőképpen pedig kenyérre, amelyet sem a misék, sem a guillotine nem pótolhat. Így hát a népet nem elégíthette ki az új isten: egy részének a régi, más részének pedig semmilyen isten nem kellett.

Robespierre-nél a politikai számítás mellé gyakran keveredtek homályos, irracionális törekvések is. Nem sokkal a Legfőbb Lény ünnepe előtt így beszélt a Konventban: „Én már megmondtam nektek, hogy miután megsemmisítjük a cselszövényeket, megverjük az ellenséget, bennünket legyilkolnak… A zsarnokok katonái a porba haraptak, az árulók a vérpadon vesztek el, de a gyilkot ellenünk is meghegyezték.” Így látva előre a saját végzetét is, talán arra gondolt, hogy pusztulása előtt a Legfőbb Lény tiszteletének elrendelésével kijelöli az erényállam útját, és méltó módon köszön el a forradalomtól? Ha erre gondolt, rosszul számított.

De minden egyéb az ő jóslata vagy inkább előérzete szerint alakult. A zsarnokok katonái csakugyan a porba haraptak, s Robespierre ellenségei is hegyezték a gyilkot.

Június 26-án a köztársaság csapatai Fleurus mellett kegyetlenül megverték a koburgi herceg hadseregét. Pichegru Hollandia felé tört előre, Jourdan a Rajna bal partján űzte tovább az ellenséget. A poroszok és az osztrákok minden fronton kétségbeesetten vonultak visszafelé. A harcokban rendkívüli erélyével megint kitűnt Saint-Just (bár vak gyanakvásában épp itt fogatta el Hoche-t, a wissembourg-i győzőt). De ezek a személyi kérdések immár háttérbe szorulnak: a győzelem megérlelte a forradalom új fordulatát.

E fordulat – többször jeleztük előre – elháríthatatlan volt. De egy általános szükségszerűség mindig a szeszélyes, véletlenszerű események szövevényén töri magát keresztül. Ilyen véletlen volt az is, hogy Tallien már említett spanyol szerelmét lecsukták, s az elbájolt követ mindenáron meg akarta menteni kedvesét. Ahhoz, hogy a spanyol bankár leányából Madame Tallien lehessen, a letartóztatását aláíró Robespierre-nek meg kellett halnia. De Tallien, ez az önmagában középszerű cselszövő, gondolni sem mert volna összeesküvésre, ha nem lett volna biztos a Fouché-fajta legvéresebb terroristák és a Barras-szabású korruptok Robespierre elleni gyűlöletében. Még Carnot-ra is számíthatott, ki nemegyszer kikelt a „nevetséges diktátoroknak” gúnyolt Robespierre és Saint-Just ellen. De az egész Konvent összefogása sem lett volna elég, ha a nép Robespierre mögé áll. De nem unta-e meg Párizs a terrort és a nélkülözést? Mit fognak szólni a munkások az újabb bérmaximáláshoz, amelyet – ismét egy „véletlen” – épp thermidor havának 5. napján rendeltek el az ő rovásukra?

Robespierre, érezve a veszélyt, de nem sejtve annak méreteit, betegségtől is gyötörten alig bírta már a forradalom öt esztendejének súlyát: idealisztikus erényprogramjával egyszerűen nem tudta felfogni, mi történik körötte. Gyakran maradt távol a hivatalos ülésektől, de amikor megjelent, szerencsétlen ügyet védett, mint például a hírhedt *prairial havi törvény*t. A javaslatot Couthon terjesztette a Konvent elé, amely engedelmesen megszavazta, hogy ezentúl nem kell védő, előzetes kihallgatás sem, elég, ha a törvényszéknek „tényleges *vagy* (!) erkölcsi bizonyítékai vannak”. Az ellenség meghatározását úgy tágították ki, hogy mindenki belefért: „Akik rontják az erkölcsöt…, …akik megrontják a közfelfogást…” Egyszerűbb lett volna, ha a törvény helyett pusztán Couthon magyarázatát emelik törvényerőre: „Ne sokat teketóriázzunk a haza ellenségeivel, elég, ha felismertük őket, nem büntetni, hanem megsemmisíteni kell mindannyiukat.”

Minél inkább vonakodtak az emberek Robespierre erényállamától, a Megvesztegethetetlen annál jobban meg akarta rémíteni őket. Minél hevesebben tombolt a terror, annál nagyobb lett a vonakodás. A prairiali törvényt követő másfél hónap alatt 1285 halálos ítéletre csak 278 felmentés jutott, míg a megelőző 45 nap alatt 577 elítélt mellett 182 vádlott kapott felmentést…

A megrémült Konvent legalább annyit szeretett volna elérni, hogy saját tagjait ne lehessen előzetes határozata nélkül lefogatni, vagyis egyfajta mentelmi jogot akart biztosítani önmagának. De Robespierre fenyegető beszédével keresztülvitte a törvény módosítás nélküli elfogadását. Ez volt az utolsó győzelme, egyszersmind a bukás közvetlen előjátéka. Ettől kezdve minden képviselő úgy érezhette, hogy Sanson hóhér – Damoklész kardjánál veszedelmesebb – kése lebeg a nyaka fölött. Az egymással versengő bizottságok, a leszámolásra készülő összeesküvők halállistákon gondolkodtak, kifelé azonban a testvéri egység hazug látszatát igyekeztek fenntartani. Amikor egy hatalom ilyen állapotba jut, megérett a pusztulásra.

De a megbénított Konvent még mindig nem mert nyíltan kiállni. Robespierre maga siettette a végzetet azzal, hogy a köztársaság II. évének thermidor 8. napján, vagyis 1794. július 26-án kemény beszédben leplezte le a harácsoló terroristákat. Most, hogy a prairial havi törvénnyel a szó szoros értelmében féktelenné tette a terrort, biztosítani akarta, hogy a rémuralmat csak „erényes" emberek gyakorolhassák. Ő, aki nemrég még felháborodottan utasította vissza Dantonnak azt a vádját, hogy a forradalom bíróságai ártatlanokat is megölnek, most Danton érveivel támadta „a szörnyetegeket", kik „meggyűlöltették a Forradalmi Törvényszéket". Késő felismerés, erélyes szavak, erélytelen fellépés: a kilátásba helyezett tisztogatás határait nem jelölte ki, csak egy-két nevet említett. Politikai érzéke immár megszűnt. Ha megnevezi minden főbb ellenségét is, a Konvent talán kiszolgáltatta volna őket is, de az általános vádaskodás egységbe kovácsolta a Konventot.

„Ideje már, hogy megmondjuk az igazat – kiáltotta az egyik képviselő –, egyetlen ember bénította eddig a Nemzeti Konvent akaratát, és ez az ember Robespierre!" Billaud-Varenne már a nyílt ellenszegülés hangját ütötte meg: „Ha nincs véleménynyilvánítási szabadság, inkább holttestemen keresztül kerüljön a nagyravágyó zsarnok uralomra, semhogy hozzájáruljak e gaztetthez hallgatásommal."

A Megvesztegethetetlen elszokott már a vitáktól. Este bőszülten rohant a jakobinus klubba, hogy ott mártírpózokkal hangulatot keltsen maga mellett. Szókratész méregpoharát emlegette, amelyet hajlandó lesz kiüríteni, valójában azonban ellenfelei megsemmisítésére szólított fel. „Robespierre – rajongott David –, én is veled iszom a bürökpohárból!" A francia festészet szerencséjére David nem sietett Szókratész példáját követni, de az ilyen

felbuzdulás alkalmas volt arra, hogy megtévessze Robespierre-t győzelme bizonyossága felől.

De amíg Saint-Just – az ő útmutatásai alapján – az újabb vádbeszéden dolgozott, ellenfeleik jobban használták ki az éjszakát: megnyerték maguknak a Konvent főbb szószólóit.

Másnap, thermidor 9-én délelőtt tizenegy órakor kezdődött a Konvent ülése. Saint-Just fel akarta olvasni vádbeszédét, de beléfojtották a szót. Tallien, Billaud-Varenne és a többiek egymásnak dobták a végszavakat, mint a színészek. Robespierre-t a „Le a zsarnokkal!” kiáltások elhallgattatták. Végső erejével túl akarta harsogni a hangzavart: „Utoljára kérdem, gyilkosok elnöke, megadod-e a szót?” Dantonnak egy megmaradt barátja elnökölt éppen, vadul rázva a csengőt – éppúgy, ahogy Herman, a törvényszék elnöke csengettyűvel igyekezett elnémítani Dantont. De Robespierre most még dantoni hanggal sem tudta volna túlharsogni a Konventot. Rekedten fulladozva, összetörten vánszorgott helyére, míg Dantonnak egy másik híve üvöltött felé: „Szerencsétlen, Danton vére fojtogat!”

Tallien tőrével hadonászott a szószéken, mindenki ordított, míg végre egy eddig fel sem tűnt képviselő, Louchet merte kimondani az annyira várt mondatot: követelte „az uralkodó” letartóztatását. Az ifjabb Robespierre felpattant helyéről, kérve, hadd osztozhassék bátyja sorsában. Saint-Just és Couthon ellen is kimondták a letartóztatási határozatot. Duplay veje, az ifjú Lebas állt még a foglyok mellé. Robespierre kétségbeesve látta, hogy ennyi híve maradt a hatalmas Konventban, amely nemrég még megalázkodott előtte. „A köztársaság elveszett – kiáltotta –, a banditák diadalmaskodnak!”

E pillanatban aligha gondolt arra, hogy Danton szavait variálja: „…a forradalmakban a diadal a gonosztevőké marad…”

Délután öt óra volt. Az idegekre nehezedő hőség még nem enyhült.

A községtanács és Hanriot meghúzatta a vészharangokat. Hanriot, aki június 2-án oly büszkén leckéztette meg a képviselőket, ismét a Konvent ellen akart vonulni. De előbb szerette volna kiszabadítani a foglyokat. Annyira ittas volt azonban, hogy a Konvent emberei könnyűszerrel elfogták.

Ekkor lépett a színre Coffinhal, akit Lavoisier peréből ismerünk. Tüzérekkel indult a foglyok kiszabadítására. Hanriot-t ki is ragadta, de a többieket ekkor már külön börtönökbe vitték. Ha Coffinhal nemcsak bátor,

hanem gondolkodik is, most szétveri Robespierre ellenfeleit, akik még nem tudtak kellő erőt gyűjteni. De nem gondolkodott. A Konvent kihasználta az időt: Barère javaslatára törvényen kívül helyeztette a lázadókat, s Barras-t megbízta leverésükkel.

Közben a börtönök nem akarták befogadni a Hegy vezéreit, akik viszont erőnek erejével ülni akartak. Couthon talán érthetően félt a harctól, hisz béna volt. De Robespierre? Azért félt, mert a lelke bénult meg? Végre elszánták magukat, hogy csatlakozzanak híveikhez, de a Városházán is meddő vitákkal és kiáltványok szövegeztetésével pazarolták az időt.

Kezdetben 18 szekció állt a Konvent mellett, 13 Robespierre mögött, 17 habozott, tartózkodott, vagy egyszerűen részvét nélkül figyelte a küzdelmet, amelyet a néptől elszakadt vezetők hatalmi marakodásának ítélt. Az éjszaka során – a „lázadók” törvényen kívül helyezése miatt – ez az arány tovább romlott Robespierre kárára, a Konvent javára. Amikor hajnali két óra körül Barras végre támadni mert a községtanács ellen, különítménye a Grève téren alig talált ellenállókat. Az „Éljen Robespierre!” jelszóval őket is megtévesztette Bourdon, ki a balszárnyat vezette, s így váratlanul csaphatott le az ellenfelekre.

Az ifjú Robespierre kiugrott az ablakon (lábát törte), Lebas öngyilkos lett. Valószínű, hogy Maximilien Robespierre is maga ellen fordította pisztolyát, de a vallomások ellentmondóak. Az egyik csendőr azzal dicsekedett később, hogy ő lőtte le Robespierre-t. Mindenesetre a golyó nem ölte meg, az állkapcsát roncsolta szét. Saint-Just néma büszkeséggel adta meg magát.

A nap hátralevő részét a Jóléti Bizottság előszobájában szenvedte végig Robespierre. Kendővel kötötték át összezúzott arcát, amelyet alvadt vér éktelenített el. De Fouquier-Tinville így is felismeri, s ennyi elég is – ki lehet végezni.

Alkonyatkor vitték őket a nyaktiló alá. Épp annyian voltak, mint a Gironde vezetői: huszonketten. Ők nem készültek hatásos utolsó mondatokra, nem volt mit szólniuk a tömeghez, amely őrjöngő mámorban hömpölygött a szekerek, majd a nyaktiló körül. Némán haltak meg. Csak egyetlen ordítás hallatszott, Robespierre-é: fájdalmában üvöltött fel, amikor a hóhér letépte a kötést szétroncsolt álláról.

E rettenetes jajszóval ért véget a jakobinus diktatúra. De a rémuralom tovább tombolt, most már csak saját híveit tizedelte. Robespierre-ék

meggyilkolása után, a következő napon újabb 71 áldozat feje gördült a fűrészporos kosárba – a községtanács embereié, akik felkeltek Robespierre mellett.

Mit gondolhatott Robespierre és Saint-Just a halál előtti órák dermesztő némaságában, amíg az egyik talán, mert nem tudott, a másik, mert nem is akart megszólalni, megadón várt sorsára? Nem tudhatjuk. Saint-Just talán arra gondolt, hogy iratai között, a szétszórt cédulákon ott lapulnak „a köztársasági intézményekről” szőtt álmodozásai. S köztük a könyörtelen vallomás: *„A nagy emberek nem ágyban halnak meg.”* Igen, őt is bántotta az az „egy gondolat”, amely majd magyar követőjét is a hősi halálig ragadja. Saint-Just is úgy készült a mártírhalálra, mint Petőfi. „A körülmények csak azok számára súlyosak – írta –, akik visszariadnak a sírtól. Én vágyom a sír, a gondviselés e jótéteménye után, hogy ne legyek többé szemtanúja a hazám ellen, az emberiség ellen tervezett büntetlen gaztetteknek. Bizonyára nem nagy dolog lemondani az olyan szerencsétlen életről, amelyben arra vagyunk kárhoztatva, hogy a bűn cinkosaként vagy tehetetlen tanújaként tengődjünk… testem üldözhetik, sőt meg is ölhetik. Ámde nem tudják elragadni tőlem azt a független létet, melyet megteremtettem magamnak a századokban és az egekben…”

Okunk van azt hinni, hogy a halálra várakozók ilyen gondolatokkal erősítették magukat az utolsó próbára. De ne akarjuk megfejteni a megfejthetetlent, próbáljuk inkább utolsó *tetteik* vagy inkább tehetetlenségük titkát megtalálni.

Némelyek szerint azért haboztak oly sokáig a községtanács kínálta védelmet elfogadni, mert a törvényesség embereiként tiszteletben akarták tartani a Konventot. De ama június 2-án a Robespierre-ék nevében beszélő Couthon egyáltalán nem vonakodott elismerni Hanriot-nak a Konvent ellen szegezett ágyúit; ugyan mitől lettek volna olyan törvényesek most, amikor nem a mások kiszolgáltatásáról, hanem saját életükről volt szó? Valószínűbb, hogy Robespierre, ki a szószék és nem a felkelések embere volt, egyszerűen elvesztette lelkierejét és elhatározóképességét. Ennek viszont az lehetett az oka, hogy nem hitt már a győzelem lehetőségében.

Tanítványának és barátjának jegyzetei között olvashatjuk e mondatot: „A forradalom megfagyott.” Nemcsak Saint-Just érzett így, Robespierre is. Thermidor 9-ének délutánján azért tétováztak, mert homályosan úgy érezhették, már egy újabb felkeléssel sem lehet a megfagyott forradalmi

szellemet új életre melegíteni. Egy időre talán megmenthetnék magukat, de utána csak újabb vérontás s újabb thermidor következhetne. Talán azt is megérthették, hogy mások kivégeztetése helyett immár csak saját halálukban lelhetnek igazolást a történelem előtt.

Bárhogy volt is, velük a forradalom legkövetkezetesebb vezetői tűntek el a színről. Lehetetlen volt győzniük, de vereségüket saját maguk is siettették. Ezért nem tarthatunk azokkal, akik *egyedül* bennük látják a forradalom igazi megtestesítőit.

Egyetlen ember akkor sem sűríthetné magába a forradalom eszményét, ha bölcsebb és határozottabb lett volna, mint Robespierre.

Némelyek olyan fokig azonosították az ügyet Robespierre-rel, hogy thermidorral befejezettnek tekintik magát a forradalmat is, sőt a burzsoázia „ellenforradalmáról” beszélnek. Kusza gondolkodásról tanúskodik e fogalom. Egy polgári forradalom ellenforradalmát azok képviselik, akik a feudális rendet akarják visszaállítani. A thermidoristáktól mi sem állt távolabb, mint ez a szándék. Egyszerűen meg akarták szabadítani a forradalmat egy olyan irányzattól, amely a győzelemhez szükséges volt, de a diadalok után kínossá vált.

Nemcsak banditák győztek thermidorban, mint Robespierre hitte. De mindenesetre azoké lett a vezetés, akik a kellemetlen *plebejus szövetséges* maradványaitól is meg akartak szabadulni, hogy a forradalmat tisztára polgári útján vihessék tovább.

A Mocsár magába fullasztotta a Hegy csúcsait, de a Hegy kisebb szirtjei buzgólkodtak leginkább a ledöntésben. Billaud-Varenne-ék ekkor még nem is sejtették, hogy Robespierre-t feláldozva, saját bukásukat készítik elő. De Tallien és Barras sem gondolták volna, hogy cselszövésükkel valójában valaki másnak játszanak kezére.

Annak a fiatal tábornoknak, aki most egyelőre szintén börtönbe került mint az ifjabb Robespierre barátja és pártfogoltja… S aki hamarosan kiszabadul a fogságból, hogy beteljesítse – és megsemmisítse a forradalmat.

A sans-culotte-ok veresége

Hogy milyen egyetemes volt az elégedetlenség Robespierre-ék hatalmával szemben, legbeszédesebben Babeuf magatartása bizonyítja. Ez a

minden tekintetben feddhetetlen forradalmár őszintén hitte, hogy thermidor 10-e „a szabadság újjászületésének” lesz dátuma. De hamarosan ki kellett ábrándulnia.

Robespierre ellen egykori hívei is összeesküdtek. Most nem sokáig élvezhették a sikert. A Konventban a Mocsár, az országban a tulajdon békés élvezetére áhítozó burzsoázia „Robespierre uszályával” is le akart számolni. Az utcákat ellepték a bosszúszomjas „aranyifjúság” rövidnadrágos, térdharisnyás, hosszú hajú seregei, megtámadták a jakobinusok gyűléseit. A szalonokban a kiszabadított s *Madame* Tallienné lett spanyol bankárlány hódoltatta híveit, bő fehér ruhája az övtől kezdve nyitva volt, az öv a mell alatt szorította át a testet. Meztelen lába ujjára gyűrűt húzott. A nyaktiló uralmának éveit a mámor hónapjai követték: még a temetőkben is táncoltak, a *túlélők* fékevesztett örömével.

Babeuf kétségbeesve tapasztalta, hogy a szabadság újjászületése helyett a sans-culotte-izmus haldoklása kezdődik el. Carrier-t, a nantes-i vízbefojtogatót bíróság elé állították, de ez a konok terrorista elszántan és nem alaptalanul hivatkozott arra, hogy a Konvent utasítására cselekedett. „Mindenki bűnös – kiáltotta –, még az elnök csengettyűje is!” De azért kivégezték, úgyszintén Fouquier-Tinville-t is. Bezárták a jakobinus klubot, kiengedték viszont a girondi képviselőket, akik vezetőik letartóztatása ellen tiltakoztak, s akiket különben épp Robespierre mentett meg a vérpadtól. Az ily módon még inkább jobbra tolódó Konventnak el kellett jutnia addig a pontig, ahol Billaud-Varenne, Barère és Collot d’Herbois thermidoriánus érdemei többé nem feledtethették jakobinus múltjukat. Vidéken vendée-i méretekben tombolt a terror, de most a köztársaság biztosainak tehetetlen vagy éppen bátorító jelenléte mellett a jakobinusokat öldösték.

„Csak a halottak nem térnek vissza…” – szerette mondani Barère. De most jó lenne, ha a halottak vissza tudnának térni. Jó lenne, ha Danton felemelné bömbölő hangját a fehérterror ellen, ha Saint-Just haddal indulhatna a lyoni papok ellen, akik egyházi díszben nézik végig, amint híveik vizsgálat és ítélet nélkül, baltával mészárolják le a börtönök jakobinus foglyait.

De a halottak csakugyan nem térnek vissza. S az élők közül is csak Carnot-ban s néhány barátjában van annyi becsület, hogy védeni merészelik azokat, akikkel a Jóléti Bizottságban *együtt* tevékenykedtek *a Konvent jóváhagyásával*. Carnot szava és a vádlottak thermidori „érdemei” csak

annyit nyomnak a latban, hogy a vérpad helyett számkivetésbe mehetnek. Collot hamarosan meg is hal az Ördög-szigeten, Billaud pedig – büszkén visszautasítva majd Napóleon kegyelmét – Haiti szigetén gondolkodhat, érdemes volt-e Robespierre megbuktatásán fáradoznia.

Aligha valószínű, hogy a párizsi nép túlzottan sajnálta a magasra emelkedő s onnan a mélybe zuhanó vezetőket. Annál jobban izgatta az assignaták teljes elértéktelenedése, a katasztrofális áruhiány és az áremelkedés nyomorba döntő üteme.

Babeuf nyilvánosan megbánva, amiért örült Robespierre bukásának, felkelésre szólította a népet. Babeuföt lecsukták. A külvárosok pedig kétségbeesett tüntetésekkel, majd felkelésekkel akartak javítani helyzetükön.

Még egy év sem telt el Robespierre halála óta, amikor 1795. május 20-án hajnalban a Saint-Antoine és a Saint-Marceau negyedben ismét megszólaltak a vészharangok. Délelőtt tíz órakor már a Konvent elé értek a dobszóra vonuló első asszonycsapatok. Délutánra a tüntetőknek sikerült benyomulniuk a Konventba. Egy képviselőt megöltek, fejét lándzsára tűzték, s e vad kavargásban egy tüzér felolvasta *A nép felkelése* című programot. A képviselők egy része elmenekült, más része megszavazta a felkelők követeléseit, amelyek az ármaximálást és a forradalmi terror visszaállítását sürgették.

Diadalmámor fogta el a tömeget, amely azonban nem tudta a harc eredményeit szervezetten védeni. Éjfél előtt fél órával a Konvent-barát alakulatok szuronyrohammal megfutamították a felkelőket.

Másnap a felkelők ismét megrohamozták a Konventot. Ágyúikat a Tuileriáknak szegezték, de nem merték elszánni magukat a döntő tettre. Hagyták, hogy a Konvent elnöke szóvirágokkal lakassa jól küldötteiket, ölelgetéssel szerelje le őket. A Konvent időt nyert, és a túlerő birtokában a következő napon fegyverletételre kényszerítette a felkelőket.

A megmozdulás arra volt jó a Konventnak, hogy tömegesen számolhasson le a plebejusokkal. Harminchatot küldtek a halálba közülük, másokat várfogságra, deportálásra, börtönre ítéltek. Az a hat hegypárti képviselő, aki a nép mellé állt a felkelés óráiban, az ítélet kihirdetése után közös öngyilkosságot kísérelt meg. Kézről kézre adták a tőrt. Hárman meg is ölték magukat, a másik hármat vérükben fetrengve cipelték a vérpadra.

Thermidor 9-én sokkal kisebb erő megmenthette volna Robespierre-éket (legalábbis egy időre); most a nagy erejű és ismételt felkelés sem sikerülhetett – késő volt, hiányoztak a hivatott vezetők is. A *prairiali felkelés* rádöbbentette a párizsi népet, hogy a hatalom immár szilárdan a burzsoáziáé. A Bastille elfoglalói a nagy nap hatodik évfordulója előtt kiszorultak a forradalom további történetéből. Ettől kezdve csüggedten vagy bizalmatlanul, részvét nélkül figyelték a hatalmasok marakodását.

„Önöknek végre biztosítaniuk kell a gazdag ember vagyonát – mondja hamarosan a Konvent egyik új nagysága. – A polgári egyenlőség, az minden, amit egy józan ember követelhet… Az abszolút egyenlőség agyrém…"

Az arisztokrácia maradványai ekkor még egy utolsó kísérletet tettek a polgári egyenlőség uralmának megakadályozására. A plebejusmozgalmak leverése azzal a reménnyel töltötte el őket, hogy a fő szövetségese nélkül maradt, zűrzavarral és pénzügyi nehézségekkel küzdő burzsoázia hatalmát belső felkeléssel szét lehet zúzni.

XVI. Lajos gyermeke közben meghalt, a király idősebb testvére, Provence grófja felvette a XVIII. Lajos nevet. Kiáltványban ígérte meg a rendek és az egyház jogainak helyreállítását.

Szerencsére a royalisták nem tudtak egységet teremteni maguk között. A Quiberonnál partra szálló emigránsokat a köztársaság csapatai 1795 júliusában szétverték, 748 angol egyenruhás foglyot agyonlőttek.

A királypártiak most Párizsban próbálkoztak. Vendémiaire 11-én (október 3-án) már hét szekcióban dúlt a harc a royalisták és a forradalom hívei között. A lázadók ostromolni kezdték a Konventot. Megint Barras kapott parancsot a védelem irányítására. Barras emlékezett még a megsemmisítő tűzre, amellyel egy fiatal tüzértiszt elűzte az angolokat Toulon alól. A fiatal tisztet thermidor után egy időre lecsukták, most éppen állástalanul ődöngött Párizsban. Leggyakrabban egy kivégzett tábornok özvegyének, Joséphine Beauharnais-nak szalonjában lehetett látni. Barras maga mellé vette az ifjú tábornokot.

Bonaparte, mert hisz róla van szó, erőddé alakította a Tuileriákat. Vendémiaire 13-án hajnalban kartácstűzzel fogadta a felkelőket, azután a szuronyroham következett. Este már elég volt vaktölténnyel lövetni a menekülő royalistákat.

A Konvent így mind a plebejus, mind a royalista támadással szemben megvédte magát. 1795 októberében, háromévi működés után feloszlott. Az új alkotmány értelmében két tanács kezébe került a törvényhozó hatalom: a *Vének* és az *Ötszázak* Tanácsáéba. A végrehajtó hatalmat pedig egy öttagú Direktóriumra, igazgatóságra bízták.

„Éljen a köztársaság!” – kiáltották a Konvent tagjai, mielőtt utoljára elhagyták volna az üléstermet. De hol volt már ekkor az a szilárd belső politikai erő, amelyre a köztársaság védelmét lehetett volna bízni? Belül és a frontokon egyaránt a hadsereg védte a köztársaságot.

Márpedig ha egy hadsereg ilyen kiváltságos helyzetbe kerül, akkor mindig „tartani kell a katonai befolyástól is, attól, hogy egy vállalkozó kedvű parancsnok egyszer csak megunja az alárendeltséget, és túlságosan nagyra tör. A történelem azt tanítja, hogy minden köztársaság így bukott el…”

Billaud-Varenne-t idéztük, ki már 1794 tavaszán ilyen tisztán látta a veszélyt. Csak azt nem értette meg, hogy amikor Robespierre ellen szövetkezik, épp a sans-culotte-izmus bukását készíti elő, s így maga is hozzájárul annak az egyetlen erőnek a felszámolásához, amely visszatarthatná a „vállalkozó kedvű parancsnokot”…

A Konvent utolsó ülésén kimondta, hogy a forradalom véget ért. De az ilyesmit határozatilag éppúgy nem lehet elrendelni, mint azt, hogy van-e Legfőbb Lény vagy nincs. A teret, hol nemrég a vérpad állt, hiába keresztelték el Place de la Concorde-nak, Egyetértés térnek, a külső ellenség, belül pedig a királypártiak és a jakobinusok fenyegette burzsoá nemzet messzebb volt az egyetértéstől, mint valaha.

A Direktórium és a tábornok

A royalisták vendémiaire-i felkelésének annyi haszna volt, hogy az új Direktórium, amelynek Barras lett a hangadója, csökkentette a jakobinusokra nehezedő nyomást. A burzsoázia értelmesebb politikusai megértették, hogy amíg eleven a monarchista veszély, végérvényesen nem számolhatják fel a jakobinizmust. Az Ötszázak Tanácsa által előterjesztett listáról a Vének Tanácsa öt olyan embert választott ki direktóriumi tagokul, akik a XVI. Lajos halálára adott szavazatukkel elkötelezték magukat a

royalista restaurációval szemben. Sieyès, aki a nehéz években éjjel a Gironde-nak adott tanácsokat, nappal pedig a Mocsárban lapult, most az ancien régime alatt hivatalt viselt nemesek száműzetésére tett indítványt, így bizonyítva, hogy nagy megalkuvásai ellenére is a forradalom lényegi vívmányainak embere maradt.

Az antiroyalista hullám sodrában Babeuf is kikerült börtönéből, sőt lapot alapíthatott. A viszonylag rövid fogság alatt Babeuf újra végiggondolta a forradalom menetét, s arra a meggyőződésre jutott, hogy a dolgozók mit sem várhatnak a burzsoáziától, csak a szegényeknek a gazdagok elleni általános felkelése vezethet el a társadalmi igazsághoz, a magántulajdon megszüntetéséhez. Barátjával, Filippo Buonarrotival, aki oldalágon Michelangelótól származott, sokat vitatkoztak: Babeuf megtért Robespierre-hez, Buonarroti mindig is hű maradt a Megvesztegethetetlenhez, akit még Duplay házában volt alkalma megismerni. Az *Egyenlők Összeesküvésé*vel egy kommunisztikus társadalom megteremtésére készültek, valószínű azonban, hogy nem nagyszámú híveik csupán egy nagy sans-culotte-visszavágásra vágytak. De nyilvános forradalmi propagandát folytatni a sajtóban s közben illegális felkelési bizottságot szervezni – *egyszerre,* csak kivételes helyzetekben lehet. A történelmileg még éretlen mozgalom alig kezdett szerveződni, árulás révén máris lelepleződött. 1796 májusában az összeesküvés főbb vezetőit elfogták, Babeuföt és Buonarrotit „írásaik között” találták meg rejtekhelyükön.

Különös eljárás vette kezdetét. A vádlottakat rácsos ketrecekben szekéren szállították át Vendôme-ba, a per színhelyére. A fegyveres alakulatok mögött a hozzátartozók haladtak, köztük Babeuf várandós felesége. A három napig tartó úton bántalmazták a foglyokat, de maga a per meglehetősen ragaszkodott a törvényes formákhoz. Sőt, A Főbíróság Lapja, Az Igaz és Érző Emberek Visszhangja címen hetvenhárom szám jelenhetett meg egy olyan újságból, amely a vádlottakat védelmezte. Babeuf néhány demokrata barátja katonai lázadást szervezett, hogy kiszabadítsa a foglyokat, de akciójukban a rendőrség keze is benne volt. A provokáció kitervelői jól számítottak – a lázadás kudarca megkönnyítette Babeufék befeketítését és elítélését.

Az Egyenlők vezetője megindító levelekben búcsúzott barátaitól, hozzátartozóitól. „Nem tudom, hogy van ez, de nem hittem volna, hogy

ilyen fájdalmas lesz lényem elmúlására gondolni. Akármit beszélnek, a természet mégis erős. A filozófia ad némi fegyvert, hogy küzdjünk ellene, de adónkat mégis le kell rónunk neki. Remélem azonban, hogy lesz elég erőm elviselni utolsó órámat úgy, ahogy kell…” A színpadi hősködés elhárítása, az igazság önkínzó vágya, a szerénység és az öntudat természetes egysége ragad meg ezekben a levelekben.

Babeuf, a nagy forradalom utolsó nagy forradalmára egyszersmind eljövendő forradalmak előfutárává nőtt élete végső éveiben.

Több mint egyesztendei fogság után, 1797. május végén fejeződött be rendkívüli pere. Csak az igazi babeufistákat ítélték el: Buonarrotit hat társával együtt deportálásra, Babeuföt és Darthét halálra. Ők ketten meg akarták ölni magukat, de a tőr nem ejtett halálos sebet. Kivégezték őket.

Buonarroti fogságát három évvel később Napóleon enyhíti házi őrizetre, majd el is engedik külföldre. Az öreg forradalmár meg fogja írni összeesküvésük történetét, s ezzel a jövő nemzetközi munkásmozgalmaiba menti át a francia forradalomból születő, de azon túl is mutató kommunisztikus eszméket.

De ha a jövő visszanyúl is majd hozzájuk, a jelen egészen más irányban fejlődik.

Babeuf halála előtt meg volt győződve arról, hogy a demokrácia utolsó veresége után már csak az ellenforradalom győzelme, „a királypártiak dühöngése” következik. Nem volt alaptalan ez a vélemény. Míg a pénzügyi csőd milliókat taszított nyomorba, a felső vezetés és körülöttük az üzérek, hadiszállítók serege elmerült az élvezetekben. A kormányférfiak közül Barras és Talleyrand, volt püspök járt az élen a korrupcióban és a nagyvilági dáridókban. A royalisták nem jogtalanul reménykedtek abban, hogy a köztársaság rothadt gyümölcsként fog elhullani. Ismét fellángoltak az angolok támogatta felkelések a Vendée-ban. A köztársaságnak sikerült Poroszországot békére kényszerítenie, de Anglia és Ausztria folytatta a háborút.

Kellett a győzelem – és kellett az idegen országok kincse is, hogy meg lehessen szilárdítani a háborúktól, polgárháborúktól kimerített köztársaságot. Carnot már korábban is megvetette a propagandaszólamokat, nem forradalmasítani, hanem hasznosítani akarta a megszállt országokat. Felismerte, hogy a beolvadások csak Franciaország ellen hangolják a felszabadított népeket, jobb bizonyos függetlenséget meghagyni nekik,

viszont könyörtelenül rájuk kell hárítani a háború költségeit: „Az ellenség költségén kell élnünk, nem azért törünk be, hogy mi vigyünk neki kincseket.” A direktoriális kormányzat alatt ez az elv végleg kiszorította „a forradalmi háború” elképzelését.

Az új, 1796. évi hadjárat tervét is Carnot dolgozta ki. Jourdannak és Moreau-nak Bécs ellen kellett volna nyomulnia, míg két kisebb hadseregnek az lett a feladata, hogy az Alpokban és Olaszországban fedezze a főtámadást. Hoche, aki Vendée-t újra, de még mindig nem véglegesen pacifikálta, „írországi hadsereget” szervezett Anglia sakkban tartására.

A tervet elfogadták, de a Direktórium váratlanul leváltotta az Olaszországba kinevezett parancsnokot, és Bonapartét küldte a helyébe. Megint elcsodálkozhatunk, mennyire nem tudják – bizonyos körülmények között – még értelmes emberek sem, hogy cselekedetüknek mi lesz a következménye. Bonaparte hirtelen kinevezése olyan katonai és politikai változásokhoz vezet majd, amelyek a Direktóriumot fogják a legjobban meglepni.

Pedig a döntésben a politika játszott a legkevesebb szerepet. Joséphine, a szép özvegy, aki egy ideig Barras iránt is gyengéd érzelmekkel viseltetett, s aki most boldogan fogadta a nála hat évvel fiatalabb Bonaparte rajongását, régi szerelmét rávette arra, hogy támogassa új szerelmét az olaszországi főparancsnokság elnyerésében. Barras meg is tette a magáét. Carnot is szívesen kötelezte le magának az ifjú „Vendémiaire tábornokot”, annál is inkább, mert az olaszországi mellékhadszíntér vezényletére egyik neves generális sem pályázott. Ez a front nem ígért sok babért. Joséphine, a női mesterkedések nagy tudója, Barras, a rothadtságaiban is gáláns életművész és még az okos Carnot is egyaránt szentül hitte, hogy a becsvágyó és lekötelezett tábornok engedelmesen követi majd parancsaikat.

Csodálatos érzékkel azt az embert választották ki pártfogoltjuknak, akit kivételes tehetsége, katonai tudása és lelkiereje épp az ellenkező szerepre, nem a kegyencére, hanem a diktátoréra tett alkalmassá.

1796. március 9-én Napóleon feleségül vette Joséphine-t, két nap múlva már Nizzában volt. Itt megértette, miért nem tolongtak vetélytársai ezért a kiküldetésért. „A hadsereg – írja Tarlé, Napóleon kitűnő életrajzírója – úgy festett, mint egy ágrólszakadt rablóbanda.” A vezetők loptak, csaltak, sikkasztottak, a katonák tolvajkodtak, de így is éheztek és fáztak. A tisztikar

felhördült arra a hírre, hogy – meglehetősen kétes úton-módon – egy huszonhét éves ifjoncot vezényeltek fölébe. De „a kis korzikai” nem tűrte a pusmogást. „Tábornok úr – mondta Augereau-nak –, ön egy fejjel magasabb nálam, de ha tovább is ilyen szemtelen feleletekkel fog megtisztelni, hamar kiküszöbölöm ezt a különbséget.” Az érv – a jelek szerint – hatott. Augereau később Napóleon egyik legkiválóbb marsallja lett.

Napóleon megértette, hogy mi fáj a hadseregnek, és mivel nyerheti meg a katonák szívét. Első kiáltványa a már erejüket-hitelüket vesztett forradalmi szólamok helyett nem is nagyon leplezetten a diadalmas rablás lehetőségét ígérte meg: „Katonák!… Meztelenek vagytok és éheztek. Sokkal adósotok a kormány, de most semmit sem tehetek értetek… Én a világ legtermékenyebb országába vezetlek titeket. Nemcsak becsületet találtok ott, hanem gazdagságot is. Katonák, olaszországi hadsereg katonái, lesz-e bennetek elég bátorság?”

Volt bennük. S ha néhol túl nehéznek mutatkozott a próba, Bonaparte a vakmerőségig kockázatos példamutatástól sem riadt vissza. A legrövidebb s egyszersmind legnehezebb úton, az Alpok tenger felőli oldalán át vezette hadseregét Olaszországba. A világ ámulva tanulta meg az ifjú tábornok nevét, ki hat nap alatt hat győzelmet aratott hatalmas osztrák–szárd hadseregek ellen. És azonnal diplomáciai diadalra tudta váltani katonai sikereit, mint aki pontosan tudja, hány halottért mit lehet követelni. Az osztrákokkal szövetséges szárd király fegyverszünetet kért már április végén.

Bonaparte most újabb győzelmi sorozattal a Pón túlra szorította vissza az osztrákokat, és a különböző olasz udvarokat sorban meghódolásra késztette. Május 10-én Lodi mellett megint személyesen kellett gránátosait egy híd elfoglalására vezetnie. Öt nap múlva már Milánóban volt, júniusban Murat Livornót, Augereau Bolognát szállta meg, miközben a vezér Modenába és Toscanába vonult be.

Mantova félelmetes erődítményeit kezdte ostromolni, amikor megtudta, hogy 35 ezres osztrák sereg indult ellene, Wurmser vezérlete alatt. Wurmser visszaverte Bonaparte két tábornokát is, áttörte az ostromzárat, és bevonult Mantovába, de a francia főparancsnok váratlanul egy másik osztrák sereg ellen fordult, amely el akarta vágni a franciák összeköttetéseit. Újabb három diadalmas ütközet következett. Wurmser ekkor kénytelen volt elhagyni

Mantovát – s vereséget is szenvedett Napóleontól Castiglione mellett. Az osztrák vezér, serege jó részét elveszítve, ismét Mantovába menekült, de az ostromló franciákat egy új osztrák hadsereg támadta hátba, báró Alvinczy József vezérlete alatt. A túlnyomó erővel érkező ellenséget Bonaparte Arcole mellett semmisítette meg az 1796. november 15-én kezdődő ütközetben. Itt is egy híd körül tombolt legvadabban az ütközet, a franciák háromszor foglalták el és vesztették el e stratégiai célpontot, s Bonapartének megint személyesen kellett vezetnie a rohamot. Tisztek és katonák egész csapata esett el a lobogóval előrerohanó Bonaparte körül, de a háromnapos csata végén Alvinczynak megvert sereggel kellett visszavonulnia.

Ausztria másfél hónapig készült a visszavágásra. Tanulva Bonaparte stratégiájából, összpontosították az egész osztrák haderőt, megint csak vesztükre: 1797 januárjában Rivoli mellett immár valóban megsemmisítő vereséget szenvedtek el. Alvinczy elmenekült, Wurmser megadta magát Mantovában.

Az olaszországi győzelmeknek az adott rendkívüli jelentőséget, hogy közben a Bécs ellen indított fősereget az osztrákok többször is megverték, Károly főherceg, Ausztria egyetlen igazán tehetséges hadvezére Jourdan csapatait szétzilálta, s Moreau-t is visszavonulásra kényszerítette. Moreau-nak azonban sikerült rendezetten hátrálnia, s megmentette seregét.

Bonaparte felismerte, hogy mit kell tennie. Noha az ő feladata eredetileg csak az volt, hogy a mellékhadszíntéren biztosítsa a fősereg előnyomulását, most maga indult Bécs ellen. A rémült császári udvar Károly főherceget küldte a franciák feltartóztatására, de 1797 tavaszán neki is meg kellett hajolnia Napóleon katonái előtt. A Burgban csomagolni kezdtek… Bonaparte a tőle megszokott eréllyel üldözte a főherceg seregét, de amikor április elején Ferenc császár fegyverszünetet kért tőle, azonnal engedett, mert tudta, hogy most, a sikerek csúcspontján kedvező békét diktálhat.

A Direktórium még azon merengett, kire bízza a tárgyalások vezetését, amikor Bonaparte már kidolgozta a feltételeket, majd Leobenban meg is kötötte a fegyverszünetet. Alig egy évvel az olaszországi hadjárat megkezdése után Bonaparte hadserege térdre kényszerítette a forradalmi Franciaország ekkor leghatalmasabb kontinentális ellenségét, Ausztriát.

Bonaparte megsarcolta a pápát is éppúgy, mint az olasz udvarokat: a puskaportól a műkincsekig mindent lefoglalt, amire seregének vagy a

kormánynak szüksége lehetett. Míg a köztársaság főseregei állandóan pénzt kértek a Direktóriumtól, Bonaparte ontotta a kincseket Párizsba. A Direktórium jobbnak látta, ha szemet huny a tábornok túlzott önállósága felett.

Az olaszországi sikerek ellensúlyozták a fősereg vereségeit. Az osztrákok fogcsikorgatva engedték át a Rajna-vonalat, elismerték Bonaparte itáliai hódításait, kárpótlásul viszont megkapták Velencét. Napóleon hidegvérrel felszámolta az ősi velencei köztársaságot, miután előzőleg a dózsék városát is kellően kiürítette… Az olasz hazafiak kétségbeesve szemlélték a nagy osztozkodást, de még így is sokan támogatták a Bonaparte által létrehozott *Cisalpin* (Alpokon inneni) *Köztársaság*ot, mert egy antifeudális francia függőséget is kedvezőbbnek ítéltek az osztrák elnyomásnál.

Bernadotte tábornok, ki később svéd király lesz, és meg fogja tagadni Napóleont, Triesztben elfogott egy Bourbon-ügynököt, s fontos okmányokat talált nála. Elküldte az aktákat parancsnokának, Bonaparténak, akit ekkor már – Tarlé szavaival – „minden körülmény, az apróbb-nagyobb véletlenek sorozata” ellenállhatatlanul röpített a csúcs felé. Az iratokból cáfolhatatlanul kiderült, hogy Pichegru tábornok, ki 1795-ben még győzelmeket szerzett a köztársaságnak, csatlakozott a royalista összeesküvőkhöz. Bonaparte Barrashoz továbbította a bizonyítékokat, s egyszersmind Augereau-t, egyik legkeményebb tábornokát is Párizsba irányította.

A royalisták törvényes választások révén erősödtek meg, de Barras természetesen nem engedhette meg, hogy az alkotmány segítségével döntsék meg az alkotmányt. Az 1797. szeptember 3-áról 4-ére virradó éjszaka Augereau ágyúival körülfogta a Tuileriákat. „Köztársaságiak vagytok?” – kérdezte az őrség katonáit. „Éljen a Direktórium!” – felelték a gránátosok, és beengedték Augereau-t, aki letartóztatta Pichegrut. A royalistákat és mindazokat, akik nem tanúsítottak kellő erélyt Pichegruékkal szemben, Guayanába deportálták. Carnot-ra is ez a sors várt volna (mert „a győzelem szervezője” vonakodott attól, hogy erőszakkal szorítsák vissza a jobboldalt), de Svájcba szökött „a száraz guillotine” elől.

Így hát nem volt elég, hogy Bonaparte a frontokon győzött, belül is megint ő segített visszaszorítani a royalistákat. Ekkor már elhatározta, hogy a fegyverszünetet békévé fejleszti. A bécsi udvar, amely egy kedvező párizsi fordulatban reménykedett, csalódottan vette tudomásul Pichegru

lelepleződését, a Direktórium győzelmét, de megpróbált a zöld asztalnál visszanyerni valamit abból, amit a csatamezőn elvesztett. Bonaparte azonban hajthatatlan volt. „Az ön birodalma – ordított az osztrák követre, felrúgva az asztalt, amelyen Nagy Katalin cárnő ajándéka, egy páratlan értékű porcelán készlet állt – egy kivénült ringyó, amely megszokta, hogy mindenki erőszakot tesz rajta!” A porcelán széttört, miként Ausztria ellenállása: a campoformiói béke – 1797 októberében – Bonaparte fegyverszüneti feltételeit erősítette meg.

„Ó, Szabadság hatalmas szelleme… te szülted Bonaparte tábornokot!” – rajongott a Direktórium egyik tagja. De mindez a nyilvánosságnak szólt. A köztársaság vezetői lelkük mélyén már érezték, hogy túl nagyra nőtt pártfogoltjuk, ki nem annyira a köztársaság engedelmes hadvezéreként, hanem olaszországi fejedelemként viselkedik.

Hátha még tudták volna, hogy Bonaparte ekkor már elvégezte magában a számvetést. Mint később maga fogja bevallani, egy álmatlan éjszakán, sátra előtt fel-alá baktatva, elgondolkodott azon, hogy miért éppen a Direktórium „ügyvédecskéi” számára hódítsa meg Európát. Miért nem azé a győzelem gyümölcse, aki kivívja a diadalt?

Amitől Robespierre félt, amit Billaud-Varenne megjövendölt, kezdett valóra válni: akadt egy „vállalkozó szellemű parancsnok”, aki nemcsak megunta az alárendeltséget, de ereje és tehetsége is volt ahhoz, hogy „nagyra törjön”. De Dumouriez-tól és Pichegrutől eltérően ez a messzire tekintő ember tisztában volt azzal, hogy a régi monarchiának végleg el kell pusztulnia. Csak annak az egyeduralomnak lehet jövője, amely elmozdíthatatlan sírkővel akadályozza meg a múlt feltámadását.

1797 decemberében Párizs boldogan fogadta az első köztársasági tábornokot, aki nemcsak mindenkinél nagyobb győzelmeket aratott, hanem előnyös békét is tudott kötni. A Direktórium az Anglia elleni hadjárat vezetését bízta rá, mert e feladatot olyan diónak ítélte, amelynek feltörése kellően le tudja kötni a győző veszedelmes méretű energiáit. Hoche, aki nemrég halt meg, egyszer már megbukott az írországi offenzívával. Nem lesz túl nagy baj, ha Bonaparte babérjai is megtépázódnak kissé…

De Bonapartének esze ágában sem volt kellő erők nélkül a La Manche-csatornára szállni, a hatalomátvételt viszont korainak tartotta. Azzal a tervvel állt hát elő, hogy Egyiptomot kell elfoglalnia, „India kapuját”, s onnan Ázsiába áttörni, s leggazdagabb gyarmatuk elfoglalásával megtörni

az angolokat. Az egész terv túl kalandosnak ígérkezett, de Barras ekkor már úgy gondolkodott, hogy még mindig jobb egy Bonaparte Egyiptomban, mint Párizsban.

Bonaparte hajói 1798 júniusának végén akadálytalanul érték el az egyiptomi partot, miután az angolok legnagyobb admirálisát, Nelsont előzőleg sikerült megtéveszteni azzal az álhírrel, hogy a franciák a Gibraltári-szoroson át Írországba készülnek. Az arabok felszabadítójának és a Korán odaadó hívének állítva be magát, Napóleon megkezdte egyiptomi hadjáratát. A mamelukok, névleg a török szultán hűbéresei, a valóságban Egyiptom önálló feudális urai, a sivatagban akarták megállítani a franciákat.

Bonaparte, a katonák fellelkesítésének mestere, a francia dicsőség nevében vezette támadásra seregét. „E piramisok csúcsáról *negyven* évszázad tekint le rátok!” – biztatta gránátosait. Általában Bonaparte a tömeglélektan tudományának felfedezése előtt pontosan ismerte a tömegek befolyásolásának módjait.

A mamelukokra szintén *negyven* évszázad tekintett le, de bátorságuk nem állhatott ellent Bonaparte stratégiájának és tűzerejének. Épp negyven ágyút s több ezer halottat hagytak hátra az első ütközet után. Bonaparte elfoglalta Kairót, majd Szíriába csapott át.

Közben Nelson végre felfedezte a francia flottát, és Abukir mellett megsemmisítette. Ezzel elvágta Napóleon visszavonulását, s felbátorította a török ellenállást. De Bonaparte kegyetlen harcban bevette Jaffát. Négyezer foglyot, mivel sem szállítani, sem élelmezni-itatni nem tudta őket, lelövetett. Acre-t kezdte ostromolni, de kéthónapi harc után vissza kellett vonulnia.

Seregéből százszámra dőltek ki a pestisesek, ezeket a sivatagban hagyta, de a sebesülteket s a nem fertőző betegeket magával vitte. Elrendelte, hogy minden tiszt engedje át a lovát a betegszállításra. Amikor a főlovászmester kivételezni akart Bonapartéval, a tábornok igazi vagy megjátszott dühében ostorral fenyegette meg: „Mindenki gyalog megy, én is! Nem ért a szóból?!”

„A kis káplárra”, aki velük menetelt az izzó sivatagi homokban, még öregkorukban is meghatottan emlékeztek a katonák. Már azok a kevesek, akik megérték az öregkort…

1799 júniusában, majdnem pontosan egy évvel a partraszállás után Napóleon ismét Kairóban volt. Sokat nem pihenhetett, a szultán új sereget

indított ellene. Bonaparte elébük ment, és szétverte őket. Tizenötezer török holtteste borította a csatamezőt.

S akkor megint a véletlen szólt közbe. Bonaparte néhány hozzá vetődött hírlapból egyszerre tudta meg, mi minden történt távozása óta: Európában újra kitört a háború, az osztrák–angol szövetség mellé csatlakoztak az oroszok is, kik Olaszországban megverték a franciákat. Szuvorov vezette őket, a forradalom mételye ellen összetákolt koalíció egyik legtehetségesebb tábornoka. Kiderült a lapokból az is, hogy Franciaországban a nép torkig van már a fejetlenséggel, a szüntelen pártcsatákkal, a Direktórium tehetetlenségével.

„A gazemberek!… – Napóleon egyetlen pillanat alatt habozás nélkül döntött. – Győzelmeim minden gyümölcsét veszni hagyták! Haza kell mennem…”

Kléberre bízta az egyiptomi sereget, s négy hajóval, félezer kipróbált emberével nekivágott a Földközi-tengernek.

Az angol hajóhad többször is *majdnem* keresztezte Bonaparte útját. *Ha* akkor elfogják őt, kétségtelenül az egész emberiség története másképp alakul. De nem fogták el. Nem csoda, ha Bonapartéban kezdett kialakulni az a meggyőződés, hogy ő a sors kiválasztott embere…

Október közepén érkezett Párizsba. Addigra Masséna visszavonulásra késztette Szuvorovot, de a veszély nem múlt el. A francia nép nagy része úgy gondolkodott, hogy csak Bonaparte tudja megmenteni a köztársaságot.

A Direktórium tagjai között csupán két valamirevaló politikus akadt: Sieyès és Barras. Az előbbi örült Bonaparte visszatérésének. Azt hajtogatta, hogy a köztársaságnak „egy kardra van szüksége”, s elég rosszul ismerte Bonapartét ahhoz, hogy engedelmes eszköznek tekintse a harmincéves tábornokot. Barras világosabban tudta elképzelni Bonaparte szándékait, akkor már kész is lett volna mellé szegődni, de túlságosan is kompromittálta magát ahhoz, hogy szükségessé válhassék a tábornok szemében.

Bonapartének a hatalomhoz vezető útját két mindenre elszánt *egykori* forradalmár egyengette: Talleyrand és Fouché. A tábornoknak nem voltak illúziói e két férfi moráljáról, de tisztában volt Talleyrand diplomáciai képességeivel és Fouché rendőrminiszteri ügyességével is. Épp ilyen emberekre volt szüksége.

Az államcsínyt 1799. november 9-én (brumaire 18-án) kezdték el. Bonaparte katonaságot vont össze lakása körül, miközben megbízott emberei rávették a Vének Tanácsát, hogy – az Ötszázak Tanácsával együtt – vonuljon át Saint-Cloud-ba, mivelhogy Párizsban „merénylet fenyegeti”, s bízza védelmét a főváros katonai parancsnokára… és Bonaparte tábornok legyen az a parancsnok.

Bonaparte azért akarta eltávolítani Párizsból a törvényhozó hatalmat, mert a fővárostól pár kilométerre eső kisváros alkalmasabb terep volt az államcsínyre. Amikor megkapta a Vének Tanácsának határozatát, a katonái által körülvett Tuileriákba ment, ahol megesküdött, hogy meg fogja védeni a köztársaságot, majd néhány fenyegető szóval megbélyegezte azokat, akik a győztes országot távollétében vereségbe vitték, és „elherdálták az olasz milliókat”. A Direktórium feloszlott, Barrast lemondásra kényszerítették, Sieyès, leendő nagy szerepében reménykedve, Saint-Cloud-ba ment.

Másnap játszódott le a kétrészes államcsíny második felvonása. Az Ötszázak Tanácsának demokratikus tagjai, sejtve, mi készül, ijedten tanácskoztak az éjszaka, de nem tudtak dűlőre jutni – Bonaparte emberei azzal nyugtatták őket, hogy egy újabb royalista támadást kell elhárítani.

Amikor reggel Saint-Cloud-ban észrevették a kisvárost ellepő katonaságot, a legjámborabb törvényhozó is megértette, mi készül. De már késő volt. A bátortalan tiltakozások mégis annyira elhúzták az időt, hogy Bonaparte elhatározta, személyesen lép fel. Délután négykor megjelent a Vének Tanácsában.

„Képviselő polgártársak – mondotta –, tűzhányó hegy tetején álltok… Én nyugodtan éltem családom körében, amikor a parancsotok fegyverbe szólított… Rágalom ezért a jutalmam. Új Caesarról, új Cromwellról beszélnek… De én nem vagyok cselszövő. Ha hitszegőnek bizonyulnék, legyetek ti a Brutusaim!”

A szöveg tűrhető volt, de az előadásból hiányzott a máskor oly meggyőzően alakító színész biztonsága. Mondatai kuszán akadoztak, mozdulatai kapkodók, zavartak voltak. De az ajtóban gránátosainak fegyvere zörgött, s ez a kísérőzene hatásosabbá tette szereplését, mint ha maga a nagy Talma (ki majd fenséges gesztusokra fogja tanítani) mondta volna el szövegét.

Az Ötszázak Tanácsában fiatalabb s kevésbé hajlítható képviselők ültek. „Le a rablóval!” „Vissza a szuronyokkal!” – ordították, amikor Bonaparte

belépett a terembe. „Augereau, emlékszel Arcoléra?” – kérdezte Napóleon vele tartó tábornokát, mielőtt a terembe lépett volna. Nem véletlenül jutott eszébe a vad csata. Itt a köréje tolongó képviselők heves rikoltozásai közepette jobban megijedt, mint akkor, amikor lobogót lengetve rohant az osztrák golyók zuhatagában.

Az egyik demokrata képviselő megragadta Bonaparte karját, s magánkívül üvöltötte: „Vissza vakmerő, megsérti a törvény szentségét!”

Bonaparte csak gránátosai segítségével tudott kiszabadulni a teremből. A törvény szentségének emlegetése természetesen nem vette el kedvét terve végrehajtásától, mert az üres szavak mögött sem erő nem állt, sem erkölcsi fedezet: e szent köztársasági törvények nevében már évek óta csalók, sikkasztók vagy tehetetlen fecsegők kormányozták Franciaországot.

Kihívatta Lucient, ki öccsei közül a legidősebb volt, s ez időben épp elnökölt az Ötszázaknál. Lucien ellovagolt a kastélyt körülvevő katonaság előtt, és „segítséget kért” tőlük a „dühöngő képviselők terrorja ellen”. Megesküdött, hogy leszúrja saját fivérét, ha az a szabadság ellen cselekedne. (Amikor majd bátyja a szabadság további „megvédelmezése” során már császárrá lép elő, Lucien természetesen nem fog sietni esküje valóra váltásával, hiszen *Canino hercege* nem fordulhat egy császár ellen…)

„Elnök, amit ön kíván, meglesz!” – felelte Napóleon, mint aki pusztán parancsot követ. Nagyvonalúan elhallgatta azt a körülményt, hogy öccse előzőleg lemondott elnöki tisztéről. S pár perc múlva felüvöltött a rettenthetetlen Murat oroszlánhangja: „Rúgjatok ki mindenkit…”

Dobok pergése közben, fenyegetően csillogó szuronyaikat előreszegezve, a gránátosok benyomultak a terembe. A képviselők az ablakon át is menekültek.

Később alig lehetett közülük annyit összeszedni az esőverte utcákról, hogy kimondhassák az Ötszázak Tanácsának feloszlatását és a *konzulátus* felállítását. Még aznap este a Vének Tanácsa is jóváhagyta a fordulatot. Éjjel két órakor Bonaparte, Ducos Roger és Sieyès, a három konzul, letette a hűségesküt a köztársaságra.

A konzulátus felelősségének hármas megosztása természetesen csak *bonapartista* taktika volt. A tábornok formailag is hamarosan az lesz, ami már valójában ekkor is: *első* konzul. Később ennél is több: császár.

Egy évtizeddel a Bastille bevétele után a nagy forradalom immár csakugyan befejeződött. Miután a demokratikus erők önmagukat semmisítették meg, szabaddá vált az út az egyeduralom előtt. A kör bezárult – a régi monarchiától eljutottunk egy új monarchia küszöbére. A forradalom, amely egy spontán népi felkelés viharában indult útjára, egy matematikai tervszerűséggel kidolgozott katonai puccsban ért véget.

A kommunista utópiák nagy francia előharcosa, Cabet, kinek négykötetes forradalomtörténetét a mi Petőfink buzgón fogja jegyzetelni, mélabúsan sóhajtott fel: milyen kár, hogy Napóleonban nem egy Robespierre szíve dobogott! De a jakobinus álmokat egy Robespierre-szívű Napóleon sem válthatta valóra, sőt egy Bonaparte-szívű Robespierre sem akadályozhatta volna tartósan a katonai diktatúrát. E diktatúra logikusan következett a forradalomból. A véletlenek egész sorozata segítette hatalomra ezt a rendkívüli képességű embert, de a még szerencsésebb véletlenek és a legkivételesebb tehetség sem lett volna elég Bonaparte győzelméhez, ha a forradalomban győzelmet aratott burzsoázia és a feudális terhektől megszabadult parasztság, vagyis a lakosság többsége nem érezte volna szükségét egy olyan uralomnak, amely megszabadítja az állandó pártviszálytól, a demokratikus forradalmárok és az ellenforradalmár royalisták felkeléseitől, a pénzügyi csődtől, s amely megvédi a külső ellenségtől.

A legyőzöttek diadala

A nagy forradalom rövid történetét koronázással kezdtük, XVI. Lajos trónra lépésével, és koronázással is fejezzük be: I. Napóleon császárrá emelésével.

Az államcsíny óta egyre tudatosabban törekedett arra, hogy hatalmát teljesen *személyivé* és családja számára *örökíthetővé* tegye. Amikor Sieyès, „az alkotmánygyáros” benyújtott konzultársának egy olyan tervezetet, amely az első konzult krőzusi jövedelemmel és rendkívüli díszekkel felruházott, de valójában hatalom nélküli „köszönőemberré” fokozta volna le, Napóleon megvetően dobta félre a javaslatot. „Hogyan is képzelhette ön – rivallt Sieyèsre –, hogy egy ember, akinek némi tehetsége és egy kevés

tisztességérzete van, belenyugodhat néhány millióért a hízott disznó szerepébe?”

Így utasította el azokat, akik polgári érdekekből szerették volna korlátozni hatalmát. Nem kevésbé határozottan felelt meg az önmagát idő előtt XVIII. Lajossá előléptető Provence grófjának, aki arra a rikítóan elmeszegény ötletre jutott, hogy lemondásra szólítsa fel az első konzult. Az „utókor háláját” és minden elképzelhető kártalanítást megígért cserébe. Ismételt üzeneteire Bonaparte csak egyszer válaszolt, de ezzel fölöslegessé is tett minden további levelezést: „Megkaptam levelét, köszönöm szíves figyelmét. Nem volna szabad visszakívánkoznia Franciaországba – ötszázezer holttesten kellene keresztülgázolnia. Áldozza fel érdekeit Franciaország békéjének és boldogságának…”

De ha a hatalmon nem is akart osztozkodni, s kivált esze ágában sem volt lemondani róla, pontosan megértette, hogy nem tarthatja magát *csak szuronyokkal*. Sok diktátortól eltérően, akinek tehetsége csupán a hatalom megszerzésében és ideig-óráig való megtartásában merül ki, Bonaparte az állam megszervezésében, a rend megteremtésében is meglepő képességeket mutatott. A katonák segítségével jutott hatalomra, de hamarosan társadalmi bázist épített uralma alá. Az ellenálló jakobinusokat megbüntette, de az alkalmazkodókat alkalmazta, hazahívta Carnot-t is (bár nem sokáig fértek össze). Az újraszított bretagne-i és vendée-i lázadásokat megadásra késztette, és fokozatosan sok emigránst nyert meg hatalmának, kiegyezett az egyházzal is – általában a kiengesztelődés és kiegyenlítődés politikáját igyekezett követni. Felszámolta az ellenzéket, nem tűrte a szabad sajtót, de hidakat, kikötőket, csatornákat építtetett, pártolta az ipart, letörte a spekulációt, kiirtotta a rablóbandákat, úgyhogy a Direktórium szabad sajtóval enyhített nyomorrendszerénél és kormányzati káoszánál sok munkás is többre kezdte becsülni a belső biztonságot teremtő bonapartista önkényuralmat. Fouché rendőrkémeinek serege hálózta be az egész országot, de a közép- és felsőfokú iskolák ma is meglevő hálózata szintén Napóleon korában keletkezett. Franciaország közigazgatási és kormányzási rendszerében még ma, a száz év óta tartó köztársaság idején is sok intézmény őrzi Napóleon államszervezői zsenijének jegyeit. Elzúgtak 1830, 1848 és 1870–71 forradalmai, Franciaország két világháborún ment keresztül, de mai jogrendszerének meghatározó paragrafusai még mindig a *Code Napoléon* szellemét és fogalmazásait idézik.

A nagy szellemi és akaraterővel irányított államszervezésnek meglett az eredménye. Míg a forradalom tíz éve alatt egymást követték a véres pártcsaták, a megrázkódtató fordulatok, a frontokon a győzelmek vereségekkel váltakoztak – Napóleon uralmának tizenöt esztendeje alatt a hatalom belül szilárdnak s kifelé – az utolsó szakaszt leszámítva – legyőzhetetlennek bizonyult. Kétségtelenül zsarnoki volt ez az uralom, de itt sem árt óvakodni a túlzásoktól: a Forradalmi Törvényszék tizenöt hónap alatt sokkalta több embert ítélt halálra, mint Napóleon bíróságai tizenöt év alatt.

De a belső rend a külső hódítás függvénye volt. A szuronyok szülte hatalomnak szüntelenül a frontokon kellett igazolnia önmagát. S e hódító hadjáratokban a francia népnek több mint egymillió fia esett el (nem is beszélve a három-négymillió szövetséges katona hullájáról).

Ez volt a legsúlyosabb ár tizenöt év viszonylagos belső békéjéért.

Napóleon háborúinak története már nem fér el témánk keretei között. A hadjáratok főbb eseményeit *Időrendi táblázat*unk rögzíti, részletesebben is olvashatunk róluk a Képes Történelem *Haza és haladás* című kötetében. Minket itt már csak az érdekelhet, mire használta fel Napóleon világtörténelmileg is páratlan győzelmeinek sorozatát.

Először is arra, hogy egyeduralmát teljessé és kizárólagossá tegye: 1804-ben császárrá koronáztatta magát. XVI. Lajos koronázása kisszerű esemény volt ehhez az ünnepséghez képest. Napóleon átrándultatta a pápát is Franciaországba, s VII. Pius, aki gyűlölte az egykori jakobinust, félelmében engedelmeskedett. Bonaparte vadászöltönyben, hajtói és ebei között fogadta a pápát. Sőt a „szent pillanatban”, amikor a Notre-Dame-székesegyházban Pius felemelte a koronát, hogy a császár fejére tegye, Napóleon megelőzte – önmagát koronázta meg. Joga volt hozzá: hatalmában a pápának volt a legkisebb része.

Minden adat arról beszél, hogy a polgárság, sőt a nép többsége lelkesen statisztált az egész Európát elképesztő fordulathoz. Sőt a politikai tekintélyek között is csak egyetlenegy akadt, akit Napóleon nem tudott meghajlítani. „Hát csak azért mutatták meg az embernek a szabadságot – kiáltotta Carnot –, hogy sohase élvezhessük?… A szabadság nem puszta illúzió – hajtogatta –, sőt a szabadságra alapozott rendszer minden önkényuralomnál szilárdabb.”

Carnot szava elveszett az örömujjongásban, mert vannak pillanatok, amikor a legtisztább igazság is tehetetlen. De bármily túlnyomó volt is az elégedett helyeslés, a koronázással Napóleon az első igazán végzetes hibát követte el. Ez a különben – hatalmához képest – oly kevéssé önámító ember ettől kezdve egyre féktelenebb ábrándozásokban merült el, s az *egyetemes monarchia*, a *monarchie universelle* rögeszméje teljesen úrrá lett rajta. A testvéreinek és tábornokainak juttatott királyságokkal és hercegségekkel egy olyan korban támasztotta fel a hűbéri államok középkori rendszerét, amikor az egész társadalmi fejlődés az önálló nemzeti államok kialakítása irányában hatott. Európa feudális uralkodói, akik kezdetben pusztán forradalomellenes gyűlöletükben a saját kiváltságaikért harcoltak, az angol burzsoák, akik eleinte kereskedelmi-piaci érdekekből fékezték a francia hódításokat, legönzőbb szándékaik ellenére lassan-lassan a szabadságra vágyó nemzetek bajnokai lettek…

A koronázás azért is hiba volt, mert megakadályozta a tartós békét. Napóleon újra és újra szétverte a franciaellenes koalíciót, s talán sikerült volna hosszabb időre elnémítani az ellenállást. De amikor Londonban, Berlinben, Bécsben és Moszkvában arról értesültek, hogy Napóleon immár *dinasztiát* alapítva, örök időkre akarja biztosítani hódításait, a megegyezés lehetetlenné vált.

A háború ettől kezdve csak lélegzetvételi szünetekre csitult, s elkerülhetetlenül vezetett Lipcséhez és Waterloohoz. A legnagyobb katonai zseni sem szüntetheti meg a kétszer kettő = négy alapigazságát, a túlerő előbb-utóbb felülkerekedik. Az a csodálatos, hogy Napóleonnak olyan sokáig sikerült akadályoznia ezt.

A háború jellege évről évre változott, s végül Lipcséhez érve egy történelmileg egészen kivételes összeütközésnek lehetett szenvedő részese a mintegy félmillió harcos, aki Európa szinte minden nemzetét képviselte. Egyik oldalon a forradalomból született hatalom állt, amely Európa sok országában rombolta szét vagy gyengítette meg a feudális rendet, a másik oldalon a népek esküdt ellenségei, a jobbágyok elnyomói, a szellemi haladás legkonokabb eltiprói sorakoztatták fel katonáikat. És mégis ez utóbbiak védtek valamit, ami nélkülözhetetlen volt Európa további fejlődése számára: a nemzetek függetlenségét az *egyetemes monarchia* beolvasztó törekvésével szemben.

Hogy Napóleon mennyire nem értette meg, milyen erőket gerjesztett maga ellen, legvilágosabban Spanyolország példája érzékelteti. Itt a legreakciósabb papok vezetése alatt a legelmaradottabb parasztok éppoly vadul álltak ellen a hűbéri rendet bomlasztó franciáknak, akárcsak a Vendée parasztjai. Mégis óriási a különbség: a Vendée felkelői idegen elnyomókkal szövetkeztek saját nemzetük haladó erői ellen, míg a spanyol parasztok nemzeti létüket védelmezték a haladást hódítókként érvényesítő idegenekkel szemben.

Összeurópai méretekben így került ellentétbe a társadalmi haladás és a nemzeti önállóság eszméje. E konfliktus, az adott erőviszonyok mellett, csak Napóleon bukásával végződhetett.

Amikor ötven diadalmas ütközet után 1812-ben Oroszországból, seregét feláldozva, ki kellett vonulnia, majd 1813-ban Lipcsénél helyrehozhatatlan vereséget szenvedett, Napóleon öngyilkosságot kísérelt meg. A méreg azonban nem volt elég erős, a császár életben maradt, s elbai számkivetéséből még egyszer visszatért. A *száz nap,* a feltámasztott császárság káprázatos eseményeinek fényénél megmutatkozott, hogy zsarnoki módszerei és hódító háborúi ellenére Napóleon mégis a haladás embere volt Franciaországban. A koronázás után visszavonuló Carnot most azonnal csatlakozott a császárhoz, mellé álltak a külvárosok, a nép óriási többsége, mert az idegen szuronyok által Franciaország trónjára ültetett XVIII. Lajossal szemben ekkor már csak az ő hatalma jelenthetett védelmet. Azok, akik Napóleonban pusztán hatalomvágyó hódítót látnak, a száz nap e tanulságából semmit sem értettek meg.

Napóleon ekkor már tudatosan is próbált jobban támaszkodni a népre. De későn. Azokkal a gránátosokkal még tudott győzni, akik a Bastille ostromának évében születtek, de az a sereg már sehol sem volt, feltűntek viszont csapataiban azok a kamaszok, akik az 1799-es államcsíny esztendejében látták meg a napvilágot. Az elvérzett ország már nem összpontosíthatott elég erőt. Ha Waterloonál árulás, balszerencse és tévedés nem sújtotta volna is Napóleont, akkor egy következő csatában teljesült volna be elkerülhetetlen végzete.

Így hát Waterloonál, 1815-ben minden eldőlt – negyedszázaddal a Bastille ostroma után ismét a Bourbonok ültek Franciaország nyakára. Annyi áldozat, oly sok hősiesség, a szellem és az akarat páratlan csodái után oda jutottunk, ahonnan elindultunk.

Hát nem természetes a kérdés: érdemes volt-e? S e kérdést csak lehangolóbbá tehetjük azzal, ha egy pillantást vetünk a nagy korszak *túlélőire*.

1838 tavaszának egyik hűvös napján, *fél évszázaddal* azután, hogy XVI. Lajos összehívta a rendeket, s ezzel megnyitotta a zsilipet a forradalom özönvize előtt, egy nyolcvannégy esztendős, bebugyolált, reszkető aggastyánt támogattak fel a Francia Akadémia előadói emelvényére. Az akadémikusok felállva tisztelegtek a múmiaszerű agg előtt, aki a hazaszeretetről, a diplomáciai hivatás eszményeiről kezdett beszélni.

E férfi ott volt a rendek utolsó gyűlésén, püspök és herceg létére ő javasolta az Alkotmányozó Gyűlésnek az egyházi földek kisajátítását, de ama nevezetes királyi vasszekrényből előkerült, rá nézve is kellemetlen iratok következményei elől külföldre menekült, hogy azután visszatérjen, és a Direktórium külügyminisztere legyen, s e minőségben működjék közre az őt hazaengedő Direktórium megbuktatásában és Napóleon államcsínyében, miként majd Napóleon megbuktatásában és XVIII. Lajos győzelmében is szerepe lesz, de nem bukik el az 1830-ban végleg elűzött Bourbonokkal sem, mert lám, az új, a Lajos Fülöp-i polgárkirályság sem tudja nélkülözni diplomáciai képességeit.

S e látványból következik az előbbinél is lehangolóbb kérdésünk: hát ezért kellett a forradalom? Hogy „a hazugság atyja”, Charles Maurice Talleyrand, püspök és herceg, aki szerint a beszéd a gondolatok elleplezésének eszköze, aki minden kormányt szolgált, és mindegyiket elárulta, s aki végül minden nagy kortársa vereségének és halálának túlélő tanúja lett, a saját élete végén győzőként oktathassa hallgatóit a kötelességtudatra és más nemes eszmékre?

Vagy még tovább menve: mit ér az a nagy forradalom, amely megölt mindenkit, aki eszmékért és elvekért küzdött, amely Roland asszonyt ugyanarra a sorsra juttatta, mint Mária Antóniát, eltaposta Dantont éppúgy, mint Robespierre-t és Babeuföt, amely a Bastille ostromától Waterloo mészárszékéig milliók halálát követelte, s még a belőle kinőtt császárság megteremtőjét is számkivetésbe juttatta, mit ér ez a nagy forradalom, ha végül is egy Talleyrand s mögötte a kis kufárok, harácsolók, ügyes iparosok és kereskedők csöppet sem forradalmi serege szüreteli le az áldozatok erőfeszítéseinek gyümölcsét?

A keserű kérdések nem jogtalanok. Csupán egyoldalúak. De az egyoldalú igazság már nem is igazság.

Mert igaz, hogy visszatolakodtak a Bourbonok, de európai szövetségeseikkel együtt sem tudták visszaállítani a forradalom előtti állapotokat. Az emigránsok negyedszázad után hazaözönlő kísértethada nem tudta elvenni az egyházi földet a paraszttól, el kellett hogy tűrje a törvény előtti egyenlőséget, s tapasztalhatta, hogy a burzsoázia gazdasági és politikai erő, amelynek jogokat kell engednie. XVIII. Lajos tanult is valamit a nagy leckéből, s engedett; amikor pedig korlátolt öccse, X. Károly igazi *restaurációra* törekedett, az újabb, az 1830-as forradalom végleg elsöpörte az egész dinasztiát. Majd újabb és újabb forradalmi megmozdulások után tartósan megszilárdult a burzsoázia demokratikus uralma, amely a forradalom történelmileg egyedül lehetséges tartalma volt.

A forradalom tehát először is véglegesen megváltoztatta Franciaország társadalmának *osztályszerkezetét.* Megtörte és jórészt fel is számolta az arisztokráciát, amelynek megmaradt tagjai később a polgári állam feltételeihez idomultak. A hatalom fő letéteményese a burzsoázia lett: „az üzletemberek és a nagyvállalkozók, a termelés és a csere vezérei” (Soboul). A parasztság megszabadult a feudális kötöttségektől, s – ha nem is egyforma mértékben – lehetősége nyílt a tulajdonszerzésre; a mezőgazdaság gyors ütemben megindult a kapitalizálódás útján. A városi szegénység csak a jogi felszabadulás előnyeit élvezhette, gazdasági helyzete elkerülhetetlenül arra kényszerítette, hogy munkaerejét a kibontakozó tőkés fejlődés vállalkozóinak adja el.

A forradalom véglegesen megszüntette a feudális államot, és létrehozta az új, polgári államot, amely a különböző változások ellenére ma is a francia burzsoázia hatalmát testesíti meg. „A trón és az oltár” szövetsége megdőlt, a polgárság szétválasztotta az egyházi és világi hatalmat. Az igazságszolgáltatás új elvi rendszere lehetővé tette a törvény előtti egyenlőség biztosítását. A polgárháború kivételes időszakában ezek az elvek nem mindig érvényesülhettek, de a megszilárdult polgári állam olyan fokú *jog*védelmet nyújthatott az egész népnek, amilyet korábban semmiféle rendszer nem adott meg.

S végül a forradalom hatalmas léptekkel vitte előre a francia nemzet gazdasági, nyelvi egységét, a nemzeti szellem kibontakozását.

E polgári renden belül azonban – a jogi egyenlőség ellenére – fennmaradt, sőt még hevesebben kiéleződött a tulajdonosok és a tulajdonnélküliek ellentéte. A szabadság-egyenlőség-testvériség megvalósulása helyett az osztályok harcának új, még kíméletlenebb korszaka következett el.

A forradalom által megvalósított eredmény óriási haladás volt tehát a feudális rendszerhez képest, de csak kis lépés a felvilágosítók és forradalmárok eredeti reményeihez és vágyaihoz képest. Nem azért történt így, mert a forradalmárok nem jól harcoltak, hanem azért, mert nem voltak meg az *anyagi feltételei* az igazi szabadság és egyenlőség megvalósításának. Épp a burzsoázia *osztályuralma* és az *ipari civilizáció*, a gépesítés, a technika ezáltal is segített gigantikus fejlődése szüli majd meg a szocializmust: a munkásosztály ideológusai visszanyúlnak a forradalom előremutató eszméihez, és korszerű szintre emelik azokat.

A saint-justök önfeláldozó harca végeredményben önző burzsoák uralmára vezetett. De ez az uralom új kereteket biztosított a gazdasági fejlődésnek, amely viszont ismét időszerűvé tette a polgárság szűk osztályérdekein túllépő eszméket – így alakul a történelem. Sokat ígér, de egyszerre nem ad meg mindent. Az embereknek gyönyörű eszméket kell létrehozniuk, s odaadóan kell küzdeniük azokért, hogy azután annyit valósíthassanak meg álmaikból, amennyit a reális feltételek megengednek. Eszmény és valóság e szüntelen küzdelme nélkül azonban nem mehetne előre az emberiség.

A nagy francia forradalom azonban nemcsak azzal segítette e haladást, hogy egy új osztály uralmát hozta létre, sőt a polgárságon is túlmutató eszméket szült a jövő számára. Egyszersmind óriási iskolája is lett a történelemnek. Vaskövetkezetességgel végigvitt fordulatai, kivételes szellemi vagy erkölcsi erejű hősei bevonultak az emberiség köztudatába, s a politikai cselekvés példatárát drámaian tökéletes mintákkal gazdagították.

Némely történetírók kiválasztottak maguknak egyet-egyet a forradalom hősei közül, őket dicsőítették, és az ő ellenfeleiket ostorozták. De ez nemcsak tudománytalan eljárás, mert egy-két kiválasztott emberbe sűríti a forradalom minden eszményét, hanem káros is, hiszen elfedi azt, ami közös volt bennük: az új, az igazságosabb rend megteremtésének vágyát. Mi ne egyetlen emberben, hanem a felkelt nép sok kiváló vezetőjének együttesében találjuk meg a forradalom nagy alakjait. Ők bírái lettek

egymásnak, de csaknem két század múltán, könyvtárak nyugodt csendjében mi nem visszhangozhatjuk indulattal azokat a vádakat, amelyeket a pártcsaták kíméletlen dühöngése közben szórtak egymásra. A forradalom – Robespierre megvesztegethetetlensége és elvi állhatatossága, de Dantonnak a kegyetlenkedések közepette is megőrzött cselekvő embersége és a tant a valósággal ellenőriztető józansága is, Saint-Just rendíthetetlen erélye, de Desmoulins-nak a terror túlzásai ellen forduló erkölcsi merészsége is, Marat-nak a nép dühével azonosuló kemény indulata, de a pártja vereségét sztoikus nyugalommal elviselő Vergniaud méltósága is.

És a forradalom – mindenekelőtt maga a nép. Párizs külvárosának szegényei, akik megostromolták a zsarnokság hírhedt erődjét, a Bastille-t, újra és újra felvonultak ágyúikkal a Tuileriák ellen, Jemappes katonái, akik a *Marseillaise* dallamára, szuronyt szegezve mentek a kartácstűznek, a forradalom a tépést csináló asszonyok, a salétromot gyűjtő gyerekek – azok a milliók, akik a százados mozdulatlanságból a fejlődés útjára kényszerítették Franciaországot és egész Európát.

Soha addig nem fordult elő, hogy egy nép a maga társadalmi rendjének átalakításáért küzdve, egy egész földrész, sőt az egész világ történetének szabjon új irányt. Ez a forradalom már nem vallási jelszavak jegyében zajlott, nem egyszerűen a megtiport, megalázott tömegek bosszúvágyának kitörése volt, hanem egy új rend, a szabadság-egyenlőség-testvériség új társadalmának létrehozásáért bontakozott ki, ezért jelentősége messze túlnőtt Franciaország határain: új eszméket, új reményeket szülő egyetemes emberi üggyé vált.

A magyar progresszió legjobbjai mindig is tanultak ebből a páratlan történelmi tanfolyamból. Martinovicsék még a forradalommal egy időben próbálták Magyarországra érvényesíteni leckéit. Később Kossuth is mélyen tanulmányozta a francia revolúciót, s ellenében Széchenyi ugyancsak a forradalomból vett példákkal érvelt. Petőfi pedig egyenesen „imakönyvének” tekintette a nagy forradalom történetét, s tudatosan készült Camille Desmoulins forradalmat kezdeményező szerepének betöltésére. Még az emberiség történelmét reménytelenül szemlélő Madách is tisztelettel hajolt meg a forradalom „nagyszerű képe” előtt.

Mi sem ítélhetünk másképpen. „Ha vérrel és sárral volt is befenve”, e forradalom az emberiség legnagyobb tettei közé tartozik, ma is megrendít és felemel, bámulatra késztet, és intő tanulságokat kínál.

Időrendi táblázat

1762. Megjelenik Rousseau *Társadalmi szerződés* című műve

1774. XVI. Lajos Franciaország trónjára lép

1787. Az „előkelők gyűlése” elutasítja a pénzügyi reform tervét

1789. III. Éhségzendülések törnek ki

1789. V. 5. Megnyílik a Rendi Országgyűlés

1789. VI. 17. A Rendi Országgyűlés Alkotmányozó Nemzetgyűléssé alakul át

1789. VI. 27. A harmadik rend képviselői esküt tesznek a Labdaházban

1789. VII. 11. A király elbocsátja Necker minisztert

1789. VII. 12. Desmoulins fegyverbe szólítja Párizs népét

1789. VII. 14. Párizs felkelői beveszik a Bastille-t

1789. VII. 15. La Fayette vezetésével nemzeti gárda alakul

1789. VII. Országszerte parasztfelkelések törnek ki

1789. VIII. 4. A nemzetgyűlés eltörli a nemesi kiváltságokat

1789. VIII. 26. Elfogadják az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát

1789. X. 5. A párizsi nők Versailles-ba vonulnak

1789. X. 6. A király kénytelen Párizsba költözni, a nemzetgyűlés követi

1789. XI. 2. Az egyházi javakat „nemzeti rendelkezés” alá bocsátják

1789. XI. 12. Franciaországban új területi és közigazgatási rendszert vezetnek be. E hónapban alakul meg a jakobinus klub

1789. XII. 21. Kibocsátják az első assignatákat

1790. II. 4. A király felesküszik az új rendre

1790. IV. Megalakítják a Cordelier-klubot

1790. V. Vita folyik a nemzetgyűlésben a hadüzenet jogáról; Mirabeau titkos kapcsolatba lép az udvarral; ellenforradalmi zavargások törnek ki

1790. VII. 12. A nemzetgyűlés elfogadja a papság világi alkotmányát

1790. VII. 14. A forradalom kitörésének megünneplése a Mars-mezőn

1791. IV. 4. Mirabeau meghal, mielőtt kiderült volna, hogy titkos kapcsolatban állt az udvarral

1791. VI. 20. Éjszaka a király családjával együtt szökést kísérel meg, de elfogják, és fegyveres őrizet alatt visszaviszik Párizsba

1791. VII. 17. Sortűz a Mars-mezőn

1791. VIII. 27. A porosz és osztrák uralkodó pillnitzi nyilatkozata megfenyegeti a forradalmat

1791. IX. 14. XVI. Lajos szentesíti az alkotmányt

1791. X. 1. Összeül a Törvényhozó Gyűlés

1791. XI. 27. Rendeletileg kötelezik a papokat, esküdjenek fel a papság világi alkotmányára

1791. XII. 16. Robespierre szembeszáll a háborús tervekkel

1792. III. 24. Girondi kormány alakul

1792. III. 25. Rouget de Lisle megkomponálja a *Marseillaise*-t

1792. IV. 20. XVI. Lajos javaslatot tesz a hadüzenetre

1792. VI. 13. A girondi kormány megbukik

1792. VII. 24. A porosz király hadat üzen Franciaországnak

1792. VII. 25. A braunschweigi herceg kiáltványa szétrombolással fenyegeti meg Párizst, de ezzel csak még elszántabb egységbe kovácsolja a forradalmi ellenállást

1792. VIII. 10. A nép megostromolja a Tuileriákat; forradalmi községtanács alakul, XVI. Lajost felfüggesztik trónjától

1792. VIII. 13. XVI. Lajost és családját a Temple-ba zárják

1792. VIII. 19. La Fayette az osztrákokhoz szökik

1792. VIII. 24. Ellenforradalmi mozgolódások a Vendée-ban

1792. IX. 1. A poroszok elfoglalják Verdunt

1792. IX. 2. Öt napon át tartó népítéletek kezdődnek a párizsi börtönökben

1792. IX. 20. Kellermann serege Valmynál megállítja a porosz előnyomulást

1792. IX. 21. Összeül a Konvent, és kikiáltja a köztársaságot

1792. X. 19. A forradalmi hadsereg elfoglalja Mainzot, és átkel a Rajnán

1792. X. 27. Dumouriez győzelmet arat Jemappes-nál

1792. XI. 20. Gamain lakatos felfedi a király titkos irattárát

1792. XII. 4. Megkezdődik a király pere

1793. I. 20. XVI. Lajost halálra ítélik, s másnap kivégzik

1793. III. 10. Általános felkelés a Vendée-ban

1793. IV. 5. Dumouriez átszökik az ellenséghez

1793. IV. 6. Közjóléti Bizottság alakul

1793. V. 31. Tüntetés a Konvent girondi képviselői ellen

1793. VI. 2. Hanriot ágyúkkal vonul fel a Konvent ellen, amely kiadja a girondi vezetőket

1793. VI. 10. Az átalakított Közjóléti Bizottsággal megszületik a jakobinus diktatúra vezető szerve

1793. VI. Kidolgozzák az 1793-as alkotmányt; girondi lázadások törnek ki több városban

1793. VII. 13. Marat-t meggyilkolják

1793. VII. 17. A Konvent a még megmaradt hűbéri kiváltságokat is felszámolja

1793. VII. 23. Az ellenség visszafoglalja Mainzot, és ismét a határokhoz közeledik

1793. VII. 27. Robespierre a Közjóléti Bizottság tagja lesz; törvény a közszükségleti cikkek árusításának ellenőrzéséről

1793. VIII. 23. A Konvent általános népfelkelést rendel el

1793. VIII. 28. Az angol flotta megszállja Toulont

1793. IX. eleje. Hébertista tüntetések a Konvent ellen; rendelet a Forradalmi Törvényszékek tevékenységének fokozásáról, a hadsereg ellátását biztosító rekvirálásokról

1793. IX. 17. A Konvent törvényt hoz a „gyanús” állampolgárok ellen

1793. IX. 29. Bevezetik az általános ármaximumot

1793. X. 5. Életbe lép az új köztársasági naptár

1793. X. 9. A lyoni lázadást leverik

1793. X. 16. A köztársaság csapatai győzelmet aratnak Wattignies mellett; kivégzik Mária Antóniát

1793. X. 31. A girondi vezetők fő csoportját kivégzik

1793. XI. 7. Fouché és Collot d’Herbois elkezdi a megtorlást Lyonban

1793. XI. 8. Madame Roland lefejezése

1793. XI. 12. Az orléans-i herceg kivégzése

1793. XII. 5. Desmoulins megindítja Vieux Cordelier című lapját, és a terror felszámolását követeli

1793. XII. 12. Robespierre a vallásszabadság mellett, a vallásüldözés ellen lép fel

1793. XII. 19. Bonaparte tervei alapján a köztársasági seregek felszabadítják Toulont

1793. XII. 26. Hoche győzelmet arat Wissembourgnál

1793. XII. A Vendée felkelőit szétverik

1794. III. 24. Kivégzik a hébertistákat
1794. IV. 5. Danton, Desmoulins és társai lefejezése
1794. VI. 8. Megünneplik a „Legfőbb Lényt”
1794. VI. 10. Rendelet a terror szabályozására és fokozására
1794. VI. 26. Koburg herceg csapatai fölött Fleurusnél nagy győzelmet aratnak a köztársaságiak
1794. VII. 27. (thermidor 9.) Megbuktatják Robespierre-t
1794. VII. 28. Robespierre, Saint-Just, Couthon kivégzése
1794. X. 19. Bezárják a jakobinus klubot
1795. IV. 5. A Lengyelország felosztásában érdekelt poroszok békét kötnek a franciákkal
1795. V. 20. A budai Vérmezőn kivégzik a magyar jakobinusok vezetőit
1795. V. 20–21. Népi felkelés Párizsban a Konvent ellen
1795. VII. 20–21. A köztársaságiak Quiberon félszigetén megsemmisítik a royalista csapatokat
1795. X. 1. Az ismét megszállt Belgiumot a franciák annektálják
1795. X. 5. Bonaparte leveri a királypártiak párizsi lázadását
1795. X. 26. A Konvent több mint hároméví működés után feloszlik
1795. XI. 5. A Direktórium kiáltványban jelenti be megalakulását
1796. III. Babeuf felkelő bizottságot alakít
1796. IV. Bonaparte több csatában megveri a piemonti–osztrák seregeket
1796. V. 15. Bonaparte bevonul Milánóba
1796. IX–X. A francia főseregek kénytelenek visszavonulni Károly főherceg hadserege elől
1796. XI. 14–17. Bonaparte Arcole-nél legyőzi az osztrákokat
1796. XII. Hoche „írországi expedíciója” kudarcot vall
1797. IV. 18. Bonaparte Leoben-ben fegyverszünetet köt az osztrákokkal
1797. V. 26. Babeuföt halálra ítélik, másnap kivégzik
1797. IX. 4. Államcsínnyel visszaszorítják a royalista előretörést, Pichegrut és híveit deportálásra ítélik
1797. X. 18. Bonaparte főhadiszállásán aláírják a campoformói békeszerződést
1798. V. 19. Bonaparte hajóhada elindul Egyiptomba
1798. VII. 21. Sivatagi győzelem a mamelukok felett
1798. VIII. 1–2. Nelson vezérletével az angolok Abukirnál szétverik a francia flottát

1798. XII. Anglia és Oroszország szövetségre lép

1799. VIII. Szuvorov kiszorítja a franciákat Észak-Olaszországból

1799. X. 14. Bonaparte megérkezik Párizsba

1799. XI. 9. (brumaire 18.) Napóleon elkezdi a kétrészes államcsínyt, amelyet másnap az Ötszázak Tanácsának szétkergetésével fejez be

1800. VII. 14. Marengónál Napóleon nagy győzelmet arat az osztrákok fölött

1801. Napóleon és VII. Pius pápa előzetes konkordátumot köt, az első konzul igyekszik megbékíteni az egyházat

1802. Az amiens-i béke – egy időre – véget vet a kilencedik éve tartó angol–francia háborúnak

1803. Az angol–francia háború kiújul, Napóleon angliai partraszállást készít elő

1804. V. A szenátus francia császárrá kiáltja ki Napóleont, akit decemberben koronáznak meg

1805. X. Nelson Trafalgarnál ismét legyőzi a francia flottát, de ő maga is elesik

1805. XII. 2. Hajnalban elkezdődik az austerlitzi ütközet, amelyben Napóleon legfényesebb győzelmét aratja

1807. VI. Napóleon Friedlandnál legyőzi az oroszokat; Sándor cár és a francia császár találkozik egy kompon, megegyeznek a békében, amelyet júliusban írnak alá

1808. XII. Napóleon elfoglalja Madridot, de az országot nem tudja pacifikálni

1812. IX. Napóleon Borogyinónál meghátrálásra kényszeríti Kutuzovot, de nem tudja megsemmisíteni az orosz hadsereget; elfoglalja Moszkvát, békét azonban nem tud kötni, vissza kell vonulnia

1813. X. 18. Napóleon vesztesen hagyja el a lipcsei csatamezőt

1814. II. Napóleon ismételten megveri Blüchert, de ezzel csak fokozza a koalíció erőfeszítéseit, s amikor már marsalljai is megtagadják az engedelmességet, **IV. 6**-án lemond az uralomról; Elba szigetére száműzik, Napóleon öngyilkosságot kísérel meg; májusban XVIII. Lajos bevonul Párizsba

1815. III. 1. Napóleon partra száll Franciaországban, a seregek visszapártolnak hozzá, de száznapos uralma Waterloo mezején **VI. 18**-án véget ér; Szent Ilona szigetére száműzik, ahol **1821. V. 5**-én hal meg